

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Katedra pomocných věd historických a archivního studia

Bakalářská práce

Kateřina Zenklová

Správa města Rakovníka v pozdním středověku
Administration of the City of Rakovník in the Late Middle Ages

Praha, 2011

vedoucí práce: Prof. PhDr. Hana Pátková, PhD.

Na tomto místě bych ráda poděkovala své vedoucí práce paní Prof. PhDr. Haně Pátkové, PhD., za odborné konzultace, vstřícné jednání, podporu a pomoc, kterou mi při psaní práce poskytovala. Mé poděkování patří rovněž Státnímu okresnímu archivu Rakovník pod vedením paní ředitelky Mgr. Renaty Mayerové, která mi poskytla cenné rady a materiály nezbytné ke zpracování mé bakalářské práce.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne

podpis

Obsah

1. Prameny a literatura	
1.1 Edice	9
1.2 Dějiny měst	9
1.3 Dějiny městského práva	10
1.4 Sociální dějiny	10
1.5 Městské knihy	11
1.6 Práce věnované jednotlivým městům	11
1.7 Pramenné edice a literatura věnovaná Rakovníku	13
1.8 Fond Archiv města Rakovník	14
2. Úvod – městská správa a městské knihy	15
3. Dějiny Rakovníka do roku 1526	22
4. Kniha památná, 1384–1428 (1523)	
4.1 Typy zápisů a jejich obsah	30
4.2 Doba pořízení zápisu ve vztahu k právnímu jednání	32
4.3 Jazyk zápisů a názvy vkladů	33
4.4 Formální schéma zápisu	34
4.5 Kompetence městské rady	41
4.6 Iniciativa pořizování vkladů	41
4.7 Změny a doplňky v zápisech	42
4.8 Povaha městské knihy	43
5. Trhová kniha (Knihy gruntovní dlouhé druhé), 1455–1505	
5.1 Časové vymezení vedení knihy	44
5.2 Typy zápisů a jejich obsah	44
5.3 Projednávání transakcí	48
5.4 Doba pořízení zápisu ve vztahu k právnímu jednání	48
5.5 Jazyk zápisů a názvy vkladů	49
5.6 Formální schéma zápisů	50
5.7 Kompetence městské rady	54
5.8 Iniciativa pořizování vkladů	55

5.9 Změny a doplňky v zápisech	56
5.10 Povaha městské knihy	56
6. Kniha příjmů a výdajů obce, 1474–1489	
6.1 Obsah knihy	57
6.2 Formální schéma knihy a zápisů	57
6.3 Jazyk zápisů a názvy vkladů	60
6.4 Kompetence městské rady	60
7. Rejstříky a berně královského úroku, 1436–1499	
7.1 Obsah knihy	61
7.2 Formální schéma knihy a zápisů	62
7.3 Doba pořízení zápisu	63
7.4 Jazyk zápisů a terminologie	64
7.5 Výběrčí	64
7.6 Kompetence městské rady	64
8. Paleografický rozbor	
8.1 Úvod k paleografickému rozboru	66
8.2 Paleografický rozbor knihy památné	68
8.3 Paleografický rozbor tržní knihy	71
8.4 Paleografický rozbor knihy příjmů a výdajů obce	73
8.5 Paleografický rozbor rejstříků berně a královského úroku	74
8.6 Srovnání písařských rukou	77
9. Závěr	80
10. Použité prameny a literatura	
10.1 Prameny vydané	89
10.2 Prameny nevydané	89
10.3 Literatura	89
10.4 Literatura v textu necitovaná, ale při studiu dané problematiky využitá	90

11. Fotografické přílohy

11.1 Ukázky písařských rukou

11.1.1 Kniha památná 91

11.1.2 Trhová kniha 105

11.1.3 Kniha příjmů a výdajů obce 123

11.1.4 Rejstříky berně a královského úroku 133

11.2 Ukázky vazeb a foliací 149

Seznam použitých zkratek

AČ	Archivní časopis
AM Rakovník	Archiv města Rakovník
AUC	Acta Universitatis Carolinae
CIM	Codex iuris municipalis
ČČH	Český časopis historický
ČMM	Časopis Matice moravské
ČNM	Časopis Národního muzea
ČSAV	Československá akademie věd
ČSPSČ	Časopis Společnosti přátel starožitností českých
MZK	Moravská zemská knihovna
PSH	Pražský sborník historický
PVH	Pomocné vědy historické
SAP	Sborník archivních prací
SOA	Státní oblastní archiv
SOkA	Státní okresní archiv
ZČRP	Z Českého ráje a Podkrkonoší

1. Prameny a literatura

1.1 Edice

Fungování městské správy ve středověku lze poznávat na základě pramenů, kterými jsou jednak listiny, které města sama vydávala, nebo privilegia, která obdržela od panovníka, a jednak městské knihy. Privilegia vydaná městům jsou shrnuta v edici *Codex iuris municipalis, I.–IV.*, ed. Jaromír Čelakovský, Gustav Friedrich, Antotnín Haas, Praha 1886–1961.

Katalog městských knih zpracoval Rostislav Nový, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*, katalog, in: *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica IV*, Univerzita Karlova, Praha 1963. Tento soupis poskytuje badateli cenné informace o dochovaných knihách, ačkoli konkrétní názvy, čísla knih a inventární čísla mnohdy již neodpovídají skutečnému stavu.

Dějínám městské správy v období středověku a vedení městských knih bylo již věnováno velké množství literatury, která se zabývá jak obecnými rysy vývoje na území českého státu, tak situací v konkrétních městech, z nichž každé mělo svá specifika.

1.2 Dějiny měst

Obecně o historii měst a jejich správy pojednávají například studie Rostislava Nového, *Poddanská města a městečka v předhusitských Čechách*, in: ČČH 21, 1973, s. 73–109; nebo Josefa Žemličky, *Přemyslovská hradska centra a počátky měst v Čechách*, in: ČČH 26 (1978), s. 559–586. Ve sborníku *Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica, ZPVH, 1, 1992 – Městská diplomatika a správa v českých zemích do II. světové války* jsou pro období středověku obsaženy příspěvky Rostislava Nového, *Městská diplomatika a dějiny správy (Přínos městské diplomatiky k rozvoji diplomatické metody)*, s. 15; Ivana Hlaváčka, *Kanceláře českých měst jako středisek kulturního života své doby, zejména v pozdním středověku*, s. 22; Josefa Hejnice, *Městští písaři a jejich literární a kulturní činnost v českých středověkých a raně novověkých městech*, s. 31; a Sáša Duškové, *Účast měst a jejich obyvatel na diplomatické činnosti*, s. 67. Počátky měst a jejich správy se zabýval Jiří Kejř ve své práci *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998. Obecně o městské správě pojednává Miloš Charbuský v knize *Řízení měst v historickém vývoji*, Pardubice, 2003. Komplexní přehled městských dějin a správy podává kniha Františka Hoffmanna, *České město ve*

středověku, Praha 1992, druhé přepracované a rozšířené vydání vyšlo pod názvem *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009.

1.3 Dějiny městského práva

Dějinám městského práva, jejichž studium je důležité pro poznání městské správy a fungování měst obecně, se na počátku 20. století věnovali Jaromír Čelakovský v práci *O původu středověké ústavy městské*, Praha 1903 a Filip Knopf, *Obce právo a moc*, Praha 1904. V meziválečném období k tomuto tématu vznikla například studie Františka Vacka, *Soudnictví v Čechách, městské a vrchnostní, až do XV. století*, in: *Časopis pro dějiny venkova*, 9–12, 1922–1925. Z poválečné doby je třeba zmínit studie Antonína Haase, *Právní oblasti českých měst*, ČSPSČ 60, 1952 nebo Františka Hoffmanna, *K oblastem českých práv městských, studie o rukopisech* 14, 1975. Z novějších prací je třeba uvést publikace Martina Kopeckého, *Právní postavení obcí*, Praha 1992; Jindřicha Tomase, *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu*, (výbor studií); sestavili Jan Klápště a Oldřich Kotyza, Litoměřice, 1999, nebo Jiřího Kejře, *Právní život v husitské Kutné Hoře*, Kutná Hora 2002. Městským právem v Brně se zabývá Miroslav Flodr v knihách *Brněnské městské právo, zakladatelské období (-1359)*, Brno, 2001, a *Brněnské městské právo na konci středověku (1389 – konec 15. století)*, Brno 2008.

1.4 Sociální dějiny

K poznání sociálních dějin přispívají například studie Bedřicha Mendla, *Sociální krize měst ve století čtrnáctém*, ČČH, 30, 1924, s. 35–73; 31, 1925, s. 233–270, 533–565; 32, 1926, s. 249–282; Jaroslava Marka, *Společenská struktura moravských královských měst v 15. a 16. století*, 1. vydání, Praha, ČSAV 1965, s. 129–135; nebo Mileny Borské-Urbánkové, *Sociální a majetková struktura městských rad v Českých Budějovicích v době předhusitské a husitské*, in: *Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892–1992*, Praha 1997, s. 107–143. Z novějších prací je třeba zmínit například studii Martina Nodla, *Populační vývoj Stříbra v letech 1380–1419 (Integrace – fenomén dějin středověkého města)*, MZK, 35, 2000, s. 7–47. Martin Nodl je také editorem sborníku *Sociální svět středověkého města*, který vyšel v edici *Colloquia mediaevalia Pragensia*, 5, Praha 2006. Obsahuje dvanáct příspěvků českých a polských historiků, věnovaných

sociálním dějinám českých měst ve středověku. Sociálním dějinám se věnuje rovněž Jaroslav Čechura, který například spolu se Zdeňkem Kárníkem vydal edici *Antologie studijních textů k novověkým sociálním dějinám V./1*, Praha 2002.

1.5 Městské knihy

Studiu městských knih jako takových a způsobu jejich vedení bylo rovněž věnováno velké množství prací. Významné jsou například studie Václava Vojtíška, *K počátkům městských knih pražských a desk zemských*, Právník 60, 1921, s. 129–142; *O nejstarších městských knihách, pražské a novobydžovské*, in: Od pravěku k dnešku. Pekařův sborník. Díl I, Praha 1930, s. 189–214; *O nejstarších knihách města Kolína n. Labem. K diplomacie městských knih českých*. ČMM 41–42, 1917–1918, s. 69–107; *O studiu městských knih českých*, Věstník České akademie pro vědy, slovesnost a umění, 24, 1915, s. 389–417; *O vývoji diplomatické metody a jejích potřebách*, SH, 2, 1954, s. 5–38; *Soud a rada v královských městech českých*, Sborník věd právních a státních, 21, 1921, s. 40–83. Tyto studie byly přetištěny ve sborníku Václav Vojtíšek, *Výbor z rozprav a studií*, Praha 1953. Další stěžejní práci, která podává dobrý přehled o způsobu vedení městských knih a poskytuje metodický návod k jejich zkoumání je studie Jiřího Pražáka, *O diplomatické metodě studia městských knih*, Archivní časopis 3, 1953, s. 145–162, 205–227. Důležité jsou rovněž práce Rostislava Nového, *Městské finanční knihy doby předhusitské a husitské*, Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia, 1960; *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310 – 1526*, katalog, in: Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica IV, Univerzita Karlova, Praha 1963. Z dalších prací je třeba uvést například studie Jiřího Čarka, *Názvosloví městských knih v severozápadních Čechách*. SAP, 18, 1968, s. 452–477; Stanislava Poláka, *Knihy pozemkové a knihy městské (Poznámka k diplomatické terminologii)*. AČ, 16, 1966, s. 208–215, a Oldřicha Turčina, *Několik poznámek k článku „Knihy pozemkové a knihy městské“*. AČ, 17, 1967, s. 98–101.

1.6 Práce věnované jednotlivým městům

Vzhledem k tomu, že způsob spravování města a vedení městských knih byl do značné míry individuální, a obecné trendy lze naznačit pouze na základě studia a komparace stavu v jednotlivých městech, je mnoho prací věnováno správě konkrétních měst a vedení jejich městských knih. Mezi nejstarší práce věnované městským knihám jednotlivých měst patří publikace Ferdinanda Menčíka, *Soudní kniha*

města Jičina, Jičín 1898; z novějších prací pak studie Pavla Běliny, *Ze správní a hospodářské agendy města Hradce Králové ve 14. a na počátku 15. století*, SAP, 23, 1973, s. 156–191; Jany Bělohávkové, *Nejstarší dochovaná plzeňská městská kniha soudní z let 1407–1411 (Rozbor pramene a jeho využití pro dějiny města)*, SAP, 39, 1989, s. 121–125; Jaroslava Čechury, *Vývoj majetkové diferenciacie ve Stříbře ve druhém desetiletí 15. století*, ČNM, řada historická, s. 156, 1987, s. 21–40; Ivany Ebelové a kol., *Pamětní kniha města České Lípy 1461–1722*, Ústí nad Labem, 2005; studie Ivana Hlaváčka, *Nejstarší kniha města Českých Budějovic jako pramen k dějinám třídních bojů koncem 14. a počátkem 15. století*, *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia*, 1, 1956, č. 4, s. 15–20; *Několik úvah o diplomacie, jejích potřebách a perspektivách*, SAP, 33, 1983, s. 3–31; *Zlomek městské knihy znojenské z 2. poloviny 14. století*, *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia*, 1, 1956, č. 4, s. 15–20. Dále jsou to například studie Františka Hoffmanna, *Litomyšl v husitském revolučním hnutí*, *Sborník příspěvků k dějinám Litomyšle a okolí*, Pardubice 1959, s. 33–105; *Správa a městské knihy litomyšlské od 14. do 16. století*, in: *Sborník archivních prací*, ročník 57, 2007, s. 453–573, nebo Davida Marka, *Turnov v životě jednoho z primátorů. Příspěvek k dějinám města v polovině 17. století*, ZČRP 18, 2005, s. 53 – 68. Městskými knihami jako pramenem pro poznání městské správy se rovněž zabývají například Marie Kapavíková, *Kutnohorské radní knihy z let 1462 – 1527 a městská správa v tomto období*, SAP, 23, 1973, s. 106–155; Jan Kapras, *Kniha svědomí Nového Bydžova z let 1311–1470*, Nový Bydžov 1907; Jan Mareš, *Soudní kniha I C 2 jako pramen k dějinám města Loun*, SAP 50, 2000, č. 1; František Šmahel a kol., *Dějiny Tábora*, České Budějovice, 1988; Jaroslav Mezník, *O nejstarší brněnské městské knize*, in: *Forum Brunense* 1992, s. 169–174; Ludmila Sulitková, *Vývoj městských knih v Brně ve středověku (v kontextu vývoje městských knih v českých zemích)*, *Práce Archivu akademie věd, Řada B, svazek 17*, Praha 2004; Josef Třikač, *Staroměstská kniha soudní z let 1351–1367*, PSH, 29, 1996, s. 5–58; Hana Vobrátková, *Knihy sporného soudnictví Starého Města pražského před rokem 1620*, PSH, 33, 2004, s. 25–80, Petr Rak, *Veřejně prospěšné odkazy v testamentech kadaňských měšťanů z let 1465–1530*. In: *Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica* 1-2, (Z pomocných věd historických XVI), 2002 (vyšlo 2007), s. 697-706; Petr Rak, *Kadaňské knihy trhů a testamentů z let 1465–1603 a testamentární praxe v Kadani od poloviny 15. do počátku 17. století*, *Sborník archivních prací* 48, 1998, č. 2, s. 3-106; Magdalena Čapková, *Nejstarší uherskohradištská městská kniha. Liber*

negotiorum civitatis Hradisch, Uherské Hradiště, 2001; *Brněnské berní rejstříky z přelomu 14. a 15. století*, k vydání připravily, úvodní studií, poznámkami a rejstříkem opatřily Kateřina Urbánková a Veronika Wihodová, Brno 2008; *Městská kniha Litoměřic 1341–1562 v kontextu písemností městské kanceláře*, Barbora Kocánová (ed.), Jindřich Tomas a kol., Ústí nad Labem, Univerzita Jana Evangelisty Purkyně, 2006; Pavel Cibulka, *Správa města Brna v zrcadle staletí*, Brno 2004; Bohumír Roedl, *Vademecum městské správy v Lounech v letech 1573–1727*, Ústí nad Labem, Pro Státní oblastní archiv v Litoměřicích - Státní okresní archiv v Lounech, 2004; *Úpická radnice a její konšelé*, vypracovaly Pavlína Procházková a Petra Kolínská ve spolupráci s Městským muzeem a galerií Julie W. Mezerové v Úpici, 2003; Vladimír Spáčil – Milan Tichák, *V čele města Olomouce, správa města a její představitelé v průběhu staletí*, Olomouc, 2002; Vladimír Spáčil, *Písaři a kanceláře města Olomouce do roku 1786* Olomouc, Státní okresní archiv v Olomouci, 2001; Josef Gebauer, *Purkmistři města Opavy*, Opava, Státní okresní archiv v Opavě, Zemský archiv v Opavě, 2001; nebo Věra Sekotová – Marie Macková, *Kyšperk: dějiny městské správy v Kyšperku*, Ústí nad Orlicí, 2000; *My, purkmistr a rada města Brna... Z dějin brněnské správy a městského práva*, katalog výstavy, Brno 25. října – 25. listopadu 1990, zpracovala Milena Flodrová a kol.

1.7 Pramenné edice a literatura věnovaná Rakovníku

Z pramenných edic pro město Rakovník jsou nejdůležitější *Paměti rakovnické od roku 1425–1639*, ed. Josef Emler, Praha 1894; *Knihy černé královského města Rakovníka*, ed. Jan Renner, Rakovník 1927; a *Nejstarší kronika královského města Rakovníka, 1425–1800*, ed. Jan Renner, Rakovník.

Z literatury, zabývající se dějinami a správou Rakovníka v období středověku, je třeba jmenovat práce Františka Levého, *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896; Jana Rennera, *Rakovnicko a Rakovník od nejstarších dob až do roku 1526*; Olgy Paulové, *Správa Rakovníka v 16. století do povýšení na královské město roku 1588*, Diplomová práce, Filozoficko-historická fakulta univerzity Karlovy v Praze, Praha, 1959. Informace o historii Rakovníka lze nalézt i v publikacích: August Sedláček, *Hrady, zámky a tvrze království českého VIII.*, Praha 1891; *Místopisný slovník království českého*, Praha 1998; Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, VI. díl Pro-Sto, Praha 2004.

Rakovnickým městským knihám se věnuje *Studie Rostislava Nového o nejstarších rakovnických městských knihách*, která byla vydána v Rakovnickém historickém sborníku 6/2005 z autorovy pozůstalosti.

1.8 Fond Archiv města Rakovník

Ve Státním okresním archivu Rakovník ve fondu Archiv města Rakovník se nacházejí tyto městské knihy: Kniha památná 1384–1428, inv. č. 81, kniha č. 64; Kniha památná 1505–1813, inv. č. 82, kniha č. 65; Trhová kniha (knihy gruntovní dlouhé druhé) 1455–1505, inv. č. 340, kniha č. 323; Trhová kniha, inv. č. 341, kniha č. 324; Rejstříky a berně královského úroku 1436 – 1499, kniha č. 738; Kniha příjmů a výdajů obce 1474–1489, inv. č. 1375, kniha č. 658; Kniha příjmů a výdajů obce 1515–1530, inv. č. 1376, kniha č. 659; Kniha příjmů a výdajů obce 1528 – 1541, inv. č. 1377, kniha č. 660; Kniha testamentů 1511–1572, inv. č. 366, kniha č. 349; Rejstříky hlavních počtů 1515–1531, inv. č. 1383, kniha č. 666; a Kniha ortelů radních, 1521–1564, inv. č. 315, kniha č. 298.

V rámci této práce byly využity Kniha památná 1384–1428, Trhová kniha 1455–1505 (Knihy gruntovní dlouhé druhé), Rejstříky a berně královského úroku 1436–1499, a Kniha příjmů a výdajů obce 1474–1489.

2. Úvod – městská správa a městské knihy

Městské knihy byly vedeny městskými úřady a sloužily k pojištění právních potřeb města jako celku i k pojištění soukromých práv jednotlivých měšťanů. Byly písemným svědectvím o pořízení právní povahy, složeným v určitých formách, a přejímaly tak právní funkci listiny.¹

Tyto knihy se podle svého obsahu dělí do několika skupin. Označení jednotlivých knih se většinou v jednotlivých městech liší. Mezi knihy k pojištění práv města jako celku patří knihy městského zákonodárství, například knihy privilegií, statutů, královských patentů, nebo různé právní rukopisy; knihy městských financí jako berní registra nebo knihy radních počtů; a knihy městské správy, například knihy pamětní, knihy dekretací, knihy obnov městské rady apod. Druhou skupinu tvoří knihy k pojištění soukromých práv měšťanů, mezi něž patří knihy soudnictví sporného, například knihy svědomí nebo výpovědi mučených a psanců, a knihy soudnictví nesporného jako jsou knihy kontraktů, obligací, kvitancí, satebních smluv aj.

Městské knihy zachycují právní pořízení, která vyjadřovala změny majetkových a hospodářských poměrů obyvatelstva. Tato pořízení nabývala právní platnosti teprve ohlášením před městskou institucí, tedy městským soudem nebo městskou radou. Konšelé působili v roli svědků těchto právních pořízení, a zápisy do městských knih byly pořizovány pro bezpečnější pojištění platnosti těchto změn a práv obyvatel.

Městský soud, jehož členy bylo obvykle dvanáct konšelů, zasedal v předhusitské době za předsednictví rychtáře. Rychtář v této době vystupoval jako zástupce krále ve městě a jako takový měl značné pravomoci. V jeho kompetenci byla jak správa soudní, tak policejní. Spravoval také panovnické důchody, které byly odváděny z města do královské komory.

O velkém významu rychtářovy soudní pravomoci svědčí i to, že byl někdy označován také jako soudce (*judex*, *richter*). Existují i další varianty označování funkce rychtáře, například *fojt/voigt*, nebo *schultheiss*. V Rakovnických městských knihách, popisovaných v této práci, se však vyskytuje pouze výraz *judex*.²

¹ Městským knihám a způsobu jejich vedení bylo věnováno mnoho prací, například významná studie Jiřího Pražáka, *O diplomatické metodě studia městských knih*. *Archivní časopis* 3, 1953, s. 145 – 162, 205 – 227 a studie Václava Vojtíška, vydané ve *Výboru z rozprav a studií*, Praha 1953.

² SOA Praha – SOkA Rakovník, AM Rakovník, Kniha památná 1384 – 1428 (1523), inv. č. 81, kniha č. 64; Trhová kniha (knihy gruntovní dlouhé druhé) 1455 – 1505 inv. č. 340, kniha č. 323; Rejstříky a berně královského úroku 1436 – 1499 kniha č. 738; Kniha příjmů a výdajů obce 1474 – 1489, inv. č. 1375, kniha č. 658.

Mezi rychtářem a konšely začalo brzy docházet k zápasům o moc. Konšelé usilovali o odstranění rychtářovy nadvlády, při níž nezůstával prostor pro městskou samosprávu. V předhusitské době nebyla snaha o omezení rychtářovy moci úspěšná díky zásahu krále, který viděl v omezení rychtářovy moci zároveň omezení svých práv. Obrat nastal za husitských válek, které mezi jinými změnami přinesly také tu, že konšelé nabyli nad rychtářem vrchu. Nejdříve se zbavila závislosti na rychtáři Praha a další husitská města, po nich i města nehusitská. Panovníci se neradi smiřovali s ústupem rychtářské moci, ale po husitské revoluci již pokusy vrátit rychtáři staré postavení ztroskotávaly. Podle *Soběslavských práv* se z královského rychtáře stal rychtář městský.³

Existovalo několik druhů městských soudů. Hlavní byly zahájené soudy (*iudicium bannitum, contestatum, magnum, rigorosum, gehegtes ding*). V rakovnických knihách se pro tento typ soudu používá nejčastěji označení *iudicium banitum*. Název dostal soud podle slavnostního zahájení, které bylo součástí formalismu jednání, který měl soudu dodávat vážnost. Pevné formy jednání měly předejít rozbrojům mezi soudícími se stranami během řízení. Zprvu se zahájené soudy konaly často, postupně se mezi nimi zvětšovaly intervaly. V zápisech v městských knihách, které zachycují jednání před zahájeným soudem, je vždy v závěru uvedeno, o kolikáté zasedání soudu v daném roce se jednalo. Jakmile získala soudní pravomoc po husitských válkách městská rada, která přestávala mít na zahájených soudech zájem, konaly se již jen zřídka. O tom svědčí rovněž zápisy v městských knihách, zejména v knize pamětní a trhové, kde zmínky o zahájeném soudu ze zápisů postupně mizí.

Kromě zahájených soudů existovaly i denní soudy, tzv. posudky, soudy mimořádné a soud podkomořský⁴, ale tyto typy se v rakovnických městských knihách nevyskytují.

Soudnictví v Rakovnici se řídilo právem Starého Města Pražského, kam se Rakovníčtí obraceli v choulostivých a nejasných případech, a kam se také mohli odvolat ti, kteří nebyli spokojeni s rozsudkem soudu domácího.

Za předsednictví rychtáře se soudy konaly na rychtě. Když se soudnictví dostalo do kompetence rady a rychta dostala do vlastnictví města, začaly se soudy konat na radnici.

Městská rada (*consilium*) byla orgánem politické, finanční a hospodářské správy města, a po husitských válkách získala díky omezení moci rychtáře značné kompetence také v oblasti správy soudní. Městskou radu tvořilo dvanáct měšťanů. Ti se nazývali přísední (*iurati*) nebo kmetové (*scabini*). Od počátku 15. století byli nazýváni také

³ František HOFFMANN, *Středověké město v Čechách a na Moravě*, Praha 2009, s. 407

⁴ Tamtéž, s. 409 – 410

konšelé (*consules*). Představitelem konšelské rady byl purkmistr (*magister civium*). Byla to funkce, ve které se konšelé střídali po měsíci, takže za rok se jich vystřídalo všech dvanáct. Bylo to proto, aby byla zajištěna větší spravedlnost jednání rady, a aby nedocházelo k bojům o moc, kdyby funkci purkmistra zastával pouze jeden z konšelů. Purkmistr reprezentoval městskou samosprávu. Strany se u něho ohlašovaly se svými žádostmi nebo žalobami, osobně přijímal listy adresované úřadu nebo městu, předsedal shromážděním, předvolával strany k městskému soudu, urovnával drobnější pře, dohlížel na městské hospodářství, obcházels dvěma konšely a radním písařem nemocné kvůli sepsání poslední vůle, měl na starosti vybírání berně a královského censu, opatroval městskou pečeť a radní klíče apod. Konšel, který předsedal radě první měsíc jejího úřadování, se nazýval primátor nebo primas (*primus consulum*). Primas a purkmistr byla jedna osoba v témže měsíci, v němž byli konšelé sázeni.⁵

Městská rada měla právo nařizovat výběr městské sbírky, volit výběrčí a stanovovat výši různých poplatků a dávek. Když měla rada patronát nad kostelem, spravovala zádušní majetek a starala se o kostelní účty. Rada také přijímala nové měšťany i obyvatele, nebo je naopak propouštěla z městského svazku. Starala se o sirotky, odkazy a dobročinnost, nebo na ni alespoň dohlížela. Konšelé byli navrhováni dosavadní městskou radou a potvrzoval je zástupce vrchnosti – v případě Rakovníka křivoklátský purkrabí. Konšely se zprvu stávali jen bohatší měšťané, později se výběr rozšiřoval na další okruh osob, ale určitá sociální, majetková, národnostní a další omezení se v tomto ohledu projevovala stále.

Konšelé byli voleni („sázení“) na jeden rok. Po uplynutí tohoto období byla rada „obnovována“. Právo obnovy měl křivoklátský hejtman, od 15. století purkrabí. V době, kdy byl Křivoklát v zástavě, prováděl obnovu prokurátor královské komory. Ten vždy propustil z úřadu starou radu, a zkontroloval podle záznamů ve finančních knihách její hospodaření. Odstupující radní navrhli do nové rady vždy po dvou osobách, přičemž mohli navrhnout i sebe. Sázející vybral z předloženého seznamu dvanáct nových zástupců obce – část ze staré rady, část z obecních starších a obce. Ti museli složit slib, že budou svěřený úřad vykonávat nezištně. Poté je podkomoří veřejně vyhlásil a tím je uvedl do úřadu. Obyčejně bývaly dosazovány osoby, které úřad zastávaly

⁵ Jan RENNER, *Rakovnicko a Rakovník od nejstarších dob až do roku 1526*, s. 100

i v předchozím období, a tak se stávalo, že si městskou správu přivlastnily vlivnější rodiny ve městě.⁶

Důležitou součástí městské správy byla městská kancelář, která působila jako výkonná složka právních orgánů města. Původně byl představitelem správního aparátu jen jeden písař, zvaný též notář (*notarius*). Většinou se jednalo o písaře, který byl ve službách rychtáře. Skutečná městská kancelář vznikala od poloviny 14. století v souvislosti s narůstající agendou, kterou již jeden písař nebyl schopen zvládnout. S ústupem rychtářské moci se z písaře stával písař radní, a vznikající městská kancelář se usídlila na radnici a stala se základem pro pozdější městské úřady. Písaři museli být vzdělané osoby s dobrou znalostí římského i církevního práva. Písaře volili konšelé spolu s předními měšťany. Pokusy vrchnosti nebo krále zasahovat do této volby většinou ztroskotávaly, i když v některých případech vrchnost prosadila své oblíbence. Musel to být člověk spolehlivý, který se těšil všeobecné vážnosti, protože bylo důležité, aby zachoval tajnost všech jednání rady, o čemž musel při svém nástupu složit přísahu. Písař a městská rada ručili za správnost zápisů, a proto byly často městské knihy opatřeny zámky, aby nemohlo dojít k falšování zápisů. Za svou práci dostával písař plat od obce a různé naturálie. Písařovy příjmy tvořily podíly z poplatků, které platily strany za jednání, a poplatky za pořízení zápisu.⁷ V menších městech stačil na všechnu práci jeden písař, ve větších městech potom vznikala složitější struktura kanceláře, kde působil protonotář (kancléř), podpísař a pomocní písaři (ingrosisté). Olga Paulová ve své diplomové práci *Správa Rakovníka v 16. století do povýšení na královské město roku 1588* uvádí, že v Rakovníce byli dva písaři – starší (radní) a mladší, jeho pomocník. Radní písař vyřizoval písemnou agendu purkmistrovského úřadu, přijímal a zapisoval svědky jednání, a na rozkaz úřadu (purkmistra) psal listiny a zápisy do městských knih. Mladší písař měl na starosti hlavně konceptní práci. Nemohl staršího písaře zastupovat například v případě nemoci, ale zaučoval se u něj a mohl se posléze stát jeho nástupcem.⁸ V městských knihách, rozebíraných v této práci, však o tom přímý doklad není. Písaři také pomáhali při výběru berně, mýtného apod. I za tuto činnost

⁶ Olga PAULOVÁ, *Správa Rakovníka v 16. století do povýšení na královské město roku 1588*, Diplomová práce, Filozoficko-historická fakulta univerzity Karlovy v Praze, Praha, 1959, s. 22 - 28

⁷ František HOFFMANN, *Správa a městské knihy litomyšlské od 14. do 16. století*, in: Sborník archivních prací, ročník 57, 2007, s. 453 – 573

⁸ Olga PAULOVÁ, *Správa Rakovníka v 16. století*, s. 30 – 51

dostávali zvláštní plat. Písaři, který prováděl zápisy trestního práva do knih černých (smolných), zejména výsledků vězňů na mučidlech, se říkalo písař krevní.⁹

Nejdůležitějším produktem městské kanceláře byly listiny a městské knihy. Ty začaly vznikat koncem 13. století v souvislosti s narůstající potřebou zaznamenávat právní pořízení písemně, protože již přestávala stačit pouhá svědectví představitelů města. Postupně se začala rozvíjet instituce městských knih vedených pro pojištění práv města jako celku i jednotlivých měšťanů. Nejprve byla pro veškeré záležitosti vedena jediná kniha, která dostala název kniha pamětní. Později se pro jednotlivé druhy zápisů oddělily samostatné typy knih, a to knihy finanční a kancelářské. U soudů někdy vznikaly rovněž právní knihy, kam se zapisovala právní naučení. Ve velkých městech se v 15. století vyvinuly speciální knihy trhové, dluhů, testamentů a trestních záležitostí. Z finančních knih byly vedeny například knihy příjmů a výdajů obce, nebo rejstříky berně a královského úroku. Městské knihy se staly základem pro knihy gruntovní, kam se zapisovaly převážně převody nemovitého majetku mezi jednotlivými měšťany. Jazykem vnitřního úřadování kanceláře byla dlouho latina, národní jazyky (čeština a němčina) sem začaly pronikat během 14. století. V 16. století potom národní jazyky v písemné agendě nad latinou převážily. V přechodném období se objevují i tzv. makaronské zápisy, které kombinují latinu s češtinou. Ke konci středověku již v souvislosti s přibývajícím agendou a rozvinutější městskou správou vznikají i větší městské kanceláře s početným personálem, které vytvářejí základ pro vznik městských úřadů.¹⁰

Před městským soudem nebo radou byly projednávány záležitosti jak sporného, tak nesporného soudnictví. Jednajícími stranami v těchto případech byli většinou měšťané, ale někdy jako jedna ze stran vystupuje městská rada. Do naposled jmenované kategorie ovšem nepatří zápisy, ve kterých figurují členové městské rady jako jednající strany v soukromých záležitostech, například když kupovali nemovitost nebo sepisovali poslední vůli, protože zde nevystupují jako zástupci obce, ale jako soukromé osoby.

Vklady byly do knih zaznamenávány buď jako závěr právního jednání, nebo jako podklady pro závazky, které měly teprve být splněny, například splácení dluhů, nebo stanovení postupu řešení situace, která by mohla teprve nastat, například rozbití roury vedoucí vodu apod.

⁹ Tamtéž

¹⁰ František HOFFMANN, *Středověké město*, s. 422

Jak vyplývá z městských knih, vkladu předcházela ústní jednání obou stran, které poté přišly oznámit výsledek před městskou institucí, nebo, v případě že strany samy nedospěly ke shodě, žádaly radní o rozhodnutí sporné záležitosti. Jednání se účastnili kromě jednajících stran ještě svědci, v sirotčích záležitostech poručníci. Poručníci jsou někdy uváděni i jako správci majetku po zesnulém, a to i v případech, že zesnulý měl dospělé dědice. Ve sporných záležitostech většinou finančního rázu vystupují rovněž tzv. úmluvci (*ubrmáni*).¹¹

Jednání nabývalo platnost ohlášením před městskou institucí, ale zápis sám o sobě podmínkou zajištění právní platnosti nebyl. Strany si místo něj mohly nechat vyhotovit listinu, popřípadě jednání nemusely písemně zaznamenávat vůbec, proto je třeba brát v úvahu, že městské knihy nemohou zachycovat veškeré majetkoprávní změny v postavení obyvatel, protože pravděpodobně ne všichni měšťané si nechali vklad do městských knih zaznamenat. Roli při tomto rozhodování hrály možná i druh právního pořízení, jeho závažnost, a společenské a majetkové postavení vkladatele. Podle toho se také liší formální vzhled zápisů. Některé jsou na první pohled delší a výpravnější, zatímco jiné jsou jen krátké a poněkud zběžné. Je možné, že podle těchto kritérií se lišila i cena zápisů.

Pokud nebyly zápisy pořizovány přímo při jednání, mohly být jejich předlohou koncepty, které si vedl písař, ale o kterých nemáme žádné doklady, nebo listiny, které byly dodatečně opisovány do knih.¹²

Rozkaz ke vkladu dávala městská rada po předchozí žádosti jednajících stran, ale někdy mohl dát rozkaz ke vkladu i pán města, například v případech trestního soudnictví jako bylo propouštění vězňů, o kterém sám rozhodl.¹³

Městské knihy jsou cenným pramenem k poznávání správy města i života v něm, právních i soukromých vztahů mezi jednotlivými obyvateli, i vztahu města k vrchnosti a jeho postavení v rámci království. Ačkoli nezaznamenávají, a ani nemohou zaznamenávat, veškeré aspekty fungování městské správy, poskytují mnoho informací o způsobu spravování českých měst v pozdním středověku. Můžeme zde pozorovat odraz celkového právního vývoje v českém státě, ale zároveň zde nacházíme mnoho individuálních odlišností, které dokládají skutečnost, že každé město mělo své

¹¹ Kniha památná, 1384–1428 (1523), inv. č. 81, kniha č. 64, fol. 7v

¹² Tamtéž, fol. 8r

¹³ František HOFFMANN, *Správa a městské knihy litomyšlské*, s. 516

specifické způsoby nejen v hospodaření, ale i ve vedení záznamů o něm v městských knihách.

3. Dějiny Rakovníka do roku 1526

Rakovník získal městský statut pravděpodobně od Václava II. Nebyl městem královským, ale podřízeným komorním městem v rámci křivoklátského královského statku. V letech 1252–1269 je zde doložen soud (*iudiciumulare*).¹

První známá písemná památka, vztahující se k Rakovníku a dokládající jeho postavení a význam, je listina Jana Lucemburského z 18. srpna 1319, kterou rakovníčtí obdrželi jako odměnu za to, že za bojů o český trůn zachovali Janu Lucemburskému věrnost. Tento majestát obsahuje potvrzení privilegií, které udělil rychtáři, konšelům, a měšťanům města Rakovníka Václav II., ale tato privilegia zde nejsou blíže specifikována. Dále listina stanovuje výši úroku, který má Rakovník platit králi nebo tomu, komu král úrok postoupí, na 34 hřiven ročně. Rakovníku byla přiznána uživatelská práva na potoky, které tečou od Lišan a Senomat až po vrch zvaný Hana, a měšťanům bylo povoleno pást dobytek na pastvinách sahajícím k lesu, který je v listině označován „*zu der weidenen stüden*“. Jsou zde stanoveny i podmínky, za jakých mohou měšťané provozovat honbu v lesích. Mohou lovit zajíce, lišky a ptáky, a užívat lovecké psy, ale nesmějí používat tenata a lovit zajíce v noci. Listina rovněž upravuje povinnosti a práva rychtáře. Rychtář má soudit všechny peněžité pře (*causae pecuniariae*) a některé těžké případy trestního práva, konkrétně zhářství, vraždy a znásilnění. Finanční kompenzace trestu byla rozdělena tak, že v případě peněžitých sporů příslušely poplatky rychtáři, zatímco v trestních případech připadly dvě třetiny poplatků královské komoře, a pouze jedna třetina rychtáři. V listině je stanoveno, že Rakovník zůstává nadále podřízen královské komoře, a král z něj může zastavit v případě potřeby pouze roční úrok.²

Prostřednictvím královského rychtáře se městu dostalo vyšší jurisdikce, což pro Rakovník znamenalo získání významnějšího postavení v celém kraji.

Touto listinou byl formálně utvrzen právní vztah Rakovníka jako města patřícího ke královské komoře, a tím závislého na bezprostředním vykonavateli královy vůle – purkrabím hradu Křivokláta. I v době zástavy Křivokláta měli obyvatelé podléhat přímo královské komoře. Prokurátor královské komory měl sesazovat a obnovovat konšelský úřad, zatímco zástavní držitel hradu měl právo pouze na plat z města. V praxi

¹ KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, VI. díl Pro-Sto*, nakladatelství Libri, Praha 2004, s. 302

² *Codex iuris municipalis regni Bohemiae, privilegia regalium civitatum provincialium annorum 1225 – 1419; Sbírka pramenů práva městského království českého*, vydává Jaromír ČELAKOVSKÝ, díl II., privilegia královských měst venkovských z let 1225 – 1419, Praha 1895, s.181

však každá zástava Křivoklátu znamenala zhoršení postavení města, které podléhalo zástavnímu držiteli. Tak tomu bylo zvláště v první polovině 14. století. Ke změně došlo roku 1347, kdy se Křivoklát dostal opět do vlastnictví koruny.³

Nástupci Jana Lucemburského na majestátu nic neměnili, ale obnovovali ho v celém znění nebo jej dále rozšiřovali. Nicméně v tehdejší době se podle okamžitých potřeb a nutnosti peněz rychle měnily i ty poměry, které byly stanoveny smlouvami a majestáty. Rakovník byl sice na papíře přivtělen ke královské komoře, ale kvůli častým zástavám Křivoklátu zůstával nadále *de facto* městem hradským, závislým na Křivoklátu.⁴

Ve 14. století se město začalo rozšiřovat za hradby. Koncem 14. a počátkem 15. století se dosud převážně německé město začalo počesťovat, což se projevilo například tím, že se stále více Čechů dostávalo do městské rady.⁵

Majestátem z roku 1381 postoupil Václav IV. svému oblíbenci Jírovi z Roztok dědičně důchod z menšího cla v Rakovníce, vybíraného z dobytka, železa apod. Tyto příjmy do té doby plynuly držitelům Křivoklátu. Král si vyhradil jen právo vybírat clo ze soli. Roku 1384 jmenoval Jíru z Roztok purkrabím na Křivoklátě. Po jeho smrti přešlo právo na jeho syna Petra, po něm na Albrechta z Kolovrat.

Roku 1407 potvrdil Václav IV. rakovnickému faráři důchody z Rakovníka a okolních vesnic, a rovněž povolil, aby farář dostával dříví a zvěřinu z královských lesů.⁶

Po smrti Václava IV. 16. srpna 1419 vypukly husitské nepokoje. V červnu 1420 obsadil císař Zikmund Křivoklát a ustavil zde silnou posádku. Do Rakovníka byl roku 1422 jako děkan dosazen kněz Ondřej z Broda.

V průběhu roku 1422 probíhaly boje o Křivoklát, který byl během nich několikrát dobyt. Do těchto bojů byl vtažen i Rakovník, když se sem při útěku před dobyvateli Křivoklátu Hanušem z Kolovrat a Alešem Holickým ze Šternberka, uchýlil Žibřid z Chříče, bratr zajatého velitele husitské hradní posádky Absolona. Rakovník byl posléze obléhán a dobyt. Žibřid se spolu se svými přívrženci ukryl v kostele, při jehož obraně vypukl požár, který se rozšířil do celého města a způsobil značné škody. Žibřidovi se podařilo uniknout do Žatecka.

³ Studie Rostislava Nového o nejstarších rakovnických městských knihách, in: Rakovnický historický sborník 6/2005, s. 121 - 122

⁴ LEVÝ František, *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896, s. 7 – 9

⁵ PAULOVÁ Olga, *Správa Rakovníka v 16. století*, s. 11

⁶ CIM II, s. 1070

6. září 1422 zapsal Zikmund Aleši Holickému i jeho dědicům královské hrady Křivoklát a Týřov a pojistil utrpěnou škodu. Aleš se ujal Křivokláta a užíval ho se všemi právy, a stal se tak patronem všech kostelů v okolí hradu. Duchovní správce těchto kostelů donutil k přísaze, že nebudou vykonávat bohoslužby podobením a nepřipustí, aby je v jejich kostele vykonával někdo jiný.⁷ Pro Rakovník to znamenalo opětovné pozbytí přímé závislosti na králi a návrat do postavení poddaných zástavního držitele Křivokláta. Aleš Holický byl blízkým přítelem Zikmunda, a roku 1423 byl na zemském sněmu zvolen jedním z hejtmanů, tvořících nejvyšší zemskou správu.⁸

Protože se Aleš Holický obával útoku Pražanů, a ani smlouva mezi katolickými a kališnickými stavy nebyla jistá, přestoupil roku 1424 ke kališnické straně, aby si pojistil držení hradů Křivokláta a Týřova. O svém přestoupení uzavřel s Pražany smlouvu, v níž se zavázal zachovávat čtyři artikuly pražské, a pomáhat kališníkům proti jejich nepřítelům.⁹ Také slíbil, že na svém panství nebude bránit přijímání pod obojí, azprostil kněží na Křivoklátsku přísahy, kterou skládali při nástupu na novou faru, že nebudou vykonávat utrakvistické bohoslužby. Zároveň se Aleš vyrovnal se Žibřidem a Absolonem z Chříče, s nimiž dříve bojoval o Křivoklát tím, že jim dal 150 kop grošů jako náhradu za způsobenou škodu.¹⁰

Aleš Holický, kterého plně zaměstnávaly veřejné poměry, ustanovil hejtmanem na Křivokláte Bořivoje z Lochovic. Většina šlechty v okolí Křivokláta se hlásila k utrakvistické straně, a protože neustále bojovala v Zikmundově vojsku, neměla čas podnikat výpady na zboží Aleše Holického, takže nejen Křivoklát, ale i Rakovník se těšil poměrnému klidu.¹¹

V listopadu 1424 Aleš opět opustil kališnickou stranu, a vstoupil do služeb Zikmunda.¹²

Po Zikmundově nástupu na trůn roku 1436 zůstal Aleš Holický držitelem Křivokláta.¹³

Husitství se na Rakovnicku neprojevovalo tak výrazně jako v jiných oblastech, ale jeho přímý ohlas se projevil ve změnách hlavně v rámci městské správy.

⁷ RENNER Jan, *Rakovnicko a Rakovník*, s. 58 – 62

⁸ LE VÝ František, *Dějiny královského města Rakovníka*, s. 12

⁹ RENNER Jan, *Rakovnicko a Rakovník*, s. 62

¹⁰ SEDLÁČEK August, *Hrady, zámky a tvrze království českého VIII*, Praha 1891, s. 23

¹¹ RENNER Jan, *Rakovnicko a Rakovník*, s. 64

¹² SEDLÁČEK August, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 24

¹³ LE VÝ František, *Dějiny královského města Rakovníka*, s. 14

Představitelem města byl až dosud rychtář. O městské radě, sboru 12 konšelů, nejsou do roku 1384 téměř žádné doklady, i když patrně existovala i v tomto období. První zmínka o purkmistrovi jakožto představiteli městské samosprávy pochází z roku 1379. Od posledních desetiletí 14. století se v nejstarší městské knize rakovnické objevuje určité střetávání obou protikladných složek – rychtáře a městské rady. Za husitství došlo k převládnutí samosprávné složky města a do čela se dostal sbor konšelů. Zbytkem starého vlivu zeměpanské moci bylo už jen sázení, resp. potvrzování konšelů purkrabím nebo zástavním držitelem Křivokláta. Pokud jde o funkce rychtáře, v pohusitské době se soudy nekonaly už za jeho předsednictví, ale pod záštitou městské rady za rychtářovy spoluúčasti. V průběhu patnáctého a šestnáctého století jeho pravomoc postupně upadala a rychtář se stal jen správcem městské policie, který plně podléhal rozhodnutí městské rady.¹⁴

Po materiální stránce přivedly husitské války Rakovník do krize, ze které se jen těžko dostával. Město bylo z větší části zničeno, hlavně bojem roku 1422. Nebyl dostatek financí na opravy zničených budov ani kostela. Pro případ dalších nepřátelských vpádů do města byla zčásti opravena jen pobořená městská hradba. Také obchod a řemesla, která dříve pro město představovala významný zdroj příjmu, utrpěla husitskými válkami značné újmy.¹⁵

Po příchodu Zikmunda do Čech roku 1436 došlo k vyrovnání mezi ním a Alešem Holickým, jemuž byl Křivoklát ponechán nadále v zástavě. Panovník vypsál zemskou berni a Rakovník, který dosud platil asi jen pravidelný královský úrok 34 kop grošů ročně, byl nucen platit mnohem vyšší dávky. S tím také souviselo založení další městské knihy – rejstříků berně a úroků.¹⁶

Po Zikmundově smrti zvolil sněm 6 hejtmanů z kališnické i katolické strany, kteří měli spravovat zem až do zvolení nového krále. Hejtmanem pro Rakovnícko byl zvolen Aleš Holický. Hejtmanům se nepodařilo nastolit mír, protože se Zikmundovou smrtí se rozbroje v Čechách ještě rozšířily. K náboženským rozporům přibýly ještě spory o nového panovníka.

Aleš Holický, dosavadní držitel Křivokláta, byl nastalými poměry plně zaměstnán. Za své nepřítomnosti v Čechách svěřil správu Křivoklátska svému synu Petrovi.

¹⁴ Studie Rostislava Nového, s. 122

¹⁵ RENNER Jan, *Rakovnicko a Rakovník*, s. 64

¹⁶ Studie Rostislava Nového, s. 123

Aleš i Petr Holičtí se snažili chránit obyvatelstvo kraje tím, že dali Rakovník a další místa na panství opevnit.¹⁷ Rakovnický kostel byl částečně dobudován, opět však byl využíván spíše jako pevnost, než pro církevní účely. Okolní příkopy byly rozšiřovány a kostelní hradby byly důkladně zesilovány a opravovány.¹⁸

Roku 1453 byl Křivoklát opět připojen ke koruně. Aleš Holický, který měl hrad v zástavě 32 let, ho za náhradu vrátil králi Ladislavovi.¹⁹ Jako dlouholetý držitel Křivoklátu byl Aleš Holický vrchností Rakovnických, kteří, ačkoli museli například přispívat na Alešovy válečné operace, byli ušetřeni hrůz náboženských rozbrojů za bezvládní a mohli se nerušeně věnovat svým zaměstnáním. Narozdíl od jiných oblastí se v Rakovnici v té době žilo takřka normálním způsobem. Díky válečným dodávkám potravin a dalších nezbytností pro vojsko Aleše Holického prosperovali například pekaři, kováři, ševci, krejčí a postřihači. Nejrozšířenějším druhem výroby ve městě bylo pivovarnictví. Z let 1437–1446 je doloženo celkem 26 sladovníků, včetně námezdných pracovníků v oblasti sladovnictví. Produkce rakovnického pivovarnictví překročila rámec těsného okruhu města a pivo se stalo i vývozním zbožím.²⁰

Díky Alešovu úsilí se podařilo učinit z Rakovníka bezpečnější místo, do něhož se stěhovala drobná šlechta z venkova, což městu prospělo.

I přesto, že město za Aleše Holického vzkvétalo, Rakovníčtí neustále usilovali o získání nezávislosti na Křivoklátě.²¹ Bohatá vrstva rakovnického měšťanstva tak chtěla své faktické rozhodující postavení dovést ještě právně.²²

U Ladislava Pohrobka žádali potvrzení svobod, které získali od Jana Lucemburského. Toho dosáhli v Praze 7. června 1454, kdy získali od krále Ladislava majestát, který nejen potvrzoval dřívější privilegia, ale dále je rozšiřoval. Nově tak získal Rakovník právo mílové stanovující, že se v okolí jedné míle kolem města nesměly zakládat pivovary, ani vařit pivo na prodej, což přispělo zejména k monopolnímu postavení rakovnického pivovarnictví v celém okolí, právo volné testace a dispozice s movitým i nemovitým majetkem. Majetek osob zemřelých bez závěti dědili nejbližší příbuzní mužského i ženského pohlaví, usedlí ve městě. Měšťané nesměli kupovat ani prodávat úroky na domech bez svolení krále a křivoklátského purkrabího. Nadále mohli užívat dříví z křivoklátských lesů, ale směli ho pouze odnášet,

¹⁷ RENNER Jan, *Rakovnicko a Rakovník*, s. 152

¹⁸ LEVÝ František, *Dějiny královského města Rakovníka*, s. 17

¹⁹ SEDLÁČEK August, *Hrady, zámky a tvrze*, s. 26

²⁰ *Studie Rostislava Nového*, s. 123

²¹ RENNER Jan, *Rakovnicko a Rakovník*, s. 159

²² *Studie Rostislava Nového*, 124

nikoli odvážet. Listina dále upravuje poplatky z trestního práva a stanovuje, že rakovnické soudnictví se má řídit právem Starého Města Pražského, ke kterému se také mohou odvolávat. Obec získala právo volit si každý rok rychtáře z měšťanů, ale tento rychtář měl podléhat královskému úředníku na Křivoklátě. Král rovněž povolil městu výroční trh na neděli Cantate, a stanovil, že na obecní potřeby mají přispívat všichni obyvatelé podle svých majetkových možností jako měšťané, kromě obyvatel, kteří žijí ve městě pouze ze svých peněz.²³

Jiří z Poděbrad vydal pro Rakovník dvě privilegia. Privilegium z roku 1459 obsahuje pouze potvrzení privilegií předešlých panovníků. V majestátu z roku 1466 dává purkmistru, konšelům i obyvatelům města Rakovníka potok tekoucí od vrchu Hana, ale vymíní si chytání ryb pro potřeby Křivokláta. Zároveň povoluje, aby pokuty placené obyvateli, kteří z neopatrnosti zavinili požár, byly použity na obecní potřeby.²⁴

Za pomoc v boji proti uherskému králi Matyášovi udělil král Rakovničanům právo obehnat město hradbami, věžemi a branami, a užívat stejných práv, jaká měla ostatní královská města v Čechách.²⁵ Mnohonásobné dávky a holdy, jimiž Rakovničané podporovali Jiřího z Poděbrad ve válce, Rakovník natolik vyčerpaly, že práce na opevnění města neprobíhaly tak rychle, jak by bylo potřeba, a Rakovník byl mnohokrát napaden. Proto mu Vladislav roku 1473 udělil právo na šestnáctidenní trh po svatém Bartoloměji, a povolil jim vybírat cla v městských branách.²⁶ Svým dosavadním chováním si Rakovničtí získali náklonnost nejen křivoklátského hejtmana, ale i kancléře Albrechta Krakovského z Kolovrat. Díky tomu mohli pracovat i za stávajících rozvrácených veřejných poměrů na výstavbě města, jeho opevnění, úpravě rybníků a cest, po nichž dováželi různé suroviny a vyváželi výrobky. Rakovník nejvíce bohatl řemesly a obchodem, ačkoli měl tu nevýhodu, že nestál na žádné z hlavních obchodních cest.

Na cestách bylo vybíráno clo, z něhož měly být cesty udržovány. Cla patřila panovníkovi a ten je buď pronajímal, nebo daroval jednotlivcům na důkaz své přízně. Příjem ze cla býval poměrně velký, a z větší části si ho nechávali ti, kdo jej vybírali.

²³ *Codex juris municipalis regni Bohemiae*, tomus III, privilegia regalia civitatum provincialium annorum 1420 – 1526; Sběrka pramenů práva městského království českého, díl III., privilegia královských měst venkovských z let 1420 – 1526, vyd. Jaromír Čelakovský, Gustav Frídřich, Praha 1948, s. 286

²⁴ Tamtéž, s. 289

²⁵ *Studie Rostislava Nového*, s. 124

²⁶ LEVÝ František, *Dějiny královského města Rakovníka*, s. 72

Rakovničníci usilovali o získání cla, vybíraného v Mutějovicích a Rakovníce, která byla odváděna nejprve do křivoklátské pokladny, a poté je získal Albrecht Krakovský.

Jejich snaha byla úspěšná – Albrecht jim postoupil clo v Rakovníce za 300 kop grošů českých, a král Vladislav jim potvrdil tento postup novým majestátem.²⁷

Narozdíl od okolních měst se Rakovník nikdy nepostavil proti Vladislavovi, například kvůli útiskům v přijímání podobojí nebo daňovému zatížení. Díky tomu mohlo město těžit z panovnickovy náklonnosti. 12. února 1482 mu byl v Praze potvrzen nový erb, který od té doby mohl Rakovník užívat na branách a pečetích. Při pečeti směla obec používat zelený vosk. Současně byl městu přidán nový šestnáctidenní trh po svatém Martinu. Z oddanosti králi měl Rakovník zřetelný prospěch. V dvorských kruzích byl městu přátelsky nakloněn Albert Libštejnský z Kolovrat, později hofmistr královského dvora a nejvyšší kancléř (†1510). Přímluvčím Rakovnických u Vladislava byl však jeho oblíbenec Jiří Berka z Násilé, nejprve hejtman, potom křivoklátský purkrabí. Díky němu se Rakovničníci r. 1488 zbavili povinnosti půjčovat a dovážet ložní prádlo královské družině za pobytu panovníků na Křivoklátě. Aby se mohli lépe věnovat potírání nepřátel krále, byli také zproštěni povinnosti přispívat lidmi i povozy na královské hony.²⁸

V Rakovníce se rozvíjela řemesla, hlavně pivovarnictví. Zdokonalovalo se také opevnění, které pro nevýhodnou polohu na jižní straně bylo velice nákladné.

Když vypuklo selské povstání v Uhrách a král požádal města o pomoc, Rakovničníci vypravili více vojáků než povinných deset. Jako odměnu získali právo výkonu úplné hrdelní popravy a přijímání všech poplatků z ní plynoucích, které dříve musely být odevzdávány panovníkovi. Dále bylo rakovnickým povoleno brát kámen na budování městského opevnění a jiné stavby a opravy ze skály u rybníka v Hlavačově.

Následujícího roku 13. března zemřel král Vladislav po 45 letech vlády. Vladislavovým nástupcem na českém trůně se stal jeho desetiletý syn Ludvík (1516–1526), který již byl korunován českým králem. Za jeho nepřítomnosti v Čechách byla správa království vedena nejvyššími zemskými úředníky, v jejichž čele stál Zdeněk Lev z Rožmitálu jako nejvyšší komorník a správce královských důchodů. Zdeněk Lev z Rožmitálu také spravoval Křivoklát, a byl tudíž i vrchností Rakovníka.

Počátkem roku 1522 přijel Ludvík Jagellonský do Čech, a ihned svolal sněm, na němž byla povolena berně, aby byly konečně splaceny královské dluhy. Z berně byl

²⁷RENNER Jan, *Rakovnicko a Rakovník*, s. 179 – 188

²⁸LEVÝ František, *Dějiny královského města Rakovníka*, s. 73

mimo jiné vyplacen také Křivoklát, který král opět převzal do své správy. Vedle této berně přispěla královská města hotovými penězi na vyplacení hradů, například Poděbrad. Rakovníčtí poskytli panovníkovi 100 kop grošů, které si podle listiny ze 17. srpna 1522 mohli strhnout z platu, který odváděli panovníkovi na sv. Jiří a sv. Havla.²⁹

Král se vrátil do Uher, a když roku 1526 opět žádal pomoc z Čech při bojích s Turky, bylo vypraveno 10 mužů i z Rakovníka. Ve výpravě se však vyskytovaly stále nové překážky, takže se její větší část dostala do Uher až po králově smrti 29. srpna 1526. Rakovnická výprava se vrátila z Uher koncem roku 1526. Není známo, zda se účastnila také bitvy u Moháče.

²⁹ CIM III., s. 1213

4. Kniha památná 1384 – 1428 (1523)

4.1 Typy zápisů a jejich obsah

Zápisy v nejstarší rakovnické městské knize můžeme rozdělit do dvou typů podle jejich obsahu a doby pořízení. Založena byla roku 1384 jako kniha pamětní, kam se zapisovala právní pořízení nesporného soudnictví. Tento typ sem byl zapisován od roku 1384 do první poloviny 15. století. Od roku 1448 do 20. let. 16. století sem pak byly zaznamenávány záležitosti trestního soudnictví, a kniha se začala označovat jako „knihy černé“¹. Ojedinele se zde vyskytují i zápisy mladší, pravděpodobně ze čtyřicátých let 16. století, připsané dodatečně na některé prázdné stránky. Početně však v knize převažují zápisy soudnictví nesporného.

Z právních pořízení nesporného soudnictví sem byly zapisovány například dědické záležitosti – kšafy nebo různé dispozice se zděděným majetkem.² Objevují se zde i zápisy odkazů nebo darů pro záduší rakovnického kostela.³ Zápisy závětí mohly být někdy poměrně komplikované. Jeden vklad může nabízet i různé možnosti řešení pro případ, že by stanovený dědic nebo dědička sami předčasně zemřeli. Zápis pak uvádí další možné dědice.⁴ Ne všichni obyvatelé však před smrtí sepsali závěť. O to komplikovanější potom bylo vyřizování dědických záležitostí. V takovém případě se dědici obrátili o pomoc na městskou radu („*žádajíce nás za opatření*“). Rada nejprve navrhla dědicům domluvu („*i poddali jsme jim toho aby oni mohli by se přátelsky smluviti nežli by k právu přistoupili kdež oni právo opustivše i přistoupili jsu k smlouvě přátelské*“), a poté poskytovala rady při realizaci této smlouvy. V případě vkladu tohoto typu z roku 1481 stojí za zmínku, že rada nařídila, aby byl z dědictví učiněn dar na

¹ fol. 37r, Toto označení je použito v zápisu z roku 1523.

² fol. 3r, fol. 3v, fol. 4r

Z roku 1463 pochází zápis, kdy Jan Luženský odkázal své manželce Anně sto kop grošů, které měla zdědit v případě, že by již nebyl na živu jeho syn Mikuláš. Platnost tohoto zápisu byla později na žádost vdovy zrušena přeškrtnutím a roku 1465 byl pořízen nový zápis, kterým se svého dědictví zřekla. Jiný zápis kšaftu pochází z roku 1428, kdy Jindřich Poručil odkázal veškerý majetek své manželce a dětem pod podmínkou, že z něj budou uhrazeny všechny jeho dluhy.

³ fol. 5r, fol. 90v,

fol. 116r, Z roku 1502 pochází zápis daru měšťanky pro záduší, kde je stanovena podmínka, že darované panství a platy z něj plynoucí nemají být použity jinak než pro potřeby kostela – například na jeho opravu. Dále si dárkyně vymíní, že má být o každých suchých dnech čtena mše. O výběr peněz pro kostel a splnění uvedených podmínek se mají postarat purkmistr a konšelé.

⁴ fol. 81r, V zápisu z roku 1483 odkazuje Jan svůj statek po otci bratrovi a sestře. Pokud by oni zemřeli, má majetek zdědit jejich matka.

záduší (*„Nejprve s toho statku mají vydati na kostel náš rakovnický X s[exagenas] míšeňských“*).⁵

Dále byly do knihy zapisovány dluhy, které mezi sebou měli jednotliví měšťané. Jednalo se jednak o zápisy, v nichž byly stanoveny podmínky splacení dlužných částek, jednak o zápisy, které byly naopak pořízeny jako doklad o splacení dluhu.⁶

Mezi další záležitosti, které se zapisovaly do pamětní knihy, patřily prodeje a koupě,⁷ různé smlouvy mezi jednotlivými měšťany⁸ apod. V tomto ohledu se pamětní kniha obsahově do jisté míry překrývá s knihou trhovou z let 1455–1505.

Druhým typem zápisů jsou záležitosti trestního práva. Jednalo se především o případy, kdy byl člověk zatčen a usvědčen ze zločinu, ale na přimluvu vlivných osob, například křivoklátského purkrabího nebo jiných (*„i žádání jsme od urozeného vladyky pana Jana z Zelevic a podle něho ráčili se přimlouvati jiní urození dobří lidé pan Ambrož Chodur z Lokte pan Václav z Násilé...“*⁹) mu byl trest prominut (*„tu páni konšelé slitovavše se nade mnou i učinili se mnou svu milost“*¹⁰). V takovém případě museli propuštění vězni přísahat, že se již nikdy nedopustí trestného činu (*„takovým však zavázáním jestli že bych se téhož kdy dopustil buďto řečí nebo skutkem...“*¹¹), protože v případě jejich opětovného dopadení by trest byl vykonán bez možnosti omilostnění (*„pakli bych co proti svrchu psanému zápisu učinil tehdy se hrdla odsuzují“*).¹²

Kromě toho byly do knihy zaznamenávány výpovědi vězňů při mučení.¹³ Není zde však žádný záznam o dalším průběhu soudního jednání s obžalovanými, ani o rozsudku, jaký nad nimi byl vyneseno.

⁵ fol. 81v

⁶ fol. 4v, Zápis splacení dluhu pochází například z roku 1428.

⁷ fol. 25r, fol. 26r, fol. 28r, fol. 31r – Smlouva o koupi pole z roku 1385.

⁸ fol. 29r

Například smlouva z roku 1466, která určuje, jakým způsobem má soused vést odtok vody ze svého pozemku.

⁹ fol. 121r, Zápis z roku 1521.

¹⁰ fol. 125v, Zápis z roku 1489.

¹¹ Tamtéž

¹² Tamtéž

Další příklady např. na fol. 2r, fol. 14r,

fol. 24r, Zápis z roku 1448, kdy jistý Vojtěch přišel odprosit lovčího křivoklátských lesů Jana Sverepce, aby mu odpustil, čím se proti němu provinil, ale podstata provinění v zápise uvedena není. Dotyčný mu odpustil pod podmínkou stanovenou křivoklátským pánem a konšely, že už nikdy nebude pobývat na křivoklátském zboží. Pokud by tuto podmínku porušil, bude popraven., fol. 32v, fol. 35r – fol. 37r, fol. 53v

¹³ fol. 7v, fol. 120r, fol. 142r

V obou typech zápisů trestního soudnictví se jednalo převážně o případy krádeží nebo vandalismu¹⁴, těžší zločiny jako vraždy v knize zaznamenány nejsou, ačkoli u některých případů propuštění vězně není podstata činu specifikována.

4.2 Doba porřízení zápisu ve vztahu k právnímu jednání

Co se týče zápisů nesporného soudnictví, porřízení, která byla do knih zapisována, nabývala právní platnosti ohlášením před městskou institucí. Zápisy ze starší doby jsou velmi podrobné, popisují všechny okolnosti jednání, obsahují celá jména vkladatelů a byly pořizovány v termínech, kdy zasedal městský soud¹⁵, což by nasvědčovalo tomu, že zápis byl porřizen buď současně s právním porřizemím, nebo bezprostředně po něm. Bezprostředně při jednání byly také pravděpodobně zapisovány vklady v případě komplikovanějších otázek, kdy jednající strany žádaly radu o pomoc při řešení například majetkových záležitostí v případě člověka, který zemřel bez závěti.¹⁶

Není bezpečně prokazatelné, zda si písař nejprve zaznamenával podrobnosti jednání na koncept, ze kterého by později opsal údaje do knihy, nicméně vedení konceptů v městské kanceláři je v této době velmi pravděpodobné. Pro bezprostřední porřizemím zápisu by mohlo svědčit i to, že pod jednotlivými zápisy bylo většinou vynecháno místo na dodatečné opravy, doplnění či zrušení vkladu, které se skutečně poměrně často objevují. Od konce 80. let 14. století však zápisy začínají být mnohem kratší a získávají povahu spíše aktových záznamů.¹⁷ Přestože jsou stále uváděna celá jména vkladatelů, podstata jednání je zaznamenána stručně a uvádí například jen druh nemovitosti, která byla předmětem prodeje či koupě.¹⁸ Je proto možné se domnívat, že tyto pozdější zápisy byly pořizovány dodatečně po ukončeném jednání a mají vysvědčující charakter.

V případě zápisů trestního práva je situace poněkud odlišná. Vzhledem k podrobnému zaznamenávání jmen všech zúčastněných, okolností porřizemím zápisu a doslovným citacím výpovědí (ačkoli jejich autentičnost není ověřitelná), je pravděpodobné, že písař zápis pořizoval rovnou při jednání.

Určování doby porřizemím zápisu podle jejich chronologického pořadí je v případě nejstarší rakovnické knihy poněkud zkomplikováno jejím naprosto specifickým vedením. Kniha totiž byla původně rozdělena do oddílů podle písmen abecedy, a vklad

¹⁴ fol. 120v, fol. 142r

¹⁵ *Studie Rostislava Nového o nejstarších rakovnických městských knihách*, in: Rakovnický historický sborník 6/2005, s. 125

¹⁶ fol. 81v

¹⁷ *Studie Rostislava Nového*, s. 125

¹⁸ Tamtéž

pak byl zaznamenán do oddílu nadepsaného písmenem, jímž začínalo křestní jméno vkladatele. Tím došlo k porušení chronologického pořadí. Například zápis na začátku knihy pod písmenem A pochází z roku 1387¹⁹, zatímco nejstarší zápis – z roku 1384 – je uveden až pod písmenem C.²⁰ Od tohoto způsobu zapisování bylo později upuštěno, a nové vklady byly zapisovány na dosud volné stránky, které se však často nacházely mezi staršími zápisy, takže dochází k prolínání zápisů jak po chronologické, tak po obsahové stránce.²¹ Přechod mezi jednotlivými typy zápisů se dá poměrně snadno určit podle typu písma.

Některé stránky obsahují oba typy zápisů, na některých jsou pouze starší či pouze mladší zápisy, některé stránky naopak zůstaly prázdné.

4.3 Jazyk zápisů a názvy vkladů

Po jazykové stránce se v knize objevují zápisy psané latinsky a česky. Latina byla používána v případě této knihy pravidelně do roku 1414²², mladší zápisy již byly psány až na ojedinělé výjimky česky.²³

Němčina se zde nevyskytuje vůbec, stejně jako se zde nevyskytují ani německá jména osob.

Pokud jde o terminologii, byly jednotlivé vklady označovány v latinských zápisech termíny *conscriptio*, *perscriptio* nebo *suscriptio*, v českých pak pouze jako *zápis*. Co se týče představitelů městské správy, český výraz *rychtář* měl v latinských zápisech ekvivalent *judex*, *purkmistr* se latinsky označoval *magister civium*, a *konšelé*, *přísežní* nebo *přísežní konšelé* se nazývali nejčastěji *consules*, *jurati*, výjimečně se vyskytuje i označení *scabini*²⁴. V některých česky psaných zápisech se *purkmistr* a *městská rada* souhrnně označují jako *páni*.²⁵

¹⁹ fol. 2r

²⁰ fol. 19r

²¹ např. fol. 53v, První dva zápisy pocházejí z let 1390 a 1392. Jedná se o záležitosti nesporného soudnictví – koupě nemovitostí. Zápisy mají podobu stručných aktových záznamů a uvádějí jen místo konání, datum, jména jednajících osob a stručný popis věci. Jména jednajících osob začínají na G, bylo tedy použito rozdělení knihy na jednotlivé oddíly podle písmen. Zbytek stránky zůstal dlouhou dobu prázdný, a až roku 1443 sem byl pořízen další zápis. Tentokrát se už jedná o dlouhý a podrobný zápis trestního soudnictví, konkrétně o jeden z velmi častých případů přísahy provinilce, který dostal milost.

²² fol. 28r, fol. 81r

²³ fol. 96r, Výjimku tvoří latinsky psaný zápis z roku 1444.

²⁴ fol. 106r, V zápisu z roku 1394 byli *konšelé* označeni oběma termíny jako *jurates scabini*. Český ekvivalent výrazu *scabini* – *kmetové*, se však v této knize nevyskytuje.

²⁵ fol. 116r

4.4 Formální schéma zápisu

Formální schéma jednotlivých zápisů se v této knize poměrně liší. U záležitostí nesporného soudnictví se objevují jak velmi dlouhé a formálně vyspělé zápisy, tak krátké záznamy aktové povahy, přičemž oba typy se vyskytují průběžně a není zde patrný chronologický vývoj. Spíše možná hrála roli závažnost jednání či společenské a majetkové postavení vkladatele. Celkově by se dalo říci, že převažují zápisy delší a středně dlouhé. Zápisy trestního soudnictví bývají vesměs poměrně podrobné.

Zápisy jsou formulovány trojím způsobem, a to subjektivně z pohledu konšelské rady, objektivně, a výjimečně – například u přísah vězňů – i subjektivně z pohledu vkladatele²⁶. Subjektivně jsou většinou formulovány dlouhé a podrobné zápisy, které obsahují i formální znaky listiny.

Na začátku zápisu bývá **intitulace**. Má většinou ustálenou podobu, ačkoli se může v jednotlivých zápisech mírně lišit.

Některé zápisy ji přímo začínají, jindy ji předchází datace, viz níže. V intulaci je uváděn rychtář, purkmistr a konšelé. Ne vždy jsou přitom tyto osoby obsaženy v jednom zápisu všechny. V jednotlivých zápisech se rovněž liší pořadí, v němž jsou představitelé městské správy zaznamenáni. V některých zápisech je na prvním místě uváděn rychtář (latinsky označován jako *iudex*, popřípadě *judex*), který předsedal městskému soudu, u něhož byla projednávána právní pořízení a pořizovány zápisy. V česky psaných zápisech znějí intitulace začínající jménem rychtáře například „*My Mikeš Koželuhov rychtář, Jan Tuleha, purkmistr, Havel Kazek, Vaněk Uhrzywehoc, Karel Řezník, Jan Ujec, Mikuláš Ovsík, Jan Zvíkovský, Martin Ženíšek, Jan Čížek, Mikuláš Constanie a Pavlík Řezník konšelé přísežní města rakovnického*“²⁷, nebo „*Bárta Soukeník rychtář, Vaněk Hučka purkmistr, Jan Zvíkovský, Tomek Krně, Lineš Frenczl řezník, Mikuláš Bečvář, Vaněk Bradáč, Bene Leva, Bárta Štěvík, Vaněk Kovář, Řeha Hořčička, Pavel Řezník, přísežní konšelé a Jan Luženský toho času jsa na úradě, Jan Tuleha, Mikuláš Mitas, Jan Hluožek, Matěj Ffocz, Mikeš Koželuhovic, Vaněk s Hybal, Hanuš Švec, Martin Švec, Jiřík z podhradí, Vaněk Kornhauz a Hanuš Rohovec starší*

²⁶ fol. 24r

fol. 125v, Příklad subjektivně formulovaného zápisu z pohledu propuštěného vězně z roku 1489: „*Já Jan řečený Cetlěř vyznávám tímto zápisem obecně všem konšelům i obci města rakovnického že když sem byl u vězení konšelském pro své neřádné činy za kteréž hodně jsem měl trpěti ...*“

²⁷ fol. 17v

obecní z obce jménem vši obce veliké“.²⁸ V latinsky psaných zápisech tato intitulace zní například „*Nos Nicolaus Frencl Judex* ...“.²⁹

Se jménem rychtáře, uvedeném hned na začátku zápisu, se setkáváme prakticky po celé 14. století³⁰. Poněkud překvapivá je ovšem skutečnost, že rychtářovo jméno na prvním místě se občas vyskytuje ještě i po polovině 15. století³¹, kdy už víceméně kompetenci nad městským soudem převzala městská rada v čele s purkmistrem. Na základě toho je tedy možné se domnívat, že kompetence městské rady a rychtáře nebyly po husitských válkách nějakou dobu zcela vyjasněny, než nakonec městská rada nabyla vrchu. Vzhledem k tomu, že jména rychtářů, psaná v této době na prvním místě, se někdy opakují, je také možné, že záleželo na osobních schopnostech daného jednotlivce, kolik vlivu a autority si byl schopen v rámci správy získat. Je ovšem otázkou, nakolik může být pořadí jmen v zápise ukazatelem skutečného poměru moci ve správě, zda písař skutečně striktně dodržoval při psaní hierarchii představitelů městské správy, nebo jestli zde mohla hrát roli v některých případech i náhoda.

V mnoha zápisech je v intitulaci jméno rychtáře uvedeno za jménem purkmistra, a to hlavně v zápisech z konce 14. století. Formulace pak zní například „*Sub m[a]g[ist]ro civium Petro de Mutyeiowicz Judice Nicolao P[er]knarzi*“.³² Pokud zápisy z pohusitské doby uvádějí jméno rychtáře, pak většinou až na konci intitulace za jmény konšelů.³³ Poměrně časté jsou také případy, kdy rychtářovo jméno není v zápisu uvedeno vůbec. Tyto zápisy pocházejí zejména z druhé poloviny 15. století a počátku 16. století. Takové intitulační formule potom začínají nejčastěji jménem purkmistra, poté jsou vyjmenováni přísežní konšelé.³⁴ Takto formulované intitulace se vyskytují hlavně v latinsky psaných zápisech nesporného soudnictví, a znějí například „*Nos Hanussius Patek m[a]g[iste]r ci[vi]um Isaias Johannes Pohan Johannes Villanus Jacob[us] de Sing[u]lo Walentin[us] Biris Johannes Ffran[cz]owecz Hen[ri]cus Zaruba Johannes Vgcz*

²⁸ fol. 5r

²⁹ fol. 69v, Zápis z roku 1385.

³⁰ fol. 19r, fol. 48r Roku 1384 a 1385 je uváděn Mikuláš Chrástský fol. 24r, Roku 1399 Je uvedeno jen rychtářovo křestní jméno Petr (*Petrus Judex*).

³¹ fol. 7v, K roku 1430 je uváděn rychtář jen křestním jménem Petr.

fol. 17v, Roku 1441 je uveden na prvním místě rychtář Mikeš Koželuh.

fol. 5r, V zápisu z roku 1458 je na prvním místě uveden rychtář Bárta Soukeník.

fol. 3v, V 60. letech 15. století je uváděn na začátku tentýž rychtář.

³² fol. 25r, V zápisu z roku 1397 je rychtář Mikuláš Prknář uveden až za purkmistrem Petrem z Mutějovic.

³³ fol. 7r, Například v zápisu z 30. let 15. století je za konšely uváděn rychtář Václav Nosal.

fol. 96r, Za purkmistrem a konšely je rychtář uveden i v zápisu z roku 1409.

³⁴ fol. 4r, Zápisy z 20. let 15. století.

fol. 3r a 3v, Zápisy z 60. let 15. století.

*Gallus Sutor Ju[r]ati Consules Ciuitat[is] Raconiczens[is]*³⁵, nebo *„Nos Martinus Sutor pro tempore magister civium...“*³⁶

Výjimečně jsou v intitulaci uvedeni pouze konšelé, přičemž chybí zmínka o rychtáři i purkmistrovi. V případě, kdy jsou uvedeni pouze konšelé, nejsou uvedena jejich jména a intitulace má formu *„Nos Jurati cives“*.³⁷

V česky psaných zápisech sporného soudnictví, které se týkají většinou propuštění vězně, jsou v intitulaci uvedeni purkmistr a konšelé, ale ne jmenovitě. Intitulace zápisů bez uvedení jmen mohou mít například tuto podobu: *„My purkmistr a konšelé přísazní“*³⁸, nebo *„My purkmistr a rada města Rakovníka.“*³⁹

Výjimku tvoří zápisy, které jsou formulovány subjektivně z pohledu vkladatele. Jedná se zejména o zápisy přísah propuštěných vězňů z druhé poloviny 15. století, ale ojediněle se tato formulace vyskytuje již ve 14. století v zápisech nesporného soudnictví. Latinsky zní například *„Ego Dyclinus“*⁴⁰, nebo česky *„Já Vojtěch“*⁴¹.

Mnoho zápisů v knize je však stylizováno objektivně a intitulaci postrádá.

Po intitulaci následuje **promulgace**, která oznamuje rozhodnutí uvést obsah zápisu ve všeobecnou známost. Objevuje se v subjektivně formulovaných zápisech prakticky ve všech obdobích. V českých zápisech většinou zní *„známo činíme tímto zápisem“*,⁴² *„vyznáváme tímto zápisem“*⁴³, popřípadě *„vyznáváme tímto zápisem obecně přede všemi kdož jej užíří čísti nebo čtoucí slyšeti budou“*.⁴⁴ V latině zní promulgace obvykle *„notum facimus“*, *„recognoscimus“*⁴⁵, nebo *„notum esse volumus“*⁴⁶. Některé zápisy, které nemají intitulaci, promulgací začínají⁴⁷, nebo promulgace následuje hned po dataci.⁴⁸

Popis vlastního právního pořízení s **dispozicí** je nejdůležitější částí zápisu. Uvádějí se v něm jména všech osob, jichž se jednání týkalo, někdy i s uvedením jejich rodinných poměrů, zaměstnání nebo místa bydliště. Dále bývají v zápisech

³⁵ fol. 15r

³⁶ fol. 62r, Zápis z roku 1385.

³⁷ fol. 125v, Zápis, uvádějící pouze konšely, pochází z roku 1385.

³⁸ fol. 23v, Zápis z roku 1465.

³⁹ fol. 34r, Zápisy z roku 1493.

fol. 35v, 1489 Zápisy z roku 1489.

⁴⁰ fol. 31r, Tímto způsobem byl formulován zápis nesporného soudnictví z roku 1385, který byl však zrušen přeškrtnutím.

⁴¹ fol. 24r, Zápis přísahy propuštěného vězně z roku 1465.

⁴² fol. 23v

⁴³ fol. 7r

⁴⁴ fol. 5r

⁴⁵ fol. 125v

⁴⁶ fol. 104r, Zápis z roku 1396.

⁴⁷ fol. 63r, Promulgací začíná například zápis z roku 1390.

⁴⁸ fol. 62r, Promulgace po dataci je uvedena například v zápisu z roku 1386.

specifikovány podmínky a okolnosti projednávaného právního pořízení. Popis začíná například formulací „*stala se jest smlouva*“ nebo jménem vkladatele.⁴⁹

Pro studium městské správy je velmi důležité to, že v úvodu popisu bývá zaznamenáno, zda se jednání konalo před městským soudem nebo před městskou radou. V nejstarší rakovnické městské knize se objevují jak zápisy pořízené před městským soudem, tak před radou, přičemž převažují zápisy pořízené před soudem. Svědčí o tom formulace navazující na promulgaci, které znějí například „*kterak opatrný Bartušek stoje před čtyřmi lavicemi v soudu ohrazenými*“⁵⁰ nebo latinsky „*an[te] quator[um] scamna Judicialia ...*“, popřípadě „*quator scamna Judicio*“⁵¹. Objevuje se i formulace „*in judicio pleno*“⁵², nebo „*con[t]ram nobis in judicio vigoroso*“⁵³.

Městskému soudu předsedal rychtář (*judex*). Rakovnické městské knihy poměrně dobře reflektují vývoj postavení rychtáře v rámci městské správy. V starších zápisech bývá jeho jméno uváděno vždy na prvním místě jakožto nejdůležitějšího představitele města před purkmistrem a přísedními konšely.⁵⁴ V prvním desetiletí 15. století se formulace zápisů postupně mění a rychtář začíná být uváděn až za purkmistrem, i když v této době to ještě není pravidlem.⁵⁵ Od dvacátých let 15. století je purkmistr uváděn na prvním místě pravidelně, a jméno rychtáře ze zápisů postupně úplně mizí. V tomto smyslu se poté rovněž stírá rozdíl mezi městským soudem a městskou radou, protože rada po husitských válkách v podstatě převzala kompetenci nad soudem.

Jiné zápisy byly pořizovány před městskou radou. Začínají formulacemi „*předstoupil před plnou radu*“, latinsky „*in consilio pleno*“. Zde bývají uvedeni purkmistr a přísední konšelé, ale ne rychtář.

Zápisy výpovědí vězňů byly pořizovány nejen před městskou radou, ale byli u nich přítomni i zmocněnci křivoklátského hejtmana. („*Klimeš z Sadku člověk pana Dešnického jsa tázán dobrovolně před urozenými vladykami ot pana hejtmana hradeckého jeho milosti k tomu vyslanými a před purkmistrem a konšely rakovnickými toto jest seznal...*“).⁵⁶ Z toho vyplývá určité omezení samostatnosti Rakovníka, který byl do určité míry podřízen Křivoklátu.

⁴⁹ fol. 21v, „*Nicolaus d[ic]tus Czetler vendidit vna[m] s[exagenam] gr...*”

⁵⁰ fol. 7

⁵¹ fol. 67r, Zápis z roku 1411.

⁵² fol. 104r

⁵³ fol. 62r, Zápis z roku 1386.

⁵⁴ fol. 115v, „*Nos Nicolaus d[i]c[t]us Czetlerz ... Judex Raconicen[sis]*”

⁵⁵ fol. 96r, V zápise z roku 1409 jsou uvedena na prvním místě jména purkmistra a konšelů, až po nich jméno rychtáře. V zápise z roku 1411 (fol. 67r) je však na prvním místě uvedeno opět jméno rychtáře.

⁵⁶ fol. 120r, Zápis z roku 1511.

Zápisy trestního práva obsahují navíc ještě sankci, a to v případech, kdy byl provinilci prominut trest. Sankce zde stanovovala podmínky jeho propuštění. Jednalo se většinou o hrozbu obnovení trestu, pokud by se ještě někdy dopustil trestného činu, popřípadě činnosti, která mu byla z nějakého důvodu zakázána.⁵⁷

V zápisech je někdy uvedena i svědečná řada. Svědky právního pořizení bývají rychtář, purkmistr a konšelé, poručníci v případě sirotčích záležitostí, nebo jiné osoby přítomné jednání, někdy dokonce i křivoklátský purkrabí, a to jak v záležitostech trestního soudnictví, tak soudnictví nesporného. Svědečná formule zněla například „*Cuius rei testes sunt A. tu[n]c iudex ..., B. p[ro] tu[n]c m[a]g[iste]r civi[u]m C. jurati*“.⁵⁸ V převážné většině zápisů svědečné formule uvedeny nejsou, a ani konšelé nebývají výslovně označováni jako svědci (*testes*), ale už sama skutečnost, že jednající strany přišly před radu oznámit svou záležitost, vypovídá o tom, že radní při těchto jednáních jako svědci skutečně vystupovali. Někdy bývá v zápise uvedeno, před kým se pořizen konalo, například: „*Ta smlouva stala se jest před urozeným panem Přechem z Trnové v ty časy purkrabí na Hrádku, úředniku na Dobříši, a před Frenclem řezníkem v ty časy purkmistrem, Gebhartem Mikulášem, Václavem ševcem Vaňkem Schybalem, Ambrožem Odů, Vaňkem Štrbů Tomášem Lovčovic Pavlíkem řezníkem Hanušem Ševcem Janem Kytlicí Tomášem Krní a Lynšem téhož léta konšely*“.⁵⁹ I tato formulace by se dala označit za svědečnou řadu, protože uvedené osoby působili ve funkci svědků uzavření smlouvy. Ohlášení věci stranami bývá uvedeno například termínem „*dobrovolně vyznali se*“.⁶⁰

Zápisy obsahují většinou i dataci, i když ne vždy. Datace se vyskytuje v zápisech na různých místech. Někdy je nadepsána nad zápisem⁶¹, jindy jí zápis začíná⁶² nebo končí⁶³. Objevují se i případy, kdy je datace uvedena mezi intulací a promulgací.⁶⁴ Některé zápisy dataci neobsahují vůbec, nebo je zaznamenána formou odkazu na dataci předchozího zápisu, formulovanou výrazem „*anno ut supra*“⁶⁵. Všechny uvedené způsoby psaní datace se v knize vyskytují průběžně a není zde v tomto směru patrný chronologický vývoj. Ten do jisté míry můžeme pozorovat ve způsobu, jakým byl

⁵⁷ fol. 53v, „že by kdy v kterém místě tři mil od města postižen byl tehdy aby hned bez milosti vzat byl...“

⁵⁸ fol. 26r, Zápis z roku 1404.

⁵⁹ fol. 29r Zápis z roku 1466.

⁶⁰ fol. 3v

⁶¹ např. fol. 34v, 45r, 35v

⁶² fol. 25v, fol. 26r, fol. 29r

⁶³ fol. 31r, fol. 46v, fol. 63v

⁶⁴ fol. 46v, Zápis z roku 1390.

⁶⁵ fol. 34v, Zápis z roku 1493.

zaznamenáván samotný letopočet. Pravděpodobně nejčastější způsob je psaní římských číslic. Vyskytuje se v knize pravidelně od 80. let 14. století do 90. let 15. století.⁶⁶ Římské číslice byly někdy kombinovány se slovním vypsáním latinských číslovek. Ty byly vkládány na začátek datace⁶⁷, doprostřed⁶⁸, nebo na konec⁶⁹. V některých datacích bylo slovním vypsáním číslovek nahrazeno i více římských číslic, například první a poslední⁷⁰, nebo poslední a předposlední.⁷¹ Tento způsob byl používán hlavně v 80. a 90. letech 14. století. Méně často se objevuje i slovní vypsání latinských číslovek pro celý letopočet. Příklady tohoto typu pocházejí například z 80. let 14. století, ale i z prvního desetiletí 15. století.⁷² V některých případech, zejména od poloviny 15. století, nebyl letopočet vypisován celý, ale počáteční číslice, označující většinou století, byly nahrazeny zkratkou *etc.*⁷³, což může do jisté míry snížit spolehlivost určení datace. Na přelomu 15. a 16. století se začínají stále častěji psát místo římských číslic arabské. Nejprve jsou oba typy kombinovány⁷⁴, ale po roce 1510 se již plně ujalo užívání číslic arabských⁷⁵. Dalším typem datace, která v knize objevuje, ačkoli méně jen výjimečně, je datace napsaná slovně česky, která se objevuje na počátku 16. století.⁷⁶

Kromě letopočtu byly někdy zápisy datovány i denním datem podle svátků, které byly uvedeny latinsky. Tohoto datování bylo užíváno průběžně v celé knize.⁷⁷ Zajímavé je, že datování podle svátku se někdy objevuje i v zápisech, ve kterých letopočet jako takový uveden není.⁷⁸ Od poloviny 15. století pak i do těchto formulací začíná pronikat čeština.

V zápisech, které nemají intitulaci, může být součástí datace i zmínka o tom, za úřadování kterého rychtáře, purkmistra a konšelů, byl zápis pořízen. V latinských

⁶⁶ fol. 31r, Například datace 1385 je zapsána MCCCLXXXV.

fol. 35v, Jedna z posledních datací psaných římskými číslicemi pochází z roku 1493 a je zapsána MCCCCXCIII.

⁶⁷ fol. 48v, Letopočet 1385 byl zapsán jako „Milessimo CCCLXXXV“

⁶⁸ fol. 31r, Datace 1386 byla zapsána formou „MCCC octuaginta VI“

⁶⁹ tamtéž – Datace dalšího zápisu z roku 1385 byla zapsána formou „MCCCLXXX quinto“.

⁷⁰ fol. 48r, „Mille[sim]o CCCLXXX quinto“

⁷¹ fol. 31r, „MCCC octuagesimo sexto“

⁷² fol. 53r, 1385 *Millessimo Trece[n]tessimo Octuagessimo qui[n]to*

fol. 43v, 1402, *Millessimo quadrigentesimo secundo*

⁷³ fol. 35v, Letopočet 1495 byl zapsán formou „etc. LXXXXV“,

fol. 36r, Letopočet 1495 byl zapsán jako „etc. LXXXXV“.

⁷⁴ fol. 36v, Datace 1499 byla zapsána kombinací římských a arabských číslic: „MCCCC99“.

⁷⁵ fol. 37r, Arabskými číslicemi jsou napsány například letopočty 1511, 1515 a 1518, a na fol. 121r letopočet 1521.

⁷⁶ fol. 116r, V zápise z roku 1502 je datace vypsána slovně česky „Léta od narození Syna božího Tisícího pětistého druhého“

⁷⁷ např. fol. 62r, „feria tertia ante Thome apostoli anno domini MCCCLXXXVI“

⁷⁸ fol. 63r, „tertia feria ante festum sancti Johannis“

zápisech bývá uvedeno *Sub*, popřípadě *sub officium N. N. Judice* nebo *magistro civium*,“ v českých většinou *za purkmistrství pana N. N.*⁷⁹, protože v česky psaných zápisech z druhé poloviny 15. a první poloviny 16. století se již rychtář nevyskytuje.

Krátké zápisy aktové povahy obsahují jen nejdůležitější informace o provedeném právním pořízení. Jedná se především o místo konání, jímž byl většinou městský soud, jména zúčastněných osob, podstatu jednání a dataci. Rychtář, purkmistr ani konšel zde uvedeni nejsou.

Pokud bylo pořízeno více podobných vkladů ve stejné době, bývají někdy uvozeny slovem „*item*,“ po němž následuje jméno vkladatele a stručný popis pořízení.⁸⁰ To se týká i zápisů výpovědí vězňů, kdy nejprve bylo nadepsáno jméno vyslýchaného a „*při svém trápení toto jest vyznal*“. Poté následuje seznam provinění, k nimž se dotyčný přiznal, a každá položka je rovněž uvedena slovem „*item*.“⁸¹

Zápisy v nejstarší rakovnické městské knize můžeme rozdělit na několik různých typů podle jejich počátečních formulací. Nejdelší a nejpodrobnější zápisy jsou formulovány subjektivně a začínají intitulací rychtáře, purkmistra a konšelů. Velmi časté jsou zápisy začínající datací, po které potom může, ale nemusí následovat intitulace a další části. Středně rozvinuté zápisy začínají promulgací a na ní navazujícím popisem právního pořízení. Některé zápisy jsou stylizovány objektivně a začínají rovnou popisem právního pořízení. Většina krátkých zápisů aktové povahy, které jsou psány převážně latinsky, začíná určením místa konání – městského soudu (latinsky „*judicium*“). Existují i zápisy, které začínají uvedením, kdo byl v době pořízení zápisu rychtářem.⁸² Kromě toho se objevují i zápisy, které na prvním místě uvádějí jméno člověka, kterého se zápis týkal. Po něm následuje rovnou popis pořízení. Výjimečně je pak zápis stylizován subjektivně z pohledu vkladatele. Ten potom začíná slovem „*ego*“ s příslušným jménem, krátkou promulgací v podobě slova „*recognosco*“, a pokračuje vlastním popisem pořízení.⁸³

⁷⁹ například fol. 54v, „*Stalo se tohoto zápisu učinění v středu před svatým Vondřejem léta božího etc. XLIII za purkmistrství pana Jana Kočičky.*“

⁸⁰ fol. 54v, Zápisy z roku 1386.

⁸¹ fol. 120r, Zápisy z roku 1511.

⁸² fol. 28r, „*Sub Johanne Ugecz Judice*“

⁸³ fol. 31r, Zde se jedná o právní pořízení finančního rázu.

4.5 Kompetence městské rady

Ze zápisů v městských knihách se dají do jisté míry určit úkoly a kompetence městské rady. Patřily mezi ně jak záležitosti sporného, tak nesporného soudnictví. Smlouvy, které mezi sebou uzavřeli jednotliví měšťané, ať už se jednalo o koupě či prodeje nemovitostí, splácení dluhů či odkazování majetku, musely být řádně ohlášeny před městskou radou, aby nabyly právní platnosti. Kromě toho rada řešila například spory o dědictví v případě, že někdo zemřel bez závěti.

Rada také měla značné kompetence v trestním soudnictví, kdy prováděla výslechy vězňů, jimž byli přítomni většinou všichni konšelé, a rovněž mohla udělit vězni milost, pokud učinil přísahu, že trestný čin nebude opakovat. Konšelé také stanovovali podmínky tohoto propuštění, i když někdy spolu s křivoklátským pánem. O propuštění vězně rozhodoval křivoklátský hejtman, který k tomu měl pravomoc od krále, ale je možné, že na tomto rozhodnutí mohla mít podíl i rada.⁸⁴ V zápisech tohoto typu se pravidelně objevuje formulace, že dotyčný člověk se dopustil přečinu „*proti panu purkmistru i konšelům i vsí obci naší*“.⁸⁵ Evidentně neznamená, že by dotyčný skutečně ublížil konkrétně těmto lidem, ale vzhledem k tomu, že byli představiteli města, jakýkoli zločin spáchaný v rámci města byl chápán jako urážka jejich autority, nebo alespoň na tomto principu byla formulována věta standardně užívaná v zápisech tohoto typu.

4.6 Iniciativa pořizování vkladů

Narozdíl od povinnosti oznámení soukromých právních ujednání mezi jednotlivými obyvateli před městskou institucí nebyl zápis do městské knihy povinný a záleželo na jednotlivcích, zda si ho nechají pořídit. O vklad žádali městskou radu například lidé, kteří odkazovali majetek, kteří splatili dluh a chtěli pojištění toho, že po nich nebude později znovu vymáhán,⁸⁶ nebo kteří mezi sebou učinili nějakou smlouvu trvalejší platnosti a chtěli zaznamenat její podrobnosti například kvůli svým potomkům.

V případě záznamů trestního soudnictví dával rozkaz ke vkladu například křivoklátský purkrabí, který v některých případech spory soudil. Například v zápisu

⁸⁴ fol. 35v

⁸⁵ fol. 37r

⁸⁶ fol. 4v

z roku 1465 je výslovně uvedeno: „*Tento zápis stal se jest s rozkázání pana purkrabí.*“⁸⁷

Zatím poněkud nejasná zůstává otázka, zda je nějaká souvislost mezi délkou, podrobností, formálností a jazykem zápisu, a majetkovým a společenským postavením člověka, který si zápis nechal pořídit. Vzhledem k tomu, že za zápisy se platilo, dalo by se říci, že delší a patrně dražší zápisy si nechávali pořizovat bohatší měšťané. Není však jasné, jestli o vzhledu a jazyce zápisu mohli skutečně rozhodovat měšťané, nebo zda záleželo na městské radě či samotném písaři, jak bude zápis vypadat.

4.7 Změny a doplňky v zápisech

V nejstarší rakovnické městské knize se setkáváme poměrně často s tím, že zápis byl z nejrůznějších důvodů přeškrtnut, a tím byla zrušena jeho platnost, nebo byl k platnému zápisu připsán nějaký doplněk či oprava. Důvody k přeškrtnutí zápisů mohly být různé. Někdy se tak stalo na žádost osob, kterých se jednání týkalo, a které chtěly později smlouvu zrušit.⁸⁸

Jindy se jednalo o splnění podmínek smlouvy, například splacení dluhu.

Zápis mohl být škrtnut také v případě, že v jednání, kterého se týkal, došlo k dalšímu vývoji, a byl proto učiněn zápis nový. Toto se vyskytuje zejména v případech trestního soudnictví, kdy například první zápis zaznamenává, že byl uvězněn pachatel trestného činu. Tento zápis byl později škrtnut, a místo něj zaznamenán až výsledek případu, kdy byl vězeň podmíněčně propuštěn.⁸⁹

Objevují s však také škrty v zápisech z toho důvodu, že písař chybně napsal slovo nebo větu, a opravu potom nadepsal nad zápis nebo na okraj listu. Pod každým zápisem bylo vynecháno místo pro případné doplňky, tzv. juxty,⁹⁰ které někdy pořízeny byly, ale většinou zůstalo místo prázdné a nový zápis byl učiněn až s odstupem několika desítek let.⁹¹

⁸⁷ fol. 23v

⁸⁸ fol. 3r

⁸⁹ fol. 54r a 54v, Zde se jedná o případ krádeže („*měšec uřezal*“). Zloděj byl propuštěn pod podmínkou, že se nebude zdržovat v okolí tří mil od Rakovníka. Zápis je datován pouze zkratkou „*etc. XLIII*“. Přichází tedy v úvahu buď letopočet 1443, nebo 1543. Jiné zápisy z těchto let pro srovnání v knize nejsou. Nejbližší možnost srovnání nabízí zápis z roku 1444, který je výrazně odlišný jak po obsahové, tak paleografické stránce. Paleograficky i obsahově jsou tomuto zápisu bližší zápisy ze začátku 16. století, proto se zdá pravděpodobnější druhá varianta, že zápis pochází z roku 1543 i přes to, že takto pozdní vklad tvoří v knize ojedinělou výjimku, protože jinak se zde neobjevují zápisy mladší než z roku 1523.

⁹⁰ HOFFMANN František, *Správa a městské knihy litomyšlské od 14. do 16. století*, in: Sborník archivních prací, ročník 57, 2007, s. 522

⁹¹ fol. 24r

4.8 Povaha městské knihy

V knize jednoznačně převažují zápisy, které byly učiněny ve prospěch jednotlivých měšťanů. Zápisy, které by se týkaly města jako celku se v knize prakticky nevyskytují, a proto by se dalo říci, že se jedná o knihu soukromoprávní.

5. Trhová kniha (Knihy gruntovní dlouhé druhé), 1455 – 1505

5.1 Časové vymezení vedení knihy

Trhová kniha z let 1455–1505 byla původně nazvána „knihy gruntovní dlouhé druhé“. Tento název je uveden hned na pravděpodobně původních deskách knihy, které nyní tvoří její první stránku. Vzhledem k označení knihy jako „druhé“, můžeme předpokládat existenci jiné knihy, která této předcházela, ale ta se v rakovnickém archivu nezachovala. Rostislav Nový ve své *Studii o nejstarších rakovnických městských knihách* vyjadřuje domněnku, že chybějící kniha mohla být vedena od roku 1428 nebo 1429, a navazovat tak na nejstarší rakovnickou knihu pamětní, a končila pravděpodobně rokem 1454, čímž by tvořila chybějící článek mezi knihou pamětní a touto trhovou.¹

Samotný počátek vedení knihy nelze určit s naprostou spolehlivostí, protože kniha je značně poškozena a chybí velké části počátečních folií, na nichž byla datace uvedena. Dataci lze poprvé identifikovat na fol. 2v, kde je však zaznamenána pouze formou zkratky *An[n]o etc. LV°*. Z následujícího folia 3r, kde je uvedena celá datace *An[n]o d[omi]ni M^o CCCC^o LVI°* je však patrné, že v předchozích zápisech se jedná s největší pravděpodobností o letopočet 1455, který lze tudíž označit za počátek vedení knihy.

Pokud jde o konec vedení knihy, je situace poměrně jasná, protože poslední úsek zápisů je nadepsán *Annis d[omi]ni Millesimo Quingesimo Quinto*.² To znamená, že kniha končí rokem 1505.

5.2 Typy zápisů a jejich obsah

Trhová kniha byla knihou nesporného soudnictví, do které se zapisovaly převážně převody nemovitého majetku nebo záležitosti s tím související. Zápisy tohoto druhu lze v rámci trhové knihy rozdělit do několika typů.

Nejčastější jsou zápisy koupí a prodejm nemovitostí. Jedná se například o domy (*domus*), chalupy (*casa*)³, nebo pole (*ager*)⁴, ale i dědiny, louky. Nemovitost nemusela

¹ *Studie Rostislava Nového*, s. 127 (Rostislav Nový patrně bere v úvahu jen ty zápisy v nejstarší knize, které se týkaly nesporného soudnictví.)

² fol. 119r

³ fol. 2r, fol. 8r

⁴ fol. 8r

být vždy prodána celá. Objevují se zápisy prodejů několika jiter z pole nebo poloviny domu.⁵

V těchto případech se jednalo o transakce mezi jednotlivými měšťany, přičemž zápis byl učiněn pravděpodobně z podnětu člověka kupujícího danou nemovitost, což lze odvodit podle formulace zápisu, kdy je uváděno nejprve jméno kupujícího a specifikace, jakou nemovitost koupil (*emit*), a teprve poté jméno prodávajícího a podrobnosti o transakci a všechny podmínky smluv mezi jednajícími stranami. Například pokud byla nemovitost prodávána na splátky, je v zápise uvedena výše těchto splátek a termíny, v nichž je měl kupující prodávajícímu splácet. Rovněž bývají uvedeny podmínky užívání nemovitosti a práva a povinnosti, které z koupě plynou jak novému majiteli, tak jeho sousedům.⁶ V případě transakcí, které se týkaly například cest nebo polí, které využíval větší počet lidí, bývaly podmínky užívání stanoveny velmi podrobně.⁷

Kromě toho existuje i mnoho případů, kdy jednou ze stran účastnících se transakce byla městská rada. Ta buď poskytovala pozemky určené ke stavbě⁸, nebo naopak sama pozemky kupovala.⁹ Městská rada rovněž prováděla různé směny s obyvateli, a to zejména když se jednalo o cesty, které od nich buď kupovala, nebo vyměňovala za různé pozemky. V zápisech, kdy rada získávala od obyvatel cesty, například k Senomatům nebo okolo města, je většinou poznamenáno, že cesta má být „*svobodná*“, tj. volně přístupná.¹⁰

Podobného rázu, ač poněkud jinak formulované, jsou zápisy, kdy městská rada dávala měšťanům povolení ke stavbě na volném pozemku („*pustku k stavení*“). Ze zápisů tohoto typu vyplývá, že k postavení domu musela dát svolení nejen městská rada a obec, ale i královský úředník, sídlící na Křivoklátě.¹¹

⁵ fol. 112r – 114v, fol. 118v

⁶ fol. 117r, Například v zápisu z roku 1503.

⁷ fol. 118v, Například v případě prodeje louky v roce 1505 byla s novými majiteli sepsána smlouva o tom, že soused může vozit přes jejich louku seno, pokud jim to předem ohlásí, aby majitelům nevznikla škoda.

⁸ fol. 68r, Z roku 1468 pochází zápis, kdy městská rada poskytla jistému Mikuláši Burdovi pozemek ke stavbě chalupy.
fol. 71v

⁹ fol. 74r, Roku 1484 městská rada koupila 3 jitra louky od Bláhy Stopy za 30 kop grošů míšeňských, které měla obec Stopovi dát ve dvou splátkách v průběhu dvou následujících let, přičemž první část na svátek sv. Havla.

¹⁰ fol. 112r, Dva příklady pocházejí z roku 1502, kdy poprvé konšelé a purkmistr vyměnili cestu k Senomatům za pozemky, podruhé zaplatili za cestu kolem města.

¹¹ fol. 67r, Roku 1481 povolila městská rada se svolením královského úředníka stavbu jistému Prokopu Pivovarníkovi i jeho dědicům.

Vykytují se i zápisy dluhů mezi jednotlivými osobami, pořízené například jako doklad o jejich splacení. Nemuselo se při tom vždy jednat jen o finanční vyrovnání, ale dluh mohl být řešen i převodem nějaké nemovitosti na věřitele. Takové řešení někdy volili příslušníci jedné rodiny, kteří měli dluhy mezi sebou. Jeden vklad tak může obsahovat i více transakcí a převodů nemovitostí na různé osoby. Někdy byl převod nemovitosti doplněn ještě finančním dorovnáním dlužné částky.¹²

Kniha obsahuje rovněž případy, kdy manželka po svatbě nechala přepsat na manžela svůj majetek, a rovněž mu dala právo s majetkem disponovat místo sebe. V zápisech tohoto druhu se uvádí, že manželka manželovi „*dává všecko své právo a spravedlnost.*“¹³

Majetkové převody pak mohly probíhat nejen mezi manželi, ale i mezi dalšími osobami, ať už cizími, nebo v rámci rodiny.¹⁴

Zápisy, které se začínají více objevovat až na přelomu 15. a 16. století, se týkají různých výměn nemovitostí, například když měšťan vyměnil dvě chalupy za dům¹⁵.

Do knihy byly zapisovány i dědické záležitosti, a to především zápisy kšaftů. Dědici při tom mohly být jak děti, popřípadě jejich rodiny, tak ostatní rodinní příslušníci, například sourozenci.¹⁶ Dědické záležitosti zahrnovaly také další nakládání se zděděným majetkem, například prodej zděděného statku¹⁷, nebo naopak koupě krámu po zemřelém¹⁸. Prodej zděděného statku mohl probíhat i na splátky, přičemž je uvedena výše splátek a termíny splácení. Někdy nebyl statek prodán celý, ale jen jeho část. V takových případech jsou v zápise uvedeny podrobnosti o tom, co si původní majitel ponechá, a jaká práva a povinnosti má nový majitel.¹⁹

¹² fol. 111r, Zápis transakce z roku 1501, kdy Jan uhradil dluh, který měl vůči svým sestrám tím, že dal jejich manželům dědinu a zbytek dluhu doplatil. Od svých švagrů zase dostal dědiny a louky.

¹³ fol. 3v, Zápis převodu zděděného majetku z manželky na manžela z roku 1455.

fol. 110v, Zápis z roku 1500, kdy Markéta převedla majetek po své babičce na manžela.

fol. 110v, Zápis z roku 1501.

fol. 111r, Zápis z roku 1501.

¹⁴ fol. 110v, Vklad z roku 1500 o převodu nemovitosti na bratra.

fol. 116v, Zápis převodu majetku mezi bratranci z roku 1503.

¹⁵ fol. 112r, Zápis z roku 1502.

¹⁶ fol. 68r, Roku 1481 byl na žádost Václava Luňáčka pořízen zápis jeho závěti, ve které odkazoval dům, dědiny a další majetek svému bratru Váňovi.

fol. 69r, Jan z Lužné odkázal roku 1481 svůj majetek svému zeti, dceři a jejich dětem.

fol. 118r, Zápis majetku, který zdědil zeť po tchýni roku 1503.

¹⁷ fol. 117r

¹⁸ fol. 110v, V zápise z roku 1500, je zaznamenáno, že Prušák koupil krámpo po zesnulém Kutíškovi od poručníků Ondřeje a Matěje. zajímavé je, že se zde mluví o poručnících, a nikoli o dědích.

¹⁹ fol. 117r, V zápise z roku 1503 je například uvedeno, že si Jan ponechá 3 jitra dědiny ze statku po otci, zbytek prodává na splátky Václavovi.

Někdy se ale také jedná o jiné způsoby vyřizování dědictví, například když zděděné peníze předávali dědici poručníci.²⁰ V rámci dědických záležitostí jsou zajímavé smlouvy mezi dvěma měšťany o vlastnictví majetku v případě úmrtí jednoho nebo druhého. Obsahují různé podmínky vlastnictví, a součástí bývají i vydání, která mají být z dědictví uhrazena, než se ho dědic bude moci ujmout, například dar pro záduší.²¹

V zápisech převodů majetku, ať už se jedná o koupě, odkazy, nebo jiné formy transakce, kdy nový majitel získal celou nemovitost, bývá na závěr často uvedena věta, že dotyčný bude majetek vlastnit za stejných podmínek, jako jeho původní majitel („*v mezích a právech jakož on sám držal*“)²²

Dalším typem zápisů je udílení let. Jednalo se o případy, kdy před městskou radu předstoupil sirotek se žádostí o toto „udělení let“, aby se mohl ujmout svého dědictví, v čemž mu městská rada zpravidla vyhověla.²³

Poměrně časté jsou i zápisy smluv mezi měšťany, jejichž předmětem jsou nejrůznější záležitosti. Smlouvy se uzavíraly často o tom, kudy bude odváděna voda ze sladovny,²⁴ nebo o užívání mlýnské strouhy.²⁵ Dalšími smlouvami lidé povolovali ostatním procházet přes svůj pozemek.²⁶ Tato povolení byla někdy učiněna na žádost městské rady, která dotyčnému za jeho ochotu poskytovala i odměny („*za tu jeho povolnost přirklí jsu mu což by bylo slušného obce jemu od dati*“).²⁷

Kromě toho se v knize vyskytují i právní pořízení poněkud složitějšího charakteru, kdy se městská rada musela dotazovat o radu právo Starého Města Pražského. Například v případě, že majitel nemovitosti opustil město a daná nemovitost proto po uplynutí určité lhůty, kdy se o ni majitel ani jeho příbuzní nepřihlásili, propadla králi.²⁸

²⁰ fol. 110v, Zápis z roku 1500, kdy Vilém ze Slatanic a Václav Hradecký předali jistému Prušákovi 101 kop míšeňských, které jim pro něj svěřil jeho dědeček.

²¹ 115r Příklad z roku 1500.

²² fol. 68r

²³ fol. 96r, Zápisy z roku 1494.

fol. 98r, Příklad z roku 1495.

²⁴ fol. 39v a 40r, Ve smlouvě jsou stanoveny podmínky, kudy a jakými strouhami bude voda odváděna z Janovy sladovny na Mikulášův dvůr, a zajištění spolupráce obou sousedů při opravě případných poruch. Zápis pochází z roku 1468.

fol. 120r, Smlouva z roku 1505 mezi sladovníkem a jeho sousedy.

²⁵ fol. 71r

²⁶ fol. 120v

²⁷ fol. 120v, Smlouva z roku 1505.

²⁸ fol. 12v, Příklad z roku 1458.

5.3 Projednávání transakcí

Transakce mezi měšťany nabývaly právní platnosti teprve ohlášením před městskou institucí, tedy městskou radou, která také musela danou transakci schválit. O této praxi svědčí častá formulace v úvodu zápisů, která zní „*oznámili před námi*“, tj. před městskou radou.²⁹ V zápisech bývá uvedeno, že člověk, který si nechával pořídit zápis, předstoupil „*do plné rady*“,³⁰ nebo ještě častěji před městský soud. Městský soud bývá většinou označován podle čtyř soudních lavic, před které jednající strany předstupovaly. V česky psaných zápisech se často vyskytuje, že dotyčný „*předstoupil před nás před čtyři lavice*“, nebo „*postavivše se před čtyřmi lavicemi*“.³¹

V této době, tj. ve druhé polovině 15. století, však již v zásadě nebyl rozdíl mezi městským soudem a radou, protože po husitských válkách době převzala rada nad městským soudem kompetenci na úkor rychtáře, který dříve soudu předsedal, zatímco nyní zde působil jen jako jakýsi soudní poradce.³²

Městský soud jako místo konání právních pořízení je v knize uváděn několika způsoby. Vzhledem k tomu, že se konšelé střídali po měsíci ve funkci purkmistra, je vždy na začátku tohoto časového úseku v knize nadpis, který uvádí jak jméno nového purkmistra, tak to, že se níže zaznamenaná právní pořízení konala před městským soudem, konkrétně před soudem zahájeným (latinsky *judicium bannitum*), přičemž jsou v nadpisech uváděny i termíny, kdy tento soud zasedal. Pod nadpisem následují samotné vklady. Na závěr každého z nich je uvedeno, o kolikátý zahájený soud v pořadí se jednalo. Například „*provolává první súd*“, v latinských zápisech potom „*procl[am]at[io] judicio primo*“.³³ Tato formulace souvisí patrně s formálním vedením těchto soudů, kdy bylo nejprve slavnostně oznámeno zahájení soudu.³⁴ Záležitost se ale většinou před tím, než vstoupila v platnost, musela provolat na několika soudech po sobě, aby mohli případní odpůrci přednést námitky proti provedení daného pořízení.

5.4 Doba pořízení zápisu ve vztahu k právnímu jednání

V knize se vyskytuje několik typů zápisů jak po obsahové, tak po formální stránce. Vzhledem k odlišnosti těchto typů zápisů je možné, že se lišila i doba jejich pořízení ve vztahu k právnímu jednání.

²⁹ fol. 67v

³⁰ fol. 66r Příklad z roku 1481

³¹ fol. 11v

³² *Studie Rostislava Nového*, s. 126

³³ např. fol. 11v, fol. 120v

³⁴ LEVÝ František, *Dějiny*, s. 105

Některé zápisy pravděpodobně nebyly pořizovány přímo při jednání, ale až potom, co transakce proběhla. Pro to by svědčila skutečnost, že většina těchto zápisů je spíše aktové povahy, a uvádí jen jméno vkladatele a stručně podstatu jednání. Stručné zápisy bývají vedeny latinsky. Kromě toho se v knize objevují také zápisy delší, které mají většinou odlišnou strukturu i obsah a bývají vedeny česky. Z toho je možné do určité míry usuzovat, že vnitřním jazykem úřadování byla latina, kterou písař zapisoval běžná jednání. Vzhledem ke stručnosti zápisů a jejich vysvětlujícím charakteru je možné, že nebyly pořizovány zároveň s jednáním, ale až dodatečně po něm. Je možné, že toto neplatí o delších a složitějších zápisech. Vzhledem k tomu, že obsahují více podrobností o průběhu jednání a okolnostech, které k němu vedly, mohly být pořizovány současně s jednáním. Je otázkou, zda mohlo hrát v tomto případě roli přání vkladatele. Vkladateli delších a formálně složitějších zápisů byli ve velké většině osoby významnější a vlivnější, například křivoklátský podpurkrabí³⁵. Přes tyto indicie však určení doby zápisu nelze určit s úplnou jistotou.

5.5 Jazyk zápisů a názvy vkladů

Do tržeb knihy bylo zapisováno česky a latinsky, němčina se zde nevyskytuje vůbec. Po jazykové stránce je tato tržeb kniha zajímavá v tom, že zde můžeme do určité míry pozorovat vcelku neobvyklé jazykové dělení zápisů, které byly odlišné i obsahově.

V knize převažuje latina, která byla pravděpodobně jazykem vnitřního úřadování kanceláře. Latinsky jsou psány hlavně stručnější záznamy vysvětlujícího charakteru, které se omezují na jméno vkladatele, případně dalších osob, které se účastnily dané transakce, podstatu právního porřízení a zmínku, že se jednání konalo před městským soudem. Po obsahové stránce se jedná především o koupě a prodeje nemovitostí.

Česky jsou zejména v době před rokem 1496 psány jen zápisy delší, formálně složitější, a s odlišným obsahem. Týkají se například dědických záležitostí, složitějších otázek nesporného soudnictví,³⁶ nebo zápisů významných osob, například členů městské správy nebo křivoklátského purkrabího.³⁷

³⁵ fol. 5r

³⁶ fol. 12v

³⁷ fol. 5r

Ačkoli se tento způsob jazykového dělení zápisů objevuje v tržové knize poměrně často, rozhodně není pravidlem. I některé latinské zápisy jsou poměrně složité a mají formální znaky listiny, nebo obsahují více podrobností o transakci.

Po jazykové stránce nastává změna ve vedení knihy roku 1494, kdy dochází ke kombinování latinských slov s českými i v rámci jednoho zápisu, když byl například psán česky, a pouze slovo *emit* (koupil), bylo napsáno latinsky.³⁸ U některých zápisů se zdá, že je písař začal psát česky, ale poté česká slova škrtnl a nahradil je latinskými.³⁹

V letech 1495–1496 začíná čeština převažovat ve všech vkladech. Od roku 1496 již byly vklady zapisovány pouze česky.⁴⁰

Vklady byly nazývány česky jako *zápis*, v latině pak nejčastěji termínem *subscriptio*.

5.6 Formální schéma zápisů

Ačkoli se tato tržová kniha svým obsahem do jisté míry příliš neliší od nejstarší knihy pamětní, jednou z velmi výrazných odlišností je způsob jejího vedení. Velkým rozdílem je to, že do tržové knihy bylo zapisováno v chronologickém pořadí. Je členěna po letech, a v rámci jednotlivých let ještě podle termínů zasedání zahájeného soudu.⁴¹ Na začátku každého období je nadpis, který uvádí na prvním místě jméno úřadujícího purkmistra, například „*Sub officio Andree Carnifice magistro civium*“⁴², nebo „*Sub Petro Kvasnice magistro civium*“⁴³, poté městský soud jako místo konání právního porřízení („*factum est iudicium bannitum*“, nebo „*factum est in iudicium bannitum et contestatum*“⁴⁴), jméno rychtáře (například „*et Jacobo Doliatore iudice*“⁴⁵). Tak jako v pamětní knize je i zde patrný ústup rychtářské moci tím, že v druhé polovině 15. století se rychtář v nadpisech začíná vyskytovat nepravidelně, až nakonec mizí úplně. Kniha byla vedena od roku 1455, a jméno rychtáře je v nadpisech uváděno poměrně často až do 90. let 15. století, ale vždy za jménem úřadujícího purkmistra. Tento údaj může být znakem toho, že rychtář se v Rakovnici jako v ostatních městech postupně stal spíše výkonným orgánem rady, takže při zasedání zahájeného soudu figuroval, ačkoli mu předsedal purkmistr. To, že byl rychtář poměrně často a dlouho

³⁸ fol. 17r

³⁹ fol. 79v, Zápis z roku 1487 začíná slovy: „*Pani Sestřenko[v]á „kupil“*“; rozepsané slovo „*kupil*“ bylo škrtnuto a nahrazeno latinským „*emit*“, celý zápis je dále psán latinsky.

⁴⁰ fol. 94v – 98r

⁴¹ *Studie Rostislava Nového*, s. 126

⁴² fol. 115r

⁴³ fol. 9r

⁴⁴ tamtéž

⁴⁵ fol. 75r, Zápis z roku 1485.

uváděn v nadpisech za jménem purkmistra může ovšem znamenat, že jeho role při zasedání zahájeného soudu v Rakovnici ani v pohusitské době nebyla zanedbatelná. Nadpis obsahuje většinou i dataci, která se skládá z letopočtu, a v této době obvyklého datování podle křesťanského svátku, který byl nejbližší termínu konání zahájeného soudu. Často se soudy konaly na svatého Havla nebo Jiří, ale vyskytují se i jiné termíny, například svátek svatého Petra a Pavla⁴⁶. Nadpisy jsou nejen na začátku každého období, ale i u jednotlivých termínů zasedání zahájeného soudu. Hlavní nadpis je vždy podrobný, zatímco podnadpisy neuvádějí vždy všechny údaje. Například místo jména purkmistra bývá uvedeno „*sub eodem officio*“, datace bývá zaznamenána zkratkou, nebo odkazem na předešlou dataci „*annorum et die eodem ut supra*“⁴⁷.

Tyto nadpisy jsou vždy psány latinsky bez ohledu na jazyk zápisů, které následují pod nimi. Změna v psaní nadpisů nastává kolem roku 1484, kdy se datace začínají psát jako součást zápisů, buď na jejich začátek,⁴⁸ nebo na konec.⁴⁹

Datace zde bývají, stejně jako v pamětní knize, psány různými způsoby. Nejčastější jsou římské číslice, které se objevují průběžně v celé knize. V případě římských číslic však bývají často porušována standardní pravidla pro jejich psaní. Například letopočet 1502 byl zaznamenán jako „*annorum VCII*“⁵⁰, nebo letopočet 1505 jako „*VC quinto*“⁵¹.

Koncem 15. století začínají římské číslice nahrazovat číslice arabské. Nejprve jsou arabské číslice kombinovány s římskými (*Anno domini LX 8*⁵²), na začátku 16. století již jsou psány většinou pouze arabské číslice.⁵³ Zajímavé je, že ojediněle se datace psané arabskými číslicemi objevují i dříve, například v zápisu z roku 1483.⁵⁴

Poměrně často se objevuje i slovní vypsání číslovek latinsky, které se užívalo průběžně po celou dobu vedení knihy. Narozdíl od nejstarší městské knihy se zde však téměř nevyskytuje vypsání číslovek česky.

Velmi často také dochází k různým kombinacím všech uvedených typů.

Datum často nebývá vypsáno celé, ale část číslic nebo číslovek je nahrazena zkratkou „*etc*“, popřípadě je pouze vynechána.

⁴⁶ fol. 11v

⁴⁷ fol. 110v, Například odkaz na rok 1500.

⁴⁸ fol. 74r

⁴⁹ fol. 98r

⁵⁰ fol. 115r

⁵¹ fol. 118v

⁵² fol. 67r, Rok 1468.

⁵³ fol. 110v, Například letopočet 1501.

⁵⁴ fol. 71v

V trhové knize se vyskytuje několik typů zápisů, jejichž obsah a formální struktura se liší.

Prvním typem jsou krátké zápisy, týkající se koupí a prodejů nemovitostí. Do roku 1496 jsou psány převážně latinsky a jejich forma je poměrně jednoduchá. Jsou formulovány většinou objektivně, tedy nemají intitolaci a začínají rovnou popisem právního pořízení. Na prvním místě bývá jméno vkladatele s případným uvedením, kdo byli jeho rodiče. Pak následuje podstata právního pořízení. Nejčastěji se jednalo o to, že dotyčný kupoval nějakou nemovitost, což je vyjádřeno slovem *emit*. Dále je uvedena suma v pražských nebo míšeňských groších, kterou měl kupující zaplatit, jméno prodávajícího s případným uvedením jeho rodičů, a podrobnosti související s pořízením, za jakých podmínek se nemovitost prodávala nebo jaké byly stanoveny výjimky z nově vzniklých povinností.⁵⁵ Většinou jsou v zápise zaznamenány i podrobnosti i o nemovitosti, která byla předmětem jednání, například specifikace jejího umístění.⁵⁶ Každý zápis končí uvedením, že byl pořízen u městského soudu.

Od roku 1496 v těchto zápisech začíná převažovat čeština. Jejich podoba zůstává v podstatě stejná jako u starších latinských, ale v závěru zápisu bývá uvedena i časová platnost transakce. Většinou se jednalo o dědičné zakoupení nemovitosti vyjádřené formulí „*koupil i zaplatil sobě i svým budoucím*“⁵⁷. Zmínka o městském soudu už se zde neobjevuje tak často.

Dalším typem jsou zápisy delší, složitější, které většinou mají odlišný obsah a formální znaky. Jsou psány převážně česky, i když se objevují i v latině. Tyto delší zápisy obsahují většinou intitolaci „*My purkmistr a konšelé přísežní*“⁵⁸, nebo „*My purkmistr a rada města Rakovníka*“⁵⁹, ale ne vždy jsou purkmistr a konšelé uvedeni jmenovitě. V latinských zápisech zní intitulace většinou „*Nos magister civium et jurati consules*.“⁶⁰

Po intitulaci následuje promulgace „*známo činíme tímto zápisem*“, nebo „*vyznáváme tímto zápisem, kterak*...“⁶¹ Pokud je zápis psán latinsky, zní tato formule „*Notu[m] facimus et testam[us]*“.

⁵⁵ fol. 39v a 40r, Například pokud by majetek byl zničen požárem, vlastníkovu mohlo být uleveno v platových povinnostech.

⁵⁶ fol. 80r

⁵⁷ Například fol. 118v, Zápis z roku 1505.

⁵⁸ fol. 39r

⁵⁹ fol. 110v

⁶⁰ fol. 40r, fol. 21v

⁶¹ fol. 110v

Popis samotné transakce začíná většinou uvedením, že se jednání konalo před městským soudem, který ale měla v této době, tj. v letech 1455–1505 již v kompetenci městská rada a nikoli rychtář, jak tomu bylo v předhusitské době. To vyplývá z formulace navazující na promulgaci, která zní „*že přistoupivše před nás do rady naši před čtyři lavice kdež se spravedlivost chudé[m]u i bohaté[m]u děje...*“⁶², nebo „*kterak předstoupili jsu před nás do soudu zahájeného ... a před námi jsu vyznali*“⁶³. V některých je tato věta stylizována poněkud jednodušeji „*předstoupili před nás*“, nebo „*oznamující před námi*“⁶⁴. Tato formulace je dokladem toho, že transakce nabývala právní platnosti teprve ohlášením před městskou institucí. O důležitosti vkladu svědčí i výraz, že dotyčný provádí transakci „*mocí tohoto zápisu*“, ⁶⁵ nebo „*zápisem tímto toho jemu potvrzujem*“⁶⁶.

Poté následuje samotný popis právního pořízení s dispozicí. Pokud se jednalo o různé smlouvy mezi měšťany, vyskytuje se v zápisech vcelku ustálená věta „*O to oni jmenovaní N. N. mezi nimi přátelskou smlouvu učinili jsu*“⁶⁷ nebo „*stala se jest smlouva*“⁶⁸. Pokud se jedná o případ udílení let městskou radou, objevuje se v dispozici formulace „*žádali sú nás abychem právem svým témuž N. N. léta dali*“⁶⁹. V zápisech týkajících se kšaftů pak dispozice zní například „*N. N. kšaftem dal jest a odkázal*“⁷⁰.

Některé zápisy končí datací, pokud není uvedena již v nadpisu, jiné nemají zvláštní zakončení a končí se závěrem dispozice.

Jako v nejstarší pamětní knize, i zde se vyskytují zápisy stylizované jak objektivně, tak subjektivně. Objektivně stylizované jsou vesměs krátké zápisy koupí a prodejů, které začínají rovnou popisem právního pořízení. Mohou začínat přímo jménem vkladatele, nebo více formálně oznámením, že byla uzavřena určitá smlouva.⁷¹ Tyto zápisy bývají stylizovány ve třetí osobě.

Subjektivně stylizované zápisy začínají uvedením purkmistra a konšelské rady, případně i jejich vyjmenováním. Bývají stylizovány v první osobě z pohledu purkmistra a rady. Objevují se však i subjektivně stylizované zápisy, které začínají jménem

⁶² Tamtéž

⁶³ fol. 120v

⁶⁴ 118v

⁶⁵ fol. 110v, Tato formulace se objevuje například v zápisech převodu majetku z manželky na manžela.

⁶⁶ fol. 68r

⁶⁷ fol. 39v a 40r

⁶⁸ fol. 71r

⁶⁹ fol. 98r

⁷⁰ fol. 68r

⁷¹ fol. 39v a 40r

kladatele. Počáteční formule má pak podobu „*N. N. postavivše se před námi v plné mocné a právem osazené radě naší*“⁷², nebo „*oznámili před námi*“⁷³. V menší míře se v knize vyskytují subjektivně formulované zápisy, stylizované v první osobě z pohledu jednající osoby. Intitulační formule těchto zápisů zní například: „*Já Anna někdy manželka Průšova*“, a pokračuje rovnou popisem právního pořízení, například „*prodala jsem mlýn*“.⁷⁴

Celkově lze říci, že objektivně i subjektivně formulované zápisy se vyskytují průběžně v celé knize a početně jsou oba typy poměrně vyrovnané.

5.7 Kompetence městské rady

Podle zápisů v tržní knize lze alespoň částečně sledovat kompetence a úkoly městské rady v letech 1455–1505. Jak již bylo konstatováno, měla rada nyní mnohem větší pravomoci než v předhusitské době, a to zejména ve vztahu k městskému rychtáři, jehož význam a kompetence byly značně omezeny, jak je patrné ze zápisů, kde bývá uváděn až za purkmistrem, popřípadě vůbec ne. Rovněž důležité jsou formulace v zápisech, z nichž vyplývá, že rada v čele s purkmistrem nyní předsedala městskému soudu, zatímco rychtář zde působil již jen jako jakýsi poradce.

Rada tedy schvalovala a potvrzovala smlouvy mezi měšťany, hlavně převody nemovitého majetku, což bylo podmínkou pro to, aby nabyly právní platnosti. Před radou se ohlašovaly i záležitosti dluhů a jejich splácení.⁷⁵ Rada rovněž zápisem do městských knih potvrzovala odkazy majetku.⁷⁶

Dalším důležitým úkolem městské rady bylo to, že prodávala měšťanům pozemky a dávala povolení ke stavbě domů nebo chalup⁷⁷, i když v tomto případě bylo třeba svolení i obce a královského úředníka na Křivoklátě. Pokud jde o otázku vztahu městské obce a rady, je zajímavý zápis z roku 1483, ve kterém se jedná o udělení pozemků určených ke stavbě jistému měšťanovi. V intitulaci písař nejprve uvedl pouze

⁷² fol. 70r

⁷³ fol. 67v

⁷⁴ fol. 17r

⁷⁵ fol. 110v

⁷⁶ fol. 68r, „...*Nás jest k tomu žádal knihami městskými abychom jemu toho potvrdili pro ztracení kšaftu a my jsme to učinili k žádosti jeho a zápisem tímto toho jemu potvrzujem*...“ V tomto případě vyvstává otázka, zda formulace „pro ztracení kšaftu“ znamená, že dotyčný si nechal zápis pořídit pouze pro teoretický případ, že by se závěť ztratila, nebo protože již ke ztrátě došlo.

⁷⁷ fol. 68r, Zápis Mikuláše Burdy, kterému rada poskytla pozemek („*místo*“) k postavení chalupy. V zápise je specifikována poloha pozemku „*vedle rybníka z jedné strany a Čertovy chalupy druhé strany*“, i částka, kterou měl platit.

„*My purkmistr a rada města Rakovníka*“, a rovnou začal psát počáteční slovo promulgační „*známo*“. To ale v zápětí škrtnul a k intitulaci ještě doplnil „*i všecka obec*“. Potom teprve pokračoval promulgací „*známo činíme tímto zápisem*“.⁷⁸ Otázkou je, zda tato písařova chyba byla způsobena pouze jaksi zautomatizovaným zvykem psaní ustálených formulací, protože v naprosté většině případů zapisovaných do této knihy obec nefigurovala, nebo zda se jedná o náznak nějakých sporů o moc a snahy městské rady vymanit se z podřízenosti obci v určitých otázkách.

Významnou pravomocí městské rady bylo udílení let dětem zemřelých měšťanů. Takových zápisů se v knize objevuje poměrně hodně, zejména po roce 1495.

Městská rada rovněž dohlížela například na městské cesty. Mohla přimět vlastníky, aby cestu přes svůj pozemek zpřístupnili („*propustili*“)⁷⁹, a někdy i sama uzavírala s měšťany smlouvy a cesty od nich kupovala⁸⁰.

V některých případech byla městská rada vázána na souhlas obce, jak je patrné z věty „*od pána purkmistra a konšelův s povolením vsí obce*“, která se vyskytuje v případě výměny vlastnictví nemovitostí.⁸¹

Přes značnou samostatnost se rakovnické soudnictví řídilo soudnictvím Starého Města Pražského, kterého se také rakovničtí dotazovali o radu, nastal-li nějaký složitější případ.⁸²

5.8 Iniciativa pořizování vkladů

V případě zápisů, ve kterých se jednalo o zájmy jednotlivých měšťanů, lze předpokládat, že iniciativa k pořízení zápisu vzešla právě od nich. V některých zápisech je dokonce výslovně uvedeno, že například kšaft byl do knihy zapsán na žádost dotyčného měšťana.⁸³

Kromě toho se ale objevují případy, kdy rada sama vstupovala do jednání, například když kupovala pozemek⁸⁴, nabízela ho k prodeji,⁸⁵ nebo uzavírala různé smlouvy s měšťany⁸⁶, a potom evidentně iniciativa pořízení vkladu vzešla od městské rady.

⁷⁸ fol. 71v

⁷⁹ fol. 120v, Příklad z roku 1505.

⁸⁰ fol. 112r, Příklad z roku 1502.

⁸¹ fol. 112r

⁸² fol. 12v

⁸³ fol. 68r

⁸⁴ fol. 74r

⁸⁵ fol. 10r

⁸⁶ fol. 120v, Roku 1505 uzavírala městská rada s měšťany smlouvy o užívání různých cest.

5.9 Změny a doplňky v zápisech

Škrtných zápisů nebo jejich částí se v trhově knize objevuje poměrně dost. Častá jsou slova vepsaná nad škrtnuté výrazy, případně po okrajích stránek. Narozdíl od nejstarší pamětní knihy se však v tomto případě zdá, že se v převážné většině případů jednalo spíše o opravy písařových chyb, než o změnu právních poměrů, která by vzešla od lidí, jichž se zápis týkal. Některé zápisy jsou označeny kritickými značkami v podobě kresby ruky s nataženým ukazovákem. Není však již možné určit, na co tyto značky v konkrétních zápisech upozorňují.

5.10 Povaha městské knihy

Stejně jako pamětní kniha, obsahuje i kniha trhová výhradně zápisy pořízené v zájmu jednotlivých měšťanů a nikoli města jako celku, a jedná se proto o knihu soukromoprávní.

6. Kniha příjmů a výdajů obce, 1474–1489

6.1 Obsah knihy

Kniha příjmů a vydání byla vedena od roku 1474, a končí rokem 1489. Byly do ní zapisovány příjmy a výdaje městské rady. Příjmy byly vybírány od jednotlivých obyvatel města a byly pak použity na plat pro faráře a další osoby¹ nebo na příležitostné výdaje. Většinou jsou uvedena jména osob, od kterých byly peníze vybírány i kterým bylo placeno.

6.2 Formální schéma knihy a zápisů

Do knihy bylo zapisováno v chronologickém pořadí podle termínů vybírání peněz, což bylo několikrát do měsíce. Na začátku každého období, v němž se peníze vybíraly, je nadpis uvádějící jméno purkmistra, za jehož úřadování byly peníze vybírány, a dataci. Konšelé se ve funkci purkmistra střídali po měsíci, proto je po každé této změně uveden nový nadpis, který obsahuje jméno nového purkmistra. V Rakovníce bylo konšelů dvanáct, ale podle počtu nadpisů v rámci jednoho roku je patrné, že změny neprobíhaly vždy pravidelně. Někdy je totiž v rámci jednoho roku nových nadpisů třináct i čtrnáct, přičemž poslední jména konšelů se potom opakují. Vzhledem k tomu, že ne ve všech nadpisech jsou uváděna denní data, nedá se spolehlivě určit, kdy přesně změny konšelů probíhaly.

V nadpise na začátku každého nového roku je uvedeno jak jméno úřadujícího purkmistra, tak datace. V následujících nadpisech v rámci roku jsou vždy uvedena jména purkmistrů, ale datace již ne tak pravidelně. Někde je místo datace uvedena zkratka *ut supra*, nebo jen jméno purkmistra.

Nadpisy mohou mít několik podob. Jednodušší znějí například „*Sub officio Wenceslai Hradecky Anno dni MCCCCLXXVIII tunc magistro ci[viu]m existente*“², nebo „*Sub officio Johnis Kytlice t[un]c m[a]g[ist]r[o] [civiu]m ex[iste]nte*“³, pokud se jedná o nadpis v rámci roku, kde není uvedena datace. Když je datace uvedena zkratkou, má nadpis podobu například „*Sub officio dom[in]i Martini dicti Kornhauz tut magistro [civiu]m ex[iste]nte a[nn]o ut s[upra]*“⁴. Ale i nadpis v rámci jednoho období může obsahovat plnou dataci, například „*Sub officio Wenceslai Linss tt m[a]g[ist]r[o]*

¹ fol. 5r, „povozyňm“

² fol. 51r, Jedná se o první nadpis v roce 1478.

³ fol. 52r

⁴ fol. 185v

*civi[u]m ex[iste]nt[e] Anno domi Millesimo quartugentesimo octuagesimo primo ff[er]ii ante Kathedra[m] Sancti Petri“.*⁵

Některé nadpisy jsou formulované složitěji, a to bez ohledu na to, zda se jedná o první nadpis v novém roce, nebo ne. Tyto nadpisy mají například podobu „*Exceptu[m] Jus civile n[ost]re civitat[is] Rakownik Sub officio Procopio Linss[i] t[un]c m[a]g[ist]ro civi[u]m ex[iste]nte Anno ut s[upra] ff[eria]ii p[ost] octava[m] Epifanie etc“*⁶, „*Martin[us] Kornhauz in ordine prima Existe[n]s mayster ci[vi]um officium suu[m] principiauit pro sui ordinaria fferiaii post Epifania[m] d[omi]ni Et Anno incarnatonis hoc Millesimo Quadringentesimo Octuagesimo tertio etc“*⁷, nebo „*Georgius Vaczkonis in ordine consulum principatu[m] obtinens erns? M[a]g[ist]r[o] civi[u]m officium suu[m] principiauit ff[er]ii p[ost] Epiphaniam domini Anno 1486 etc“*⁸

Datace byla psána několika způsoby, jako v ostatních rakovnických městských knihách. Byly užívány římské číslice, například „*MCCCCLXXVIII*“⁹. Někdy není letopočet vypsán celý, a pro část datace je užito zkratky *etc*, například „*Anno etc. LXXXVIII*“¹⁰. Datace bývá v některých nadpisech psána latinskými číslovkami, například „*Millesimo Quadringentesimo octuagesimo quinto*“¹¹. Letopočet 1483 je první, který je zapsán celý arabskými číslicemi.¹² Do té doby byly arabské číslice používány jen jednotlivě v kombinaci s římskými číslicemi nebo číslovkami, jako například v nadpisu z roku 1481, kde je datace zapsána „*Mille[si]^{mo} Quadr[igentesi]^{mo} 8mo p[ri]mo*“¹³. Od roku 1483 se však arabské číslice začínají objevovat častěji,¹⁴ ačkoli ne pravidelně. Narozdíl například od pamětní knihy zde byla užívána pouze latina, a zápisy datací v češtině se zde nevyskytují.

Pod každým nadpisem následuje seznam osob, od kterých bylo vybíráno, s uvedením vybraných částek. Peníze byly v rámci jednoho měsíce vybírány v několika termínech. Tyto termíny byly označovány podle svátků a do roku 1477 uváděny formou jakýchsi podnadpisů. Po tomto datu byly svátky, které byly nejbližší termínu výběru,

⁵ fol. 92v

⁶ fol. 102r, V tomto případě se jedná o nadpis druhého purkmistra v roce 1482. První nadpis v tomto roce je psán stručnou formou, v níž je purkmistr uvozen výrazem „*sub officio*“.

⁷ fol. 114v, Zde se jedná o třetí nadpis v roce.

⁸ fol. 152r, Tento nadpis je první v roce 1486.

⁹ fol. 51r

¹⁰ fol. 180v

¹¹ fol. 138r

¹² fol. 112v

¹³ fol. 91r

¹⁴ fol. 182r, Například roku 1488.

příležitostně připisovány k záznamům vybraných peněz, ale zdaleka se nevyskytují u všech zápisů. Vybíralo se jednak na svátek sv. Jiří a sv. Havla, ale termínů pro výběr bylo mnoho, například sv. Žofie (15. 5.), sv. Petr a Pavel (2. 7.), před sv. Prokopem (?), po sv. Kyliánu (9. 7.), před sv. Bartolomějem (21. 8.) i po o sv. Bartoloměji (27. 8.), po sv. Jiljí (3. 9.), po sv. Matěji (24. 9.), po sv. Michalovi (1. 10.)¹⁵, před svatým Havlem („*ante festu[m] sancti Galli*“)¹⁶, o sv. Havlu („*festu Galli*“, 16. 10.)¹⁷, po svátku Šimona a Judy (25. 10.)¹⁸, po sv. Martinu (11. 11.), po sv. Alžbětě (19. 11.), po sv. Kateřině (25. 11.)¹⁹, po sv. Ondřeji (30. 11.)²⁰, na sv. Mikuláše (6. 12.), po sv. Mikuláši (15. 12.), před sv. Tomášem (29. 12.)²¹ aj.

Za rubrikou příjmů následuje rubrika výdajů, která uvádí jméno člověka, kterému bylo placeno a za co, a výši vyplacené částky. Pravidelně zde nacházíme záznamy o platech pro hradské úředníky,²² a počtech křivoklátskému hejtmanovi (*in honorificentia domino capitaneos*)²³. Objevují se i záznamy peněz, které dostával purkmistr, konšelé a obecní starší. Obecní starší jsou zde nazýváni *seniores*.²⁴ Městská rada platila vždy faráři („*plebano ex officio*“), který dostával 1 kopu míšeňských grošů.²⁵ Další vydání pak tvořil například plat pro osoby vykonávající nejrůznější povolání, například pekaře (*Johanni pistori a labore*)²⁶, rybníkáře, nebo švadlenu²⁷. Příležitostně se objevuje i zmínka o platu pro písaře (*notario*), který zde ovšem není jmenován. Vzhledem k tomu, že tyto záznamy se objevují jen zřídka, ačkoli písař musel dostávat plat pravidelně, nabízí se otázka, zda se zde nejedná jen o nějaké příležitostné odměny, což ovšem v záznamu není specifikováno.²⁸ Mnoho vydání se týká například péče o koně (*custodia equorum*), přičemž výdajů na tyto účely se v jedné rubrice distribut objevuje často i několik.²⁹ U některých osob je zmínka o tom, že jim bylo

¹⁵ fol. 7r

¹⁶ fol. 7v

¹⁷ fol. 8r

¹⁸ fol. 8r

¹⁹ fol. 9r

²⁰ fol. 9v

²¹ fol. 10r

²² fol. 31r

²³ fol. 62r

²⁴ fol. 15r

²⁵ fol. např. 31r, 32v, 118v aj.

²⁶ fol. 181r

²⁷ fol. 189v, Tato povolání jsou výjimečně napsána česky.

²⁸ fol. 16r, V záznamu z roku 1475 je uvedeno, že písař dostal na sv. Jiří 1 kopu grošů.

²⁹ např. fol. 15r

placeno za pravidelnou práci, například kováři (*fabro*) 7 ½ groše.³⁰ Rubriky výdajů bývají celkově obsáhlejší než rubriky příjmů.

Narozdíl od rejstříků berně a úroku zde na konci každé rubriky nejsou uvedeny celkové sumy. Možná i proto, že takto vybrané peníze sloužily pro potřebu města a nebyly již předávány na vyšší místa a byly neustále v oběhu, takže nebyla potřeba tak pečlivé evidence.

Na konci každého období bývají uvedeni purkmistr a konšelé, kteří odpovídali za výběr peněz.³¹

6.3 Jazyk zápisů a názvy vkladů

Nadpisy byly psány převážně latinsky. Některé byly formulované složitěji a obsahují formulace jako například „*Exceptio juris civilis p[er] Procopi dicti Hnat ... magistri civium*”³², jiné jsou stručnější a začínají například pouze formulací „*Sub officio Bartolomei dicti Sedláček*”³³. Datace bývají uváděny většinou římskými číslicemi. Někdy je vypsán letopočet celý³⁴, jindy je vypsáno jen konkrétně jen desetiletí, místo století bývá zkratka *etc*³⁵.

V samotných zápisech potom dochází v některých případech ke kombinování latiny s češtinou, někdy i v rámci jednoho zápisu.³⁶ Obecně však převažuje latina.

Příjmy byly označovány pouze latinsky, a to jako *suscepta*. Výdaje pak byly označovány stejně jako v rejstříku berně a úroku jako *distributa*. V nadpisech je někdy specifikováno, že se jedná o výdaje z výše zaznamenaných vybraných peněz, a to opět stejně jako rejstříku výrazem *distributa eiusdem*.

6.4 Kompetence městské rady

Na základě zápisů v této účetní knize lze pozorovat, že rakovnická městská rada měla na starosti správu finančních záležitostí města, ale i to, že například najímala různé řemeslníky na opravy veřejných budov³⁷ aj.

³⁰ fol. 30r

³¹ např. fol. 181v

³² fol. 180r

³³ fol. 180v

³⁴ např. fol. 51r, Letopočet 1478 je zapsán *MCCCCLXXVIII*

³⁵ např. fol. 12r, Letopočet 1475 je zaznamenán zkratkou *Anno[rum] etc. LXXV*.

³⁶ např. fol. 180v, 181r

³⁷ fol. 31v

7. Rejstříky berně a úroku 1436–1449

7.1 Obsah knihy

Rejstříky berně a královského úroku, které byly vedeny v letech 1436–1449, jsou nejstarší dochovanou rakovnickou účetní knihou. Zapisovaly se do něj dávky, které bylo město povinno platit panovníkovi. Jednalo se o zvláštní plat zvaný *královský úrok*, *census*, *šos*, nebo *pomocné*, který byl stanoven již v privilegiu Jana Lucemburského z roku 1319.¹ Pravděpodobně roku 1436 začal být kromě této dávky vybírán ještě další poplatek, a to berně.²

Kromě toho byly do knihy zapisovány i výdaje, které městská rada platila z vybraných peněz. V první řadě se platilo za práci berníkům, kterými byli purkmistr a jeden z konšelů. Mezi další pravidelné výdaje patřila například mzda pro písaře (*„no[ta]rio in mercede sua“*), ale jeho jméno bohužel uváděno není. Písař většinou dostával zvlášť svůj obvyklý plat, který činil 1 kopu grošů, a poté ještě za záznam výběru berní a censu (*„no[ta]rio pro labore“*) jako berníci 6 grošů.³

Mezi výdaji je dále uváděn plat pro křivoklátské úředníky, zvaný *delentiales*.⁴ (Český ekvivalent „výmazné“ se v této knize, vedené převážně latinsky, nevyskytuje. Ve výjimečných případech, kdy je do zápisu vloženo několik českých slov, je užito termínu „zámazné“.) Městská rada z vybraných peněz hradila rovněž různé dluhy (*„super debito“*), jsou zde uvedeny i částky, které dostávali za práci purkmistr (*„Cunssoni magistro civium VI gr[ossos]“*) a konšelé (*„Consulum pro labore eorum III gr[ossos]“*).⁵

Radní dále platili například kováři za okování koní (*„Mathie fabro pro Sufferratione Equorum“* 3 groše⁶), nebo lázebníkovi (*„balneatori pro balneo“* 3 groše⁷). Velice častá jsou v průběhu celé doby vedení knihy vydání za pivo (*„pro cervisia“*).

¹ *Codex iuris municipalis II.*, s. 181 „...Onus siquidem annui census pertetui ipsi ciuitati ac ciuibus intercluso censu iudici ciuitatis eiusdem taxatum relatu repperimus, vt predictur, vsque ad summam triginta et quatuor marcarum grossorum denariorum pro marca qualibet computandis, cuius summe medietatem in die beati Vrbani pape, reliquam vero partem in die beati Galli annis isngulis nobis, aut cui deputatum duxerimus, dicti ciues soluere tenebuntur...“

² Studie Rostislava Nového, s. 128

³ fol. 24v

⁴ Termín *delentiales* používá ve své studii Rostislav Nový. V rejstřících berně a úroku se objevuje i v podobě *delentionalium* – fol. 30r

⁵ fol. 40r

⁶ fol. 35r

⁷ fol. 33r

Vydání bývají uvedena dvěma způsoby. V některých jsou zmíněni jen příjemci peněz, a to buď jmenovitě, nebo podle jejich povolání, s případným uvedením, za co peníze dostali. Poměrně časté jsou ale také zápisy, ve kterých jsou uvedena i jména lidí, kteří peníze vydávali.⁸

7.2 Formální schéma knihy a zápisů

V knize jsou pro každý časový úsek, kdy se dávky vybíraly, uváděny seznamy obyvatel, kteří berně a úrok platili. Obyvatelé jsou rozděleni nejprve podle místa bydliště, poté podle povolání. Každá část seznamu je opatřena příslušným nadpisem. Na prvním místě je uvedeno náměstí (*circulus*), odkud se pravděpodobně začínalo s výběrem dávek. Po něm následují ostatní části města, a to předměstí Bezděkov, Blatno (*Blatensis vicus*), ulice Lubenská (*Lubnensis vicus*), Svatojilská (*Sancti Egidii vicus*), Lišanská (*Lissanensis vicus*) a Hrnčířská (*Lutifigulorum vicus*). Následuje soupis obyvatel podle jednotlivých zaměstnání, a to dědiční hospodáři (*hereditarii*), mlýny (*molendina*), řezníci (*carnifices*), pekaři (*pistores*), a řemeslníci (*artifices*). Někteří obyvatelé jsou v seznamu uvedeni na více místech, například jednou podle místa bydliště, jednou podle povolání.

Vedle jmen jsou vždy uváděny částky, které dotyčný člověk zaplatil. Před těmito jmény je pak značka *dt*, která by mohla znamenat latinské *dedit*, a označovat obyvatele, kteří dali příslušnou částku peněz. Zajímavé je, že ne u všech jmen jsou značky a zaplacené částky uvedeny. Jedná se tedy patrně o osoby, které z nějakého důvodu nezaplatily. Buď jim byla dávka odpuštěna, jak se to dělalo například v případech, kdy někoho postihla nějaká přírodní katastrofa, nebo to byli lidé od dávek z nějakého důvodu osvobozeni. U jmen těchto osob není žádná částka zaznamenána i několikrát po sobě. Možnost, že by se jednalo o písařovu chybu, by se dala vzhledem k celkové pečlivosti ve vedení knihy téměř vyloučit. Důvodů, proč u některých jmen částky uvedeny nejsou, může být jistě celá řada, ale možnost vysvětlení pravého důvodu je poněkud komplikována tím, že u těchto jmen není žádná poznámka ani jiná indicie, která by naznačovala, proč dotyčný nezaplatil.

Pod každým oddílem je uvedena celková suma vybraných peněz z dané městské části nebo zaměstnání, a na konci každého časového úseku je výsledný součet peněz vybraných z celého města.

⁸ fol. 37v

Někdy je za seznamem uveden i tzv. *census civilis*, poplatek, který platil rychtář a měšťané, kteří byli ve službách Křivoklátu.⁹

Za seznamem vybraných částek pak následuje ještě další rubrika, a to jsou výdaje (*distributa*), které městská rada z vybraných peněz zaplatila. Zahrnují plat pro berníky, faráře apod. Výdajů z berně je přitom mnohem víc, než výdajů z censu, protože census byl dále odváděn králi, zatímco peníze vybrané z berně zůstávaly městu.

Na závěr celého berního období je vždy uveden seznam konšelů, kteří zodpovídali za správnost provedených počtů. Tento seznam ovšem neuvádí všechny konšele jmenovitě.¹⁰

Každé období, v němž se vybíralo, je nadepsáno. Nadpis obsahuje dataci, a to letopočet i svátek, o kterém se vybíralo. Často se vybíralo na svatého Jiří nebo Havla, ale i v jiných termínech, například po svatém Františku¹¹. Poté je uvedeno, zda se v daném období jednalo o vybírání censu nebo berně. Následuje jméno purkmistra, který byl výběru přítomen, a nakonec jméno konšela, který purkmistrovi s výběrem pomáhal.

Kolem roku 1437 se mění grafická úprava knihy, a to tak, že stránka bývá ohraničena dvěma svislými a dvěma vodorovnými čarami po krajích. Nadepsáno je už jen datum. Typ vybíraného poplatku a vybírajících úředníků je napsán pod vodorovnou čarou, a rovnou na něj navazuje seznam.¹² Nadpisy jednotlivých městských částí a povolání jsou psány po stranách na volném místě odděleném svislou čarou, nebo i obvyklým způsobem uprostřed stránky nad textem.

7.3 Doba pořízení zápisu

V případě této knihy je otázkou, zda byl nejprve předepsán seznam obyvatel města, a potom k němu dodatečně dopisovány vybírané částky, nebo zda bylo obojí zapisováno současně. Jedním z ukazatelů v tomto směru by mohl být typ písma, který se u jmen a u částek se poměrně liší. Zatímco jména jsou převážně psána pečlivě a úhledně, vybírané částky jsou většinou psány písmem mnohem zběžnějším a pravděpodobně i rychleji. Podle toho by bylo možné usuzovat, že seznam jmen byl předepsán, a částky

⁹ Studie Rostislava Nového, s. 128

fol. 42v, Rychtář platil 1 kopu, uvedení měšťanů od tří do dvaceti grošů.

¹⁰ např. fol. 42v

¹¹ fol. 21v

¹² fol. 205r

k němu byly doplňovány až při samotném výběru. Pro to by svědčila i skutečnost, že někde jsou zaznamenána jen jména, ale částky k nim pak už doplněny nebyly.

7.4 Jazyk zápisů a terminologie

Nadpisy i následné seznamy byly pořizovány latinsky, jen v mladší době se výjimečně vyskytne ojedinělý český výraz. Nadpis začíná letopočtem, který byl psán římskými číslicemi nebo výjimečně i zkratkou *etc[etera]*, zastupující století, a slovním vypsáním latinských číslovek pro desetiletí¹³. Poté je uvedeno, jaký typ poplatku se v daném období vybíral. Například v „*exceptus est census*“¹⁴, „*excepta est exactio*“¹⁵ nebo „*excepta est berna regalis*“¹⁶. Následuje upřesnění denního data, kdy bylo vybíráno, podle svátku, například *c[ir]ca festu[m] Circumcisio[nis] d[omi]ni*. Nakonec jsou uvedena jména berníků a úřady, které zastávali. Například „*p[er] ... Ujczonem magistrum civium et Hanušem Comunem*”

Následné seznamy včetně nadpisů jsou uváděny vesměs latinsky, kromě českých jmen, která neměly latinskou obdobu.

Rubrika výdajů bývá označována jako *distributa eiusdem exactionis*. V této rubrice jsou většinou uvedena jak jména osob, kterým bylo zapláceno, tak činnost, za kterou peníze dostali, ačkoli někdy nepříliš konkrétně, například jen obecně za práci (*pro labore*). Někdy byly z vybraných peněz placeny i dlužné částky („*Martino Zvíkovský in suo antiquo debito*“¹⁷, nebo „*in residuo debito*“¹⁸). Kdo komu platil, bývá vyjádřeno například výrazy „*ex man[us] Consulibus Rzeho*“¹⁹ nebo „*ad manus Martini Ženíšek*“²⁰.

7.5 Výběrčí

Výběrem berně byli křivoklátským hejtmanem pověřeni dva berníci. Jeden z nich byl purkmistr, druhý byl volen z rakovnických konšelů. Jmenovitě bývají uváděni v nadpisech pro každé období.

¹³ fol. 221r, Například letopočet 1450 je zaznamenán „*Anno etc. Quinquagesimo.*“

¹⁴ fol. 30r

¹⁵ fol. 33r

¹⁶ fol. 28r

¹⁷ fol. 35r

¹⁸ fol. 21r

¹⁹ fol. 21r

²⁰ Tamtéž

7.6 Kompetence městské rady

Na základě rejstříků berně a královského úroku lze pozorovat, že městská rada byla pověřena vybíráním těchto dávek, ale podléhala křivoklátskému hejtmanovi, kterému musela být vybraná suma poté odevzdána. Hradní hejtman rozhodoval o tom, jak velkou část z vybraných peněz budou moci rakovníčtí použít na městská vydání, jako například splácení dluhů, plat pro faráře, učitele apod. Proto se městská rada snažila získat si hejtmanovu přízeň různými dary.²¹

²¹ fol. 50r, Například roku 1439 bylo ze čtvrtěční berně vyplaceno hejtmanovi 15 kop grošů („*Item capitaneis exposite sunt XV s. g[r]ossor[um]*“).

8. Paleografický rozbor

8.1 Úvod k paleografickému rozboru

Zkoumané rakovnické městské knihy jsou po paleografické stránce poměrně rozmanité, ačkoli není možné spolehlivě určit přesný počet písařů, kteří se na jejich vedení podíleli. Jména písařů nejsou nikde uvedena. Pokud je písař zmiňován například v rejstřících berně a úroku jako osoba, která dostávala plat, je uváděn pouze jako *notarius*. Větší počet písařských rukou by vysvětlovalo například to, že kromě stálého městského písaře nebo písařů mohli do městských knih příležitostně zapisovat i soukromí písaři ve službách bohatších kupců a jiných osob, ale přímý doklad o tom nenacházíme.

Je pravděpodobné, že v Rakovnici byla v pozdním středověku již vyvinutá městská kancelář, což lze usuzovat ze široké agendy vyřizované v městských institucích a z ustálených zvyklostí ve vedení městských knih.

K úkolům městského písaře v Rakovnici patřilo kromě vedení městských knih i vyhotovování listin¹, pomoc při výběru berní a královského úroku, která patrně spočívala v zapisování příjmů a výdajů. Písař zapisoval nejrozličnější druhy právních pořízení, ale zda například při zapisování kšaftů, svědectví apod. doprovázel konšely do domů osob, jichž se jednání týkalo, nebo zda se všechna jednání konala před městským soudem nebo radou, z městských knih nevyplyvá. V případě zápisů trestního soudnictví existovala funkce zvláštního tzv. krevního písaře, který zapisoval výpovědi vězňů na mučidlech, ale zda se dá o tomto úřadu hovořit v Rakovnici již ve sledované době, je pro nedostatek příkladů k porovnání těžko říct.

V kanceláři působilo více písařů současně, ale s výjimkou rejstříků berně a úroku se nezdá, že by měli agendu rozdělenou tematicky nebo podle důležitosti. Není zde patrné ani jazykové dělení v tom smyslu, že by se například jedna písařská ruka vyskytovala jen u zápisů latinských a jiná jen u českých. Někteří písaři působili v úřadě s jistými přestávkami, jiní psali do knihy průběžně po celou dobu jejího vedení.

Vzhledem k tomu, že nejsou uvedena jména písařů, muselo být použito označování velkými písmeny abecedy. Rostislav Nový ve své Studii o nejstarších rakovnických

¹ Zajímavý a poněkud neobvyklý doklad, z něžž je také možné usuzovat, že městský písař vyhotovoval i městské listiny, nalézáme na fo. 29v tržební knihy v zápise z roku 1464. Písař zde nejprve napsal „*Waczek Mlynarz ... tiemto lystem zastavuge ...*“, poté slovo „lystem“ škrtnl a přepsal na „zapisem“. Zřejmě byl tedy zvyklý psát listinné formulace, a omylem tak uvedl i zápis do knihy.

městských knihách označil první čtyři písaře pamětní knihy písmeny A–D. Na toto značení jsem v případě pamětní knihy navázala písmeny E–N.

Pro větší přehlednost jsou značení písaři každé knihy zvlášť tak, že písaři trhové knihy jsou označeni A1–P1, písaři knihy příjmů a vydání A2–G2, a písaři rejstříků berně a úroku A3–D3.

Knihy se částečně časově překrývají. V několika případech lze pozorovat totožné písařské ruce ve stejném období v několika knihách. V případě shody s pamětní knihou bylo užito označení písařů H a J i v trhové knize, a písaře E v rejstřících berně a úroku. V knize příjmů a vydání se potom objevují písaři G1, I1, K1 a M1, stejní jako v trhové knize.

8.2 Paleografický rozbor knihy památné

Do knihy byly v průběhu let 1384–1448 zapisovány záležitosti nesporného soudnictví, od poloviny 15. století do počátku 20. let 16. století byla potom kniha využívána pro zápisy soudnictví trestního. Rozdíl v době pořízení a charakteru zápisů je patrný nejen po stránce obsahové, ale i paleografické.

Ačkoliv je kniha poměrně paleograficky rozmanitá, nelze jednotlivé vždy ruce spolehlivě identifikovat. V žádné z rakovnických městských knih, zkoumaných v této práci, nejsou uvedena jména písařů, ani údaje o jejich životech, podle nichž by bylo možné stanovit například dobu jejich působení v úřadě, věk při nástupu či ukončení služby a přesný rozsah činnosti. Všechny tyto faktory mohly písaře ovlivňovat a projevit se na vzhledu písma. Například písmo se měnilo nabýváním zručnosti, nebo naopak úbytkem sil ve stáří apod.

Není uveden ani počet písařů v městské kanceláři a rozdělení úkolů mezi nimi, ačkoli vzhledem k tomu, že se často objevují zápisy se stejnou datací, ale psané odlišnými rukama, je pravděpodobné, že v kanceláři působilo písařů několik.

Rozlišování písařských rukou je znesnadněno rovněž skutečností, že jeden písař mohl ovládat více stylů písma a podle potřeby je střídat, nebo naopak více písařů mohlo užívat stejné písmo, a rozdíly mezi jejich rukopisy pak nejsou tak výrazné.

Zápisy z let 1384–1428 se zabýval Rostislav Nový ve své studii o nejstarších rakovnických městských knihách, a určil v tomto období čtyři písaře. Všichni užívali gotickou kurzívu se značně individualizovaným duktem. První dva písaři se střídali tak, že písař A působil v letech 1384–1385 a potom opět 1390–1391; písař B psal v letech 1385–1390 a 1392 a 1401.¹ Písmo písaře A je zběžná, poměrně spojitá gotická kurzíva. Písmo písaře B je úhlednější a pravidelnější, liší se zejména výraznějším stínováním a ozdobnými vlasovými tahy. Písař C psal v letech 1402–1407. Jeho písmo je zběžnější gotická kurzíva. Písař D psal od roku 1407 (1408) do roku 1428² zběžnou poměrně spojitou gotickou kurzívou.

O roku 1428 počet jednotlivých písařských rukou poměrně narůstá. Rámcově lze rozlišit několik základních, které se většinou v knize objevují souběžně, takže zde evidentně vedle sebe působilo několik písařů. Písař E psal zápisy od 30. do počátku 70. let 15. století. Písmo je poměrně spojitá gotická kurzíva. Vzhledem k dlouhé době výskytu tohoto typu písma v knize není jisté, zda mírné odlišnosti v jednotlivých

¹ *Studie Rostislava Nového*, s. 124 - 125

² *Tamtéž*

zápisech, například délka dříků nebo ozdobnost vlasových tahů, byly způsobeny časovým odstupem, vývojem písařských dovedností jedince a jinou podobou psacího náčiní, nebo zda se jedná o několik písařů napodobujících stejné písmo.

Zápis z roku 1431³ se od předchozího písma liší okrouhlejšími a méně spojitými tvary písmen. Za předpokladu, že se nejedná o písaře E, ačkoliv ani to není vyloučeno, lze tuto ruku označit za písaře F, který ovšem do knihy zapsal pouze tento jeden vklad.

Písař G napsal roku 1444 pouze jeden zápis poměrně zběžnou gotickou kurzívou s nízkými dříky a lámanými tvary písmen.

Písař H psal zápisy od 60. do 90. let 15. století. Jedná se o nepříliš spojitou kurzívu, připomínající poněkud listinné písmo.

Od roku 1483 století do počátku 16. století se v knize objevuje pečlivá poměrně spojitá a okrouhlá kurzíva s mírným sklonem doprava. Pokud toto písmo používal celou dobu pouze jeden písař, bylo by ho možné označit jako písaře I.

Na konci 80. a v 90. letech 15. století působil písař J, který by pro velkou podobnost s předchozí písařskou rukou mohl být totožný s písařem I, ačkoli se liší kratšími dříky.

V prvních dvou desetiletích psal písař K, jehož písmo je poměrně spojitá kurzíva s krátkými dříky u minuskul, ale protáhlými a ozdobnými dříky u majuskul a minuskulního f, g, h, p, dlouhého s, y, z, apod.

Zápis písaře L pochází z roku 1515⁴. Mohl by být shodný s písařem K; dlouhé ozdobné dříky u majuskul a uvedených minuskul jsou však zde ještě výraznější.

Velmi specifické a dobře odlišitelné písmo naopak použil písař M, který napsal několik zápisů trestního soudnictví. V zápisech není uvedena plná datace, ale v prvním z nich je zaznamenána zkratkou „*etc. XLIII*“. Pochází tedy pravděpodobně z roku 1543⁵, další zápisy pak buď rovněž z tohoto roku, popřípadě několika let následujících, protože se obsahově vztahují k téže záležitosti. Písmo je poměrně okrouhlá, nepříliš spojitá kurzíva s výrazným sklonem doprava.

Pouze na jedné stránce se potom vyskytuje několik nedatovaných zápisů trestního soudnictví. Jsou psány okrouhlou spojitou kurzívou s výrazným sklonem doprava⁶. Tento styl může být označen za písaře N.

³ fol. 14r

⁴ fol. 37r

⁵ fol. 53v

⁶ fol. 22r

Početně v knize převažují zápisy nesporného soudnictví, psané rukama písařů A, B, C a D. Ačkoliv se v pozdější době v knize vyskytuje více rozdílů mezi jednotlivými zápisy, není jejich počet i přes značné časové rozpětí tak velký.

Pokud jde o délku úřadování písařů, neposkytují nejstarší rakovnické městské knihy příliš ucelenou představu. Písař A působil ve dvou obdobích vždy po jednom roce, písař B nejprve 5, a poté 9 let, písař C 5 let, a písař D 20 let. Doba působení dalších písařů se velmi liší, od jednotlivých zápisů až po období trvající téměř 60 let. Právě tyto nápadné rozdíly a zejména příliš dlouhé doby výskytu jedné ruky vzbuzují pochybnosti, zda se vůbec mohlo jednat o téhož jedince, nebo zda stejným typem písma psalo více písařů.

ruka	datace
A	1384–1385 1390–1391
B	1385–1390 1392–1401
C	1402–1407
D	1407/1408–1428, 1433?
E	1430, 1431, 1450?, 1458, 1465, 1466, 1468?, 1472
F	1431
G	1444
H	1463, 1465, 1495
I	1483, 1493, 1502
J	1489, 1495
K	1511–1521
L	1515
M	nedatováno, asi 1543?
N	ojedinělý zápis, bez data, asi 16. století

8.3 Paleografický rozbor trhové knihy

Trhová kniha, vedená v letech 1455–1505 je ze zkoumaných rakovnických městských knih po paleografické stránce nejrozmantější. V tomto relativně krátkém časovém úseku lze rozlišit 18–23 písařských rukou, ačkoli rozdíly mezi nimi jsou mnohdy jen malé a není možno s jistotou určit, zda byly skutečně způsobeny změnou písaře.

Písař A1 psal od počátku vedení knihy v roce 1455 do roku 1457. Vzhledem k nedůslednému spojování všech písmen lze písmo označit za bastardu.

Písmo písaře B1 se objevuje vcelku ojediněle v zápisech z roku 1457. Je zběžně působící, okrouhlá a poměrně spojitá gotická kurzíva s mírným sklonem doprava a výrazně dlouhými smyčkami.

Z roku 1457 pochází i písmo písaře C1, který by mohl být totožný s písařem A1, ale jeho písmo je ozdobnější.

Písař D1 působil v letech 1457–1461. Psal zběžnou poměrně spojitou okrouhlou gotickou kurzívou s nízkými dřívky.

V letech 1460–1491 psal do trhové knihy písař E1, který by ale pro velkou podobnost mohl být totožný s písařem identifikovaným pro 60.–90. léta 15. století i v pamětní knize, a označeným písmenem H.

Písař F1 psal v letech 1464–1472. Jeho písmo se do značné míry podobá písaři D1, ale má nižší dřívky.

V letech 1468–1476 působil písař G1, který psal velmi zběžnou okrouhlou gotickou kurzívou s výrazně dlouhými smyčkami. Tomuto písmu se do značné míry podobá písmo písaře H1, které se rovněž objevuje v 60. letech 15. století, ale je okrouhlejší a s mírným sklonem doprava.

Na počátku 80. let 15. století se objevuje písmo písaře I1, který psal zběžnou poměrně spojitou okrouhlou gotickou kurzívou s nízkými dřívky.

Ve stejné době působil i písař J1, jehož písmo je ale pečlivá spojitá gotická kurzíva připomínající listinné písmo.

V polovině 80. let 15. století se objevují v trhové knize zápisy písaře K1, psané zběžně působící výrazně okrouhlou spojitou gotickou kurzívou se sklonem doprava.

Ve druhé polovině 80. let 15. století působil písař L1. Psal poměrně spojitou okrouhlou gotickou kurzívou s mírným sklonem doprava.

Na přelomu 80. a 90. let 15. století psal do trhové knihy písař, kterého lze ztotožnit s písařem J, jenž ve stejné době psal i do knihy pamětní.

Začátkem 90. let 15. století psal i písař M1, jehož písmo je zběžná poměrně spojená okrouhlá gotická kurzíva s výraznými smyčkami. Od tohoto písaře se příliš neliší písmo písaře N1 ze stejné doby, které má mírně vyšší dříky, ale snad by mohlo být totožné s písmem M1.

V letech 1493–1505 se objevuje písmo písaře O1. Jedná se o poměrně spojenou lámanou gotickou kurzívu s mírným sklonem doprava, nízkými dříky u minuskul, ale s protáhlými dříky u dlouhého s a minuskulního p.

Od tohoto písma lze snad odlišit ještě písaře P1 z roku 1499, jehož písmo se od předchozího liší výraznými smyčkami, ačkoli tento rozdíl jiného písaře znamenat nemusí.

Z roku 1487 pochází ojedinělý zápis písaře Q1 velmi nespojitým písmem, které je ale svými tvary označitelné spíše za kurzívu než za bastardu. Nepřipomíná rukopis zručného profesionálního písaře, a vzhledem k výskytu této ruky jen v jediném zápise snad mohlo jít o nějaký výjimečný zápis. Evidentně se nejednalo o stálého rakovnického písaře, proto je zde zařazen až na konec.

ruka	období	pravidelnost výskytu v delším období
A1	1455	
B1	1457	
C1/A1	1457	
D1	1457, 1460, 1461	1457–1461
E1/ H	1460, 1464, 1477, 1481, 1491	1460–1491
H/ E1	1461	
F1	1464, 1472	1464–1472
G1	1468, 1472, 1476	1468–1476
H1	1468	
I1	1481	
J1	1482	
K1	1485, 1486	
L1	1487, 1488	
J	1489, 1490	
M1	1490	
M1/N1	1491	
O1	1493, 1495, 1505	1493–1505
O1/P1	1499	
Q1	1487	ojedinělý zápis, pravděpodobně ne stálý písař

8.4 Paleografický rozbor knihy příjmů a výdajů obce

Knihy příjmů a vydání byla vedena v rozmezí let 1474–1489. Lze zde rozlišit 11 písařských rukou, z nichž některé je možné identifikovat s písaři, kteří psali zápisy i v trhové knize.

První zápisy v knize v letech 1474–1475 jsou psány rukou, shodnou s rukou G1 trhové knihy.

Ruka písaře A2, který psal rovněž roku 1475, se objevuje v knize příjmů a vydání poprvé. Jedná se o zběžnou spojitou gotickou kurzívu s nízkými dříky a výraznými smyčkami.

Roku 1475 se objevuje ještě ruka B2, která by mohla patřit rovněž písaři G1, ale liší se delšími dříky.

Ve druhé polovině 70. let 15. století psal písař C2. Jeho písmo je úhledná nepřiliš spojitá lámaná gotická kurzíva s nízkými dříky.

Na přelomu 70. a 80. let 15. století psal písař D2 zběžnou poměrně spojitou gotickou kurzívou s výraznými smyčkami.

Roku 1483 se objevuje ruka E2, poměrně spojitou okrouhlou gotickou kurzívou s nízkými dříky u minuskul, protáhlými dříky u minuskulního s a p, a výraznými smyčkami.

Roku 1483 psal do knihy i písař již identifikovaný v trhové knize jako I1.

Roku 1484 se objevuje i ruka písaře F2. Jde o zběžnou poměrně spojitou kurzívu.

Kromě toho psal do knihy v polovině 80. let 15. století i písař K1, identifikovaný v trhové knize.

Roku 1487 psal písař G2 zběžnou poměrně spojitou kurzívou.

Posledním písařem, který psal do knihy příjmů a vydání písař, identifikovaný v trhové knize jako M1.

ruka	období
G1	1474, 1475
A2	1475
B2/G1	1475
C2	1477
D2	1479
E2	1483
I1	1483
F2	1484
K1	1484
G2	1487
M1	1488 - 1489

8.5 Paleografický rozbor rejstříků berně a královského úroku

Rejstříky berně a úroku byly vedeny v letech 1436–1449. Ze zkoumaných rakovnických knih je tato kniha paleograficky nejméně rozmanitá. Lze zde rozlišit 3–5 písařů, z nichž jednoho je možné ztotožnit s písařem E, který psal do pamětní knihy.

Do knihy bylo zapisováno tím způsobem, že nejprve byl pořízen seznam osob, od nichž měly být vybírány poplatky, a poté, patrně až při samotném výběru, dopisovány skutečné vybrané částky. Za tímto seznamem je uváděna ještě evidence výdajů (*distributa*) z vybraných peněz.

Seznam osob bývá psán jinou písařskou rukou než vybrané částky a *distributa*. Z toho lze usuzovat, že knihu vedli dva písaři, kteří měli úkoly takto rozděleny, ačkoli dělení není důsledně vždy dodržováno a v některých případech je celý zápis psán jednou rukou.

Zda byli v Rakovnici zvláštní písaři pro vedení knih finančních, a zvláštní pro vedení ostatních městských knih, nemůžeme na základě zkoumaných knih spolehlivě posoudit, protože rejstříky berně a úroku se časově překrývají pouze s pamětní knihou, přičemž písař E, který psal do pamětní knihy v letech 1430–1472, psal v letech 1436–1449 i do rejstříků berně a úroku. Do ostatních knih začalo být zapisováno s poměrně velkým časovým odstupem od ukončení rejstříků berně a úroku – v případě tržní knihy 6, v případě knihy příjmů a vydání až 25 let, a shoda písařských rukou se zde nevyskytuje. Obecně ale není existence speciálních písařů pro finanční knihy v Rakovnici prokazatelná, protože 4 písaři, kteří psali do knihy příjmů a vydání, psali současně i do knihy tržní.

Prakticky po celou dobu vedení rejstříků berně a úroku (1436–1449) se zde objevuje písařská ruka A3. Tento písař psal pečlivou lámanou bastardou, a jeho rukou jsou pravidelně psány seznamy poplatníků. Jen výjimečně, například roku 1438¹ a 1443², připisoval i *distributa* nebo vybrané částky.

Písař E psal rovněž po celou dobu vedení knihy zběžnou poměrně spojitou gotickou kurzívou, a to zejména vybrané částky, *distributa*, a rovněž evidenci vybíraného censu. Výjimečně, například roku 1438³ napsal i seznam osob, nebo alespoň jeho část.

Roku 1449 se objevuje ruka B3, která sice připomíná písaře E, ale písmo se liší delšími dříky zejména u dlouhého s, minuskulního f, p, apod.

¹ fol. 45r, fol. 47v

² fol. 221r

³ fol. 40v

V letech 1448–1449 psal písař C3 pečlivou nepříliš spojitou poměrně okrouhlou bastardou. Tato ruka je v některých zápisech těžko odlišitelná od písaře A3.

Roku 1449 se objevuje ještě ruka D3, která je pravděpodobně totožná s písařem C3, ačkoli se liší kratšími dřívky.

Rejstřík berně a úroku obsahuje informace o finančním hodnocení písařovy práce. V rubrice distribut je mezi ostatními údaji pravidelně uváděn i plat pro písaře, který je označován několika způsoby, takže lze usuzovat, že se v některých případech jedná o různé druhy odměn. Písař je označován zpravidla jako *notarius*. Za práci při výběru berně nebo úroku dostával stejný plat jako ostatní výběrčí. V takovém případě je v rejstříku uvedeno pouhé *notario* nebo *notario pro labore*, a příslušná částka. Tato částka kolísala bez patrného sestupného nebo vzestupného vývoje nebo pravidelnosti, a nejčastěji činila 3, 6 nebo 12 grošů, výjimečně také 2, 4 ½ groše nebo i 20 grošů.

Kromě toho dostával písař zvláštní plat, označován (*notario*) *super sotulares*, a činil nejčastěji 2, někdy i 3 groše.

Kromě toho dostávali písaři plat, označovaný latinsky jako *mercede*, česky *mzda*⁴. V rejstříku se neobjevuje příliš často, ale jedná se o vyšší částky než u předchozích odměn, a to 25–26 grošů nebo 1 kopa.

Písaři dostávali i plat zvaný latinsky *delentiales* (*delentionalium, in delentionalibus*), někde je uveden český ekvivalent *zámazné*.⁵ Tento plat byl nejčastěji 4 kopy grošů, ale v letech 1436–1437 byl i nižší – 1 kopa nebo 20 grošů.

Výjimečně se objevuje rovněž tzv. spropitné⁶ – *bibales*, a to ve výši 6 grošů⁷.

Poněkud nejasná je ovšem otázka počtu písařů. V rubrice distribut je pravidelně uváděn písař jeden, ačkoli počet písařských rukou s zdá vyšší.

Někdy je v rubrice výdajů písař uveden několikrát, ale v takových případech je většinou rozlišeno, že se jedná například o plat za práci při výběru peněz, a mzdu. Není jasné, zda oba platy dostal jeden písař, nebo dva různí.

Pouze několikrát je zápis formulován tak, že lze uvažovat o odlišení dvou různých písařů. V zápisech z let 1442, 1444, 1447 a 1448⁸ je uveden plat ve výši 3 a 6 grošů pro písaře označeného pouze *notarius*, a poté je mezi dalším výdaji uvedeno „*Notario*

⁴ fol. 220v

⁵ fol. 127v, fol. 186r

⁶ Hoffmann, Středověké město, s. 419

⁷ fol. 55v

⁸ fol. 96r, fol. 127v, fol. 169v, fol. 186r

Caponi in delentionalibus“⁹ nebo „*Wenczeslao Caponi notario delentionalium alias zamaznyeho*“¹⁰. Tento plat činí pokaždé 4 kopy grošů.

Ačkoli je v tomto výjimečném případě uvedeno i písařovo jméno, jeho přiřazení ke konkrétní písařské ruce by vzhledem k většímu množství současně se objevujících rukou nebylo spolehlivé, proto ponechávám označení písařů pouze písmeny.

ruka	období
A3	1436, 1438, 1441, 1443, 1449
A3/C3	1439
E	1436, 1438, 1440, 1449
E/ B3	1449
C3	1448, 1449
C3/A3	1449
C3/D3	1449

⁹ fol. 96r

¹⁰ fol. 186r

8.6 Srovnání písařských rukou

Ve sledovaném období od 1384 do 20. let 16. století se ve čtyřech městských knihách vystřídalo asi 39–43 písařských rukou, ačkoli jejich přesný počet stanovit nelze.

Je pravděpodobné, že v Rakovníce existovala v tomto období již vyvinutá městská kancelář, kde působilo více písařů současně, z nichž někteří zapisovali do několika knih, jiní pouze do jedné. Dá se proto předpokládat, že mezi písaři existovala jistá hierarchie a rozdělení úkolů.

Časové porovnání vedení knih

kniha	období
pamětní kniha	1384–1428 (1. pol. 16. století)
trhová kniha	1455–1505
kniha příjmů a vydání	1474–1489
rejstříky berně a úroku	1436–1449

Srovnání písařských rukou

ruka	období	kniha
A	1384–1385	pamětní kniha
	1390–1391	
B	1385–1390	pamětní kniha
	1392–1401	
C	1402–1407	pamětní kniha
D	1407/1408 – 1428, 1433?	pamětní kniha
E	1430, 1431, 1450?, 1458, 1465, 1466, 1468?, 1472	pamětní kniha
	1436, 1438, 1440, 1449	
F	1431	pamětní kniha
G	1444	pamětní kniha
H	1463, 1465, 1495	pamětní kniha
	1460, 1464, 1477, 1481, 1491	
I	1483, 1493, 1502	pamětní kniha
J	1489, 1495	pamětní kniha
	1489, 1490	trhová kniha
K	1511–1521	pamětní kniha

L	1515	pamětní kniha
M	asi 1543?	pamětní kniha
N	ojedinelý zápis, bez data, asi 16. století	pamětní kniha
A1	1455	trhová kniha
B1	1457	trhová kniha
C1	1457	trhová kniha
D1	1457, 1460, 1461	trhová kniha
H/E1	1461	trhová kniha
F1	1464, 1472	trhová kniha
G1	1468, 1472, 1476	trhová kniha
	1474, 1475	kniha příjmů a vydání
H1	1468	trhová kniha
I1	1481	trhová kniha
	1483	kniha příjmů a vydání
J1	1482	trhová kniha
K1	1485, 1486	trhová kniha
	1484	kniha příjmů a vydání
L1	1487, 1488	trhová kniha
M1	1490	trhová kniha
M1	1491	trhová kniha
	1488	kniha příjmů a vydání
M1/N1	1491	trhová kniha
O1	1493, 1495, 1505	trhová kniha
O1/P1	1499	trhová kniha
A2	1475	kniha příjmů a vydání
B2/H1	1475	kniha příjmů a vydání
C2	1477	kniha příjmů a vydání
D2	1479	kniha příjmů a vydání
E2	1483	kniha příjmů a vydání
F2	1484	kniha příjmů a vydání
G2	1487	kniha příjmů a vydání
A3	1436, 1438,	rejstříky berně

	1441, 1443, 1449	a úroku
A3/C3	1439	rejstříky berně a úroku
E/B3	1449	rejstříky berně a úroku
C3	1448, 1449	rejstříky berně a úroku
C3/A3	1449	rejstříky berně a úroku
C3/D3	1449	rejstříky berně a úroku

9. Závěr

Ve své práci jsem se soustředila na správu města Rakovníka v pozdním středověku, jak byla reflektována v dobových městských knihách. Pro práci byly vybrány čtyři nejstarší dochované rakovnické knihy, které reprezentují různé typy středověkých městských knih.

Knih pamětní obsahuje zápisy nesporného i trestního soudnictví. Odráží se v ní jak postavení, kompetence a vliv městských institucí na život ve městě, tak zápas o toto postavení s královskou mocí zastupovanou ve městě rychtářem, v němž nakonec samosprávný prvek nabyl vrchu.

Trhová kniha obsahuje pouze zápisy nesporného soudnictví, obsahově obdobné jako v pamětní knize. Jsou to například převody nemovitostí mezi jednotlivými obyvateli města, závěti nebo různé smlouvy. Jak je patrné z ustálených formulací ve vkladech, pořízení nabývalo právní platnosti teprve oznámením před městskou institucí, a zápisy do městských knih fungovaly vedle listin jako doklad pro bezpečnější pojištění práv jednotlivých měšťanů. Vybrané rakovnické knihy byly knihami soukromoprávními, a zápisy pro pojištění práv města jako celku se v nich nevyskytují.

Jiným typem jsou knihy finanční. Kniha příjmů a vydání byla vedena pro evidenci příjmů městské rady od jednotlivých obyvatel. Vybrané finance byly městskou radou dále vydávány především na obecní potřeby, plat pro úředníky a osoby pracující pro město, a také na různé dary vrchnosti na pojištění její přízně.

Další finanční knihou je rejstřík berně a královského úroku, který se svou strukturou příliš neliší od knihy příjmů a vydání, ale byly v něm evidovány jiné typy financí. Berně ani královský úrok nebyly primárně vybírány na obecní potřeby, ale pro potřeby královské pokladny, ačkoli i část těchto peněz bývala městu na jeho vydání ponechána. Obecně lze konstatovat, že na městskou potřebu byla směřována většinou spíše část z berně než královského úroku, z něhož bylo odevzdáváno téměř vše. Výdaje z berně jsou v rejstřících zcela obvyklé, zatímco výdajů z censu, ačkoli existují, bývá podstatně méně a většinou se omezují pouze na odměnu pro písaře a konšely, kteří se podíleli na výběru.

Kromě fungování správy městských financí reflektují tyto knihy i finanční a majetkové postavení jednotlivých obyvatel města, rozdíly mezi nimi a z toho plynoucí určitou hierarchii.

Vypovídací hodnota městských knih jako pramene k poznání městské správy je značně variabilní. Liší se u jednotlivých knih, což je do určité míry způsobeno účelem, pro který byly knihy vedeny, i způsobem vedení.

V pamětní knize se obsažnost údajů o rychtáři a městské radě liší v jednotlivých zápisech. V některých jsou uvedeni jmenovitě všichni konšelé, kteří v radě zasedali, ve starších zápisech často i rychtář, z jiných zápisů pouze víme, že pořízení se konalo před purkmistrem a radou, ale bez uvedení jejich jmen, a v některých zápisech zmínka o nich chybí úplně. Toto má pravděpodobně souvislost s důležitostí zápisu a možná i s jeho cenou, protože ne každý si nechal pořídit dlouhý a výpravný zápis, obsahující všechny údaje. Kniha proto poskytuje jen neúplný přehled o složení městské rady. Poměr moci rychtáře a městské rady je zde i přesto poměrně dobře sledovatelný, ačkoli nepotvrzuje jednoznačně ústup rychtářova vlivu během husitství, protože rychtář se objevuje v některých zápisech na prvním místě i po polovině 15. století. Situace v Rakovníce byla v tomto ohledu patrně komplikovanější a převzetí městského soudu radou během husitství a po něm zřejmě neprobíhala plynule. Se jménem rychtáře na prvním místě se setkáváme prakticky po celé 14. století, ale potom i v zápisech z let 1430 (rychtář Petr), 1441 (rychtář Mikeš Koželuh), 1458 (rychtář Bárta Soukeník), nebo i v některých zápisech ze 60. let 15. století (rovněž rychtář Bárta Soukeník), tedy v době, kdy už se běžně vyskytuje na prvním místě purkmistr. Existují ovšem opačné případy, kdy je na prvním místě uváděn purkmistr ještě v době předhusitské, například v zápise z roku 1397 je na prvním místě uveden purkmistr Petr z Mutějovic, a až po něm rychtář Mikuláš Prknář. Je možné, že mocenský zápas mezi rychtářem a radou byl komplikovaný a záleželo i na osobních schopnostech jednotlivců, na tom, kolik moci si byli schopni získat a udržet, jak vidíme na příkladu rychtáře Bárty Soukeníka, který se v čele městského soudu objevuje navzdory radě poměrně dlouhou dobu. Nakolik však pouhé pořadí, v jakém byla zapisována jména rychtářů a purkmistrů může dokládat skutečný stav poměru jejich moci, není zcela prokazatelné, a jiné doklady o tomto poměru se ve zkoumaných rakovnických městských knihách nevyskytují.

Zápisy trestního soudnictví, zapisované později na prázdné stránky pamětní knihy, neobsahují o městské radě příliš informací, a pokud se o ní zmiňují, omezují se většinou na zmínku o purkmistrovi a radě bez uvedení jejich jmen, jen výjimečně je zaznamenáno jméno purkmistra.

Poměrně dobrou evidenci purkmistrů podává i trhovářská kniha, kde je v nadpisech uváděno, že zahájenému soudu, před kterým se právní pořízení zapisovaná do knihy

konala, předsedal purkmistr, který je uváděn pravidelně jménem. Kniha byla vedena od roku 1455, a jméno rychtáře je v nadpisech uváděno poměrně často až do 90. let 15. století, ale vždy za jménem úřadujícího purkmistra. Tento údaj může být znakem toho, že rychtář se v Rakovníce jako v ostatních městech postupně stal spíše výkonným orgánem rady, takže při zasedání zahájeného soudu figuroval, ačkoli mu předsedal purkmistr. To, že byl rychtář poměrně často a dlouho uváděn v nadpisech za jménem purkmistra může ovšem znamenat, že jeho role při zasedání zahájeného soudu v Rakovníce ani v pohusitské době nebyla zanedbatelná. Například roku 1481 jsou uváděni purkmistr Václav Kornhauz¹, purkmistr Jan Kytlice a rychtář Václav Škavřda², purkmistr Jan Drabík a rychtář Matouš Kornhauz³, znovu Jan Kytlice⁴, rychtář Matouš Kornhauz⁵, a purkmistr Jakub Doleator.⁶

Obsažným pramenem pro zkoumání působení rychtáře a složení a práci městské rady jsou také finanční knihy. V rejstříku berně a úroku je na začátku každého berního období nadpis, v němž je uvedeno jméno purkmistra, vybírajícího peníze, a konšela, který mu při výběru pomáhal. Na konci tohoto období za rubrikou distribut potom bývá jmenovitý seznam purkmistra a konšelů, za jejichž úřadování byly peníze vybírány, ačkoli tento seznam není vždy úplný. Rychtář se zde objevuje jen v souvislosti s placením speciálního poplatku, zvaného „*census civilis*“, aniž by byl uváděn jménem. Narozdíl od městské rady zde nevystupuje jako představitel městské správy, což může být jedním z dokladů ústupu rychtářské moci během husitství a v pohusitské době, neboť kniha byla vedena od roku 1436.

Kniha příjmů a vydání má obdobnou strukturu jako rejstříky berně a úroku, ale v nadpisech jsou uváděna pouze jména purkmistrů. To nám poskytuje evidenci střídání konšelů v úřadě purkmistra, ačkoli třebaže teoreticky měly výměny probíhat vždy po měsíci, počet nových nadpisů s novými jmény konšelů je v rámci jednoho roku v této knize často vyšší nebo nižší než 12. Rychtář se v této knize, vedené od roku 1474 jako představitel městské správy nevyskytuje.

Složení městské rady se tedy nedá ze zkoumaných městských knih v úplnosti rekonstruovat. Ani počet konšelů, kterých obvykle bývalo 12, není spolehlivě

¹ Trhová kniha, fol. 66r

² Tamtéž, fol. 67r

³ Tamtéž, fol. 68v

⁴ Tamtéž, fol. 69v

⁵ Rychtáře Matouše Kornhauze k roku 1481 uvádí Jan Renner v edici *Nejstarší kronika královského města Rakovníka 1420–1800*, Rakovník, s. 30, ačkoli Václava Škavřdu neuvádí.

⁶ Trhová kniha, fol. 71r

prokazatelný, neboť ne ve všech zápisech, které jména konšelů uvádějí, jsou uvedeni všichni.

Pokud jde o rychtáře, na základě jeho uvádění na prvním místě jako předsedy městského soudu v počátečních zápisech pamětní knihy, lze usuzovat, že měl ve městě zejména v předhusitské době skutečně rozhodující moc. Jeho jméno se v zápisech objevuje postupem doby čím dál méně často, a je nahrazován městskou radou v čele s purkmistrem, ačkoli v tom není pravidelnost a existují výjimky.

Na základě těchto skutečností usuzujeme na ústup rychtářské moci ve prospěch vzrůstu kompetencí městské rady, ačkoliv pouze formulace intitulací v městských knihách samy o sobě nemusejí podávat spolehlivý obraz skutečného stavu. Pokud ovšem pracujeme s tímto předpokladem, můžeme konstatovat celkový ústup rozhodující moci rychtáře v Rakovníce v podstatě ve všech složkách městské správy, ačkoli probíhal i ještě v době pohusitské – v pamětní a trhové knize lze pozorovat převzetí předsednictví na městském soudě purkmistrem definitivně od 60. let 15. století, z knihy příjmů a vydání jeho ústup z podílu na vybírání finančních dávek od měšťanů, neboť je zde v nadpisech uváděno pouze sdělení, za úřadování kterého purkmistra se výběr konal, a z rejstříků berně a úroku vyplývá, že jako výběřčí těchto částek v Rakovníce rychtář vůbec nefiguroval.

Pokud jde o kompetence rychtáře a městské rady, z knih můžeme vyčíst, že rychtář a později městská rada předsedala městskému soudu, a tudíž řešila záležitosti sporného i nesporného soudnictví, s nimiž před soud předstupovali jednotlivé osoby, zejména rakovnící měšťané. Mezi tyto záležitosti patřily smlouvy mezi měšťany, zapisování závětí, převody zejména nemovitého majetku, dispozice s majetkem sirotků apod. Rada rovněž disponovala s obecním majetkem, například pozemky, a často sama uzavírala s měšťany smlouvy o vlastnictví či užívání těchto pozemků. V případech trestního soudnictví rada vyslýchala vězně, a měla také pravomoc propouštět vězně na podmínku, což se poměrně často dělo. O výkonu trestního soudnictví rychtářem se z uvedených knih nic konkrétního nedozvídáme, protože tyto zápisy byly zapsány až ve druhé polovině 15. století a začátkem 16. století a rychtář v nich nefiguruje.

Pro poznání činnosti rady jsou důležitým pramenem finanční knihy, kde z rubrik výdajů můžeme pozorovat, za co rada vydávala peníze a jak hospodařila. Kromě rychtáře a městské rady existoval ve městě biřic, který je pravidelně uváděn v rejstřících berně a úroku, na jejichž výběru se pravděpodobně podílel, neboť je uváděn v rubrice distribut pravidelně nad písařem a jeho plat za odvedenou práci je stejný jako písařův.

Do knihy příjmů a výdajů obce byly zaznamenávány peníze, které byly stále v oběhu. Rada peníze vybrala, a rovnou je použila na výdaje pro řemeslníky a jiné osoby, které pracovaly buď přímo pro radu, nebo pro obecní účely. Jednalo se například o pekaře, který je zmiňován ve druhé polovině 70. let 15. století a později například k roku 1488, švadlenu, zmiňovanou roku 1489 nebo kováře, který se objevuje zejména kolem roku 1475. V letech 1475–1476 je uvedeno rovněž několik výdajů pro Ondřeje zedníka („*Andree mu[r]ato[r]i*“), který dostával různý plat v rozmezí půl kopy – 7 kop grošů.⁷ Kromě toho se často objevují částky vydané na pocty pro křivoklátské pány nebo i krále, a také peníze, které dostával purkmistr a konšelé. Vypovídací hodnotu této knihy jako pramene pro poznání hospodaření městské rady poněkud snižuje skutečnost, že osoby, od nichž bylo vybíráno, a kterým byly naopak peníze vypláceny, jsou uváděny často pouhými jmény bez uvedení zaměstnání, a činnost za kterou bylo placeno, pokud je uváděna, je většinou označována pouhým „*pro labore*“ („za práci“). Je možné, že v případě této formulace se jednalo spíše o plat za konkrétní a možná jednorázově odvedenou práci, než za stálou činnost. U některých jmen jsou uváděny pouze vydané částky. Někdy se dá pozorovat jistá pravidelnost výdajů městské rady. Opakovaně se například objevuje stálý plat pro faráře, který dostával vždy jednu kopu míšeňských grošů. Jinak ale není ve finanční knize jednoznačně identifikovatelný případ stále se opakujících výdajů pro konkrétní osoby. Lze pozorovat některá opakující se jména, ale nelze říct, že se vyskytovala v celé knize, a vzhledem k tomu, že nejsou uvedena povolání těchto osob, nemůžeme odlišit ani jejich případnou náhradu ve vykonávání daných prací osobami jinými. Přinejmenším příležitostně ale můžeme pozorovat výdaje městské rady například na opravy veřejných budov, kostela, nebo různé práce v lese, roku 1489 objevuje i zmínka o rybníkáři⁸, ačkoli ten není uváděn pravidelně. Z vybraných peněz platila rada i své vlastní potřeby, zejména potraviny a pivo nebo lázně; celkem často se objevují výdaje na péči o koně.

Díky rejstříkům berně a úroku můžeme získat určitou představu o topografii města a jeho struktuře, neboť jsou v nich poplatníci uvedeni v seznamech nejprve podle městských částí, poté podle povolání. Nejprve je uvedeno náměstí (*circulus*), a po něm další části města, a to předměstí Bezděkov, Blatno (*Blatensis vicus*), ulice Lubenská (*Lubnensis vicus*), Svatojilská (*Sancti Egidi vicus*), Lišanská (*Lissanensis vicus*) a Hrnčířská (*Lutifigulorum vicus*). Zda označení *circulus* zahrnovalo skutečně pouze

⁷ Trhová kniha, fol. 12v – 26v

⁸ Trhová kniha, fol. 189v

náměstí, nebo jádro města tvořené náměstím a přilehlými objekty, není z této knihy zcela jasné. Při pohledu na moderní mapu Rakovníka a rozmístění dnešního Bezděkova a ulic Lubenská a Lišanská, které jsou od historického centra poměrně vzdáleny, se však zdá pravděpodobné, že pojmem *circulus* bylo označováno celé jádro města, tedy vlastní město, k němuž kromě náměstí patřily i další ulice a objekty, které ale nejsou do rejstříku jmenovitě zahrnuty, a zmiňovaná předměstí navazovala teprve na toto jádro.

Na náměstí se pravděpodobně začínalo s výběrem, a jak je patrné ze soupisu obyvatel, kteří na náměstí žili, byla to prestižní adresa. Nacházíme zde například téměř všechny členy městské rady.

Po výčtu městských částí následuje soupis obyvatel podle jednotlivých zaměstnání, a to dědiční hospodáři (*hereditarii*), mlýny (*molendina*), řezníci (*carnifices*), pekaři (*pistores*), a řemeslníci (*artifices*). Někteří obyvatelé jsou v seznamu uvedeni na více místech, například jednou podle místa bydliště, jednou podle povolání.

Pokud však jde o kompletní strukturu města, jeho sociální složení a společenskou a majetkovou hierarchii, není výpovědní hodnota tohoto pramene příliš velká. Je tomu tak zejména z toho důvodu, že do rejstříků berně a úroku nebyli pravděpodobně zaznamenáváni všichni obyvatelé.⁹ Vynechání mohli být například ti, kteří nevykonávali řemeslo nebo neměli dostatečný majetek, z něhož by platili daně, nebo neměli ve městě reprezentativní postavení, jako například majitelé nebo nájemci domů, jimž náležela povinnost platit berně. Tato skutečnost vyplývá z rejstříku celkem jednoznačně, protože v některých případech nejsou uvedena jména obyvatel jako jednotlivců, ale pouze v souvislosti s jejich domem.¹⁰ Samozřejmě není jednoznačné, zda označení domu jménem jeho majitele se skutečně vztahovalo k majiteli současnému, nebo zda se jednalo o zažité označení domu například podle některého z majitelů předchozích. Důležité ale je, že berně a úrok platil pouze majitel nebo nájemce domu, a o ostatních obyvatelích daného domu není v rejstříku zmínka, třebaže možná na daně majiteli také přispívali. Proto nelze ani tuto celkem obsáhlou knihu považovat za skutečně spolehlivý pramen k poznání celé struktury města a počtu obyvatel.

⁹ Z prací věnovaných tomuto tématu lze uvést například *Knihy počtů města Brna z let 1343-1365*, vydal Bedřich Mendl, Brno 1935; *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343-1619: katalog. I. svazek, Knihy městského hospodaření. 1., Knihy početní. a), Komorní počty 1467-1619*, Brno, 1999; nebo práce Ludmily Sulítkové *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343-1619: katalog. II. svazek, Knihy městského hospodaření. 1., Knihy početní. b), Radní počty 1523-1619*, Brno: Archiv města Brna, 2001; *Městské úřední knihy z Archivu města Brna 1343-1619: katalog. III. svazek, 1.c), Knihy městského hospodaření. Knihy početní. Počty města a jeho zařízení 1468-1619*, Brno: Archiv města Brna, 2003

¹⁰ Například „*domus Mathie*“, rejstřík berně a úroku, fol. 13r

Z evidence obyvatel ve finančních knihách, ač je z naznačených důvodů poněkud limitována, si můžeme utvořit alespoň rámcovou představu o složení a hierarchii města. Už ze struktury rejstříků berně a úroku můžeme pozorovat jistou hierarchii města a zejména majetkové rozvrstvení obyvatel. Jako v jiných středověkých městech i v Rakovníce platilo, že na náměstí sídlily nejbohatší a nejvlivnější osoby, které se podílely na městské správě. To lze vyčíst ze soupisu obyvatel náměstí, kde jsou uváděny osoby, které nacházíme na jiných místech jako příslušníky městské rady. Například k roku 1436 je zde uveden Mikuláš Ovsík, Jan Luženský, Martin Ženíšek, Hučhavel, Hanuš Pátek, Hostan, Jan Pohan, který je v tomto případě uveden i v nadpise jako výběrčí, Ryntflaš a další.¹¹

Dále ve městě sídlili dědiční hospodáři, kteří také vlastnili značný majetek, jak můžeme usuzovat podle výše odváděných daní. U některých z nich je uvedeno, že vlastnili pole nebo louky, proto je pravděpodobné, že sídlili spíše na předměstích, ačkoli to v rejstříku specifikováno není. Odpovídalo by to ale praxi jiných středověkých měst, kde se na předměstích provozovalo městské hospodaření. Poměrně významná byla rovněž povolání zaznamenaná v rejstříku, konkrétně mlynáři, řezníci, pekaři a řemeslníci. Z knihy příjmů a vydání se můžeme dozvědět i o důležitosti osob vařících pivo, pravidelně dodávané městské radě, nebo lázní, které stály na náměstí v blízkosti kostela¹², a byly rovněž městskou radou hojně využívány. Významnou osobou ve městě byl farář, který dostával pravidelně plat a občas i jiné dary od městské rady. V rubrice distribut v knize příjmů a vydání se plat pro něj objevuje velmi často hned na jednom z prvních míst.

Rakovník byl městem závislým na Křivoklátu. Pokud byl hrad v držení krále, podléhal Rakovník přímo královské moci, v době zástavy pak zástavnímu držiteli. Ze zápisů prakticky ve všech městských knihách je vidět vliv křivoklátského pána ve městě, ať už ve formě darů a poct pro pojištění jeho přízně, evidovaných ve finančních knihách, nebo v zápisech sporného i nesporného soudnictví v knize památné, kde křivoklátský hejtman nebo purkrabí zasahoval do pravomocí města, například když se přimlouval za propuštění vězňů.

Kromě těchto osob potom v Rakovníce můžeme předpokládat vrstvy obyvatelstva – pravděpodobně nejpočetnější – které se do zápisů v městských knihách nedostaly, a to pro nedostatečný majetek a vliv. O těchto lidech nám městské knihy až na jednotlivé

¹¹ Tamtéž, fol. 4r a v

¹² „*Balneum sub ecc[les]ia*“, rejstříky berně a úroku, fol. 16v

výjimky například v zápisech trestního soudnictví nic neříkají, přestože tvořili podstatnou součást městské struktury.

V knihách se objevuje poměrně velké množství písařských rukou, ačkoliv jejich přesné rozlišení nejde spolehlivě provést. Jména písařů uváděna nejsou až na jednu výjimku, kdy je v rejstříku berně a úroku v rubrice distribut několikrát uveden plat pro písaře označovaného „*Wenceslao Cerdonis*“. Přesto toto jméno nelze spolehlivě přiřadit ke konkrétní písařské ruce, protože v téže době zapisovalo do knihy několik písařů současně. Poměrně velká paleografická rozmanitost knih svědčí o tom, že do knihy zapisovalo více písařů současně. Je možné, že zde působil radní písař a mladší písař jako jeho pomocník, ale konkrétní zmínky o tom nenacházíme. Nemáme ani konkrétní podklady ke zjištění, zda v Rakovnici ve sledované době existovala skutečná městská kancelář, popřípadě jak byla rozvinutá. Jako jediný pramen v tomto případě slouží paleografický rozbor, díky němuž můžeme stanovit přibližný počet písařů, nikoli však rozdělení jejich práce nebo podmínky, za jakých do knih zapisovali. Ne všichni totiž museli být skutečně zaměstnáni jako stálí městští písaři. Mohlo se jednat i o písaře ve službách bohatších soukromých osob, nebo vrchnostenské písaře například v případě zápisů, které se týkaly křivoklátského pána. Toto vysvětlení by přicházelo v úvahu v případě příležitostných zápisů rukou, které se v knize nevyskytují pravidelně po delší časové období. Důvodů pro tyto příležitostné zápisy mohlo být mnohem více, včetně nemoci nebo odchodu písaře z města z nejrůznějších důvodů, kdy by byl stálý písař zastoupen jiným. Žádné skutečné okolnosti a důvody změn písařů v knihách však uvedeny nejsou. Některé písařské ruce však můžeme sledovat po delší časové období, někdy i několik desítek let, takže existence stálého radního písaře v Rakovnici je pravděpodobná. O městské kanceláři jako takové však z knih příliš informací nezjistíme. Větší počet písařů, kteří se často střídali, by mohl svědčit i o jisté neustálenosti městské kanceláře spíš než o její rozvinutosti. Ale vzhledem k tomu, že v Rakovnici bylo vedeno několik typů specializovaných městských knih pro jednotlivé typy agend, a to finanční záležitosti a záležitosti nesporného i trestního soudnictví, a každá z těchto knih vykazuje poměrně ustálené formy vedení, které by mohly poukazovat na jistou organizaci písařské práce a tudíž pravděpodobnost existence kanceláře alespoň v jednoduché podobě. Konkrétně pamětní kniha má specifickou strukturu vedení, kde zápisy nejsou řazeny chronologicky, ale abecedně. Tuto strukturu dodržovali čtyři písaři, a teprve ve druhé polovině 15. století došlo k jejímu porušení. I ostatní knihy jsou poměrně pevně strukturovány. Zápisy v nich jsou vesměs řazeny

chronologicky, každé období má nadpis psaný v ustálených formulacích, a ačkoli jsou vidět drobné rozdíly mezi jednotlivými písaři, základní formy zapisování do knih byly vždy dodržovány.

Zvláštní specifickou otázkou je uvádění platu pro jednoho či příležitostně snad dva písaře v berních registrech, zatímco počet písařských rukou se přitom zdá být vyšší. Zda byli ostatní písaři skutečně soukromí a byli placeni z jiných zdrojů, či jakým jiným způsobem byla situace skutečně řešena, z knih nevyplyvá.

Knihy jsou zároveň také obrazem nejen znalosti písma, jazyků a stylistických dovedností písařů, ale do jisté míry i úrovně vzdělanosti a kulturní vyspělosti měšťanů v českém středověkém městě vůbec. O konkrétním způsobu vzdělávání rakovnických obyvatel se však z městských knih příliš mnoho informací nedozvídáme. Z finančních knih nevyplyvá jasně ani to, jestli město přispívalo na vedení školy, na učitele nebo žáky, protože výdaje tohoto druhu se v rubrikách distribut nevyskytují.

Městské knihy jsou produktem městské správy a tudíž pramenem k poznání jejího fungování, regulace života obyvatel městskými orgány, jakými byla městská rada, městské soudnictví apod. Kromě toho se – zejména v zápisech smluv a závětí – odkrývají někdy značně komplikované společenské a rodinné vazby a vztahy mezi jednotlivými obyvateli, a knihy se tak stávají i pramenem pro poznávání běžného života ve středověkém městě, ačkoli i v této oblasti existuje riziko mylné interpretace ne zcela kompletních údajů, a proto městské knihy nemohou poskytnout ucelený a spolehlivý obraz.

10. Použité prameny a literatura

10.1 Prameny vydané

Codex iuris municipalis, I.–IV., ed. Jaromír Čelakovský, Gustav Friedrich, Antotnín Haas, Praha 1886–1961

10.2 Prameny nevydané

SOA Praha – SOkA Rakovník, AM Rakovník

Kniha památná, 1384–1428 (1523), inv. č. 81, kniha č. 64

Trhová kniha (Knihy gruntovní dlouhé druhé), 1455–1505, inv. č. 340, kniha č. 323

Rejstříky a berně královského úroku, 1436–1499, kniha č. 738

Kniha příjmů a výdajů obce, 1474–1489, inv. č. 1375, kniha č. 658

10.3 Literatura

HOFFMANN, František, *České město ve středověku*, Praha 1992, 2. rozšířené vydání
Středověké město v Čechách a na Moravě, Praha 2009

KUČA, Karel, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, VI. díl, Pro-Sto, Praha 2004

LEVÝ, František, *Dějiny královského města Rakovníka*, Rakovník 1896

NOVÝ, Rostislav, *Městské knihy v Čechách a na Moravě 1310–1526*, katalog, in: Acta Universitatis Carolinae Philosophica et Historica IV, Univerzita Karlova, Praha 1963

Studie Rostislava Nového o nejstarších rakovnických městských knihách, in: Rakovnický historický sborník 6/2005

PAULOVÁ, Olga, *Správa Rakovníka v 16. století do povýšení na královské město roku 1588*, Diplomová práce, Filozoficko-historická fakulta univerzity Karlovy v Praze, Praha, 1959

RENNER, Jan, *Nejstarší kronika královského města Rakovníka, 1425–1800*, Rakovník

RENNER, Jan, *Rakovnicko a Rakovník od nejstarších dob až do roku 1526*

SEDLÁČEK, August, *Hrady, zámky a tvrze království českého VIII.*, Praha 1891

SEDLÁČEK, August, *Místopisný slovník království českého*, Praha 1998

VOJTÍŠEK, Václav, *Výbor rozprav a studií*, Praha 1953

10.4 Literatura v textu necitovaná, ale při studiu dané problematiky využitá

AUC Philosophica et historica, Z PVH, 1, 1992 – Městská diplomatika a správa v ČZ do II. SV (A2271/10), DUŠKOVÁ, Sáša, *Účast měst a jejich obyvatel na diplomatické činnosti*, s. 67, HLAVÁČEK, Ivan, *Kanceláře českých měst jako středisek kulturního života své doby, zejména v pozdním středověku*, s. 22, NOVÝ Rostislav, *Městská diplomatika a dějiny správy (Přínos městské diplomatiky k rozvoji diplomatické metody)*, s. 15

EMLER, Josef, *Paměti rakovnické od roku 1425–1639*, Praha 1894

HAAS, Antonín, *Právní oblasti českých měst*, ČSPSČ 60, 1952

HOFFMANN, František, *K oblastem českých práv městských, studie o rukopisech 14*, 1975

MAREŠ, Jan, *Soudní kniha I C 2 jako pramen k dějinám města Loun*, SAP 50, 2000, č. 1

NOVÝ, Rostislav, *Městské finanční knihy doby předhusitské a husitské*, Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia, 1960

RENNER, Jan, *Knihy černé královského města Rakovníka*, Rakovník 1927